

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
USUTEADUSKOND

Marianne Orutar

**Religiooni roll lapssõduriks värbamisel ja vägivallast
eemaldumisel Lääne-Aafrikas**

Magistritöö

Juhendajad Heidi Maiberg, MA, Erki Lind, PhD

Tartu 2024

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
Teema valiku põhjendus	4
Teema olulisus	7
Töö eesmärk ja uurimisülesanne	9
Töö struktuur	11
I. TEOREETILINE RAAMISTIK	12
1.1 Kes on laps ja kuidas teda sõduriks saamise eest kaitstakse?	12
1.2 Lapse roll konfliktides	14
1.3 Konfliktid Lääne-Aafrikas	17
1.4 Religioon Lääne-Aafrikas	21
1.4.1 Islam ja kristlus Lääne-Aafrikas	21
1.4.2 Kohalikud traditsioonilised usundid	23
1.5 Seniavaldatud olulisemad uuringud	26
1.6 Teadmiste lünk	30
II. METODOLOOGIA	33
2.1 Metoodiline lähenemine ja infokogumise meetod	33
2.2 Analüüsimeetod	35
2.3 Raskused andmekorjel	37
III. RELIGIOON JA LAPSSÕDURIKS SAAMINE	41
3.1 Kogukonna uskumuste roll lapssõduriks saamisel	42
3.2 Liitumise näiline vabatahtlikkus	44
3.3 Usulised vaated lapsepõlves	46
3.4 Uute uskumuste lisandumine	52
IV. RELIGIOON JA VÄGIVALLAST EEMALDUMINE	56
4.1 Psühholoogilised mõjutegurid ja abiorganisatsioonid	56
4.2 Uskumuste ja kommetega arvestamine	62
4.3 Religioon ja andestamine	63
4.4 Religiooni roll elu mõtestamise ja eesmärgi leidmisel	65
V. ARUTELU	68
5.1 Religiooni roll ja mõju lapssõduriks saamisel	69

5.2 Religiooni roll vägivallast eemaldumisel	74
5.3 Edasised uurimisvõimalused	77
5.4 Soovitused	78
KOKKUVÕTE	79
Kasutatud kirjandus	82
Summary	92
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks	96

SISSEJUHATUS

Teema valiku põhjendus

Laste kasutamine mistahes vägivalda vormist osa võtmiseks on ilmselt iga inimese jaoks õõvatekitav. Tihti võib meediast leida pilte relvastatud konfliktidest, kus täiskasvanud sõdurite seas seisavad lapsed, kes hoiavad käes relvi, mille mõõdud väga palju neile endile alla ei jää. Lugeses lapssõdurite elulugusid või nähes neist filme, on võimalik hoomata, mida lapsed sõduritena on pidanud üle elama.

Lapsed relvastatud konfliktides ei ole uus nähtus. Probleem muutus ülemaailmselt eriti akuutseks peale külma sõja lõppu. Aafrika mandril aga juba enne seda, olles eelkõige seotud riikide iseseisvumise sooviga koloniaalperioodi lõpul 20. sajandi keskpaigas (Achvarina ja Reich 2006). Lapsi kasutati relvastatud rühmitustes esialgu toetavas rollis toiduvalmistajate ja spioonidena, kuid lihtsamini käsitletavate ja kaalult kergemate relvade kasutuselevõtuga hakkasid lapsed juba ka ise otseses sõjategevuses osalema (McManimon ja Stohl 2014).

21. sajandil on lapsi relvastatud konfliktidesse kaasatud rohkem kui kunagi varem läbi ajaloo (Singer 2005). Lapsi kasutatakse üha enam nii erinevate riikide sõjavägede kui ka relvastatud rühmituste poolt, kes oma eesmärkide saavutamiseks ei kohku vägivalda kasutamise ees (Bloom ja Horgan 2019). Laste sõduritena kasutamine on palju suurema mõjuga, kui see esialgu tunduda võib. Sõjategevusest võitlejana osavõtmine mõjutab noore inimese psüühikat, mis omakorda võib mõjutada tema hilisemaid võimalusi ühiskonnas hakkama saamisel.

Valisin oma magistr töö fookuseks Lääne-Aafrika lapssõdurid, kuna selles piirkonnas on olnud ning on jätkuvalt väga ohvriterohked relvastatud konfliktid. Lääne-

Aafrikasse¹ kuulub kuusteist iseseisvat riiki, millest kõik peale Libeeria kuulusid kuni 20. sajandi keskpaigani otseselt koloniaalvõimude alla (Crowder 1968). Kuueteistkümnest riigist vaid kahes ei ole koloniaalperioodi järgselt relvastatud konflikte ega kodusõdasid toimunud (Encyclopædia Britannica 2024).

Keskendudes Aafrika lapssõduritele, peab kõigepealt mõistma Aafrika suurust. Aafrika on suuruselt teine manner maailmas, kus elab 2024. aasta seisuga 1,4 miljardit inimest, mis on üle 17 protsendi maailma elanikkonnast (Worldometers 2024). Kontinenti ei saa vaadelda ühe homogeense inimrühmana vaid arvestada tuleb erinevate kultuuride ja etniliste rühmade, klannide² ja hõimude³ asetust üle mandri, mis reeglina on Aafrikas pigem riigipiiride ülesed (Marumo ja Chakale 2018). Etnilistes kogukondades võivad lapssõduriteks värbamise põhjused ja kasutamise meetodid olla erinevad. Lisaks tuleb lapssõdurite probleemi mõistmiseks saada aru konkreetse piirkonna ajaloolisest taustast, konfliktide dünaamikast ning sotsiaalmajanduslikest oludest.

Aafrika lapssõdurite kohta on tehtud mitmeid uurimistöid, kuid seni on käsitletud eelkõige lapssõduriks saamise sotsiaalseid ja poliitilisi põhjuseid. Riikides puhkenud vägivaldallained või mässud on põhjustanud laste majandusliku ja sotsiaalse kaitse kadumise, mistõttu on lapsed näiteks sunniviisiliselt sõduriteks värvatud või on nad sõduriks vabatahtlikuna läinud, et tagada sotsiaalsesse gruppi kuuluvuse abil ellujäämine (Capone 2020). Aafrikas on ka väga suur probleem tänavalastega, keda on nende haavatavuse tõttu hõlpsam sõduriks värvata UNICEF (2022b) statistika järgi on näiteks ainuüksi Nigeerias hetkel üle 2,8 miljoni tänavalapse.

Lääne-Aafrika kohta on rohkelt materjale laste konfliktides kasutamise kohta. Samuti on piirkond religiooniuurijale oma uskumuste rohkuse ja mitmekesisuse tõttu erakordselt põnev. Piirkonnas on levinud maailma usunditest nii islam kui kristlus. Lisaks on väga rohkelt erinevaid traditsioonilisi Aafrika usundeid ning üllatavaid sünkretisme.

¹ Entsüklopeedia Britannica (2024) järgi kuuluvad Lääne-Aafrikasse Benin, Burkina Faso, Cabo Verde, Côte d'Ivoire, Gambia, Ghana, Guinea, Guinea-Bissau, Libeeria, Mali, Mauritaania, Niger, Nigeeria, Senegal, Sierra Leone ja Togo.

² Klann on sugukondlik kogukond (Encyclopædia Britannica 2008).

³ Hõim on sotsiaalne üksus, mis omab ühist poliitilist seotust ja on määratletav ühise keele, kultuuri ja ideoloogia järgi (Encyclopædia Britannica 2024).

Ehkki Lääne-Aafrikas on suur hulk islami ja kristluse järgijaid, siis samaaegselt hoitakse kinni ka traditsiooniliste Aafrika usundite kommetest ja uskumustest. Näiteks, pole erakordne käia kirikus või mošees ja samal ajal kohalikest traditsioonilise usundi riitustest osa võtta (Ike 2022). Kuid regioonis tekkinud sünkretismid ei ole vaid traditsiooniliste usunditega seotud. Nigeerias Lagoses praktiseeritakse näiteks islami ja kristluse sünkretismi, mida nimetatakse krislamiks (Janson 2016).

Religioon on inimestele oluliseks elu osaks, pakkudes usklikele inimestele tuge, lohutust, kuuluvustunnet ja isegi mõtet elule. Uskumused võivad saada inimese identiteedi⁴ osaks niisamuti kui etniline või muu kuuluvus. Religiooni ja uskumusi Lääne Aafrikas on uuritud laiemalt, kuid lapssõduritega puutumuses on religiooni käsitletud pigem üksikute piirkondade väga spetsiifiliste ja ajaliselt piiratud kodusõdade või mässude puhul. Näiteks on Ellis (1999) uurinud süvitsi Libeeria kodusõdade⁵ ajal riigis levinud uskumusi ja toonud välja sõjategevuse kokkupuutekohad nendega. Samas lapssõdurite kasutamist ta eraldi ei uurinud ehkki laste Libeeria kodusõdades kasutamine oli laialt levinud. Viimase kahe- kuni kolmekümne aasta jooksul on süvitsi uuritud ülemaailmset laste värbamist terroristlikesse rühmitustesse ning religioosete õpetuste osa nende laste mõjutamisel, seda on analüüsinud näiteks Rosen (2005), Singer (2005) ning Bloom ja Horgan (2019). Samal ajal pole lapssõdurite teekonnal religiooni rolli samasuguse põhjalikkusega käsitletud, jättes seeläbi märkimisväärse teadmiste lünga, mis vajab uurimist.

Laste sõduriks saamise ja nende hilisema vägivallavaba elu juurde naasmisel on oluline tuvastada religiooni roll, kuna selle mõistmine annab lisavahendi laste toetamiseks. Selle läbi võib osutada võimalikuks mõista täpsemini põhjuseid, miks lapsed satuvad osa võtma relvastatud konfliktidest ning võib aidata endistel lapssõduritel saada täisväärtuslikeks kogukonnaliikmeteks, kes on leidnud uued eesmärgid ja motiivid elus edasiliikumiseks. Religiooni rolli mõistmiseks tuleb esmajoones välja selgitada, millisel määral on endised lapssõdurid religioonist, erinevatest rituaalidest ja uskumustest

⁴ Identiteet on indiviidi minatunnetus, mis on füüsiliste, psühholoogiliste ja sotsiaalsete omaduste kogum ja ei ole täielikult jagatav ühegi teise isikuga. Identiteedi osadeks on ka erinevad kuuluvused (nt etnilised) ja sotsiaalsed rollid (American Psychological Association 2018).

⁵ Libeeria esimene kodusõda toimus aastatel 1989-1997 ja teine kodusõda 1999-2003 (Kieh 2016).

mõjutatud ja kas ning millisel määral mõjutab see nende hilisemat eemaldumist ja reintegreerumist.

Teema olulisus

Laste sõjas kasutamine on üldlevinud praktika, mis ei ole võõras ka Eestile. Veidi enam kui sada aastat tagasi saadeti Vabadussõjas rindele noori vanuses 16-18 ning mõningatel andmetel osales sõjas ka vaid 12-14-aastaseid lapsi (Jürjo, Nõmm ja Ojalo 2017). Juhul, kui laste sõtta saatmine on ülimal eesmärgil, oma riigi ja vabaduse hoidmiseks, kas see on siis õigustatud ja õiglasem? Kas on vahet sellel, kui sõtta võetakse lapsed Reaalkoolist või Lääne-Aafrika külast? Vabadusvõitlusega võib tegemist olla mõlemal juhul.

Täpse statistika tegemine lapssõdurite arvu kohta on keeruline (McKay 2014). 1999. aastal pakkus Amnesty International (1999) ülemaailmselt võitlevate laste arvuks üle 300 000. Erinevatel hinnangutel oli perioodil 2005 kuni 2022 sõjalistesse konfliktidesse värvatud 105 000 last (UNICEF 2021). Bloomi ja Horgani (2019) hinnangul on see arv reaalsuses väga palju suurem ning nende kasutatud statistika järgi hukkus aastatel 1998 kuni 2008 kokku umbes kaks miljonit last, samal ajal kui inimõiguste organisatsioonid hindasid selleks arvuks vaid 300 000. Aastal 2020 tõdes ÜRO laste eriesindaja, et COVID-pandeemia järgselt on sattunud lapsi relvastatud konfliktidesse rohkem kui kunagi varem läbi ajaloo (ÜRO peasekretäri eriesindaja 2020).

Mittetäielikku nimekirja riikidest, kes kasutavad lapsi relvastatud konfliktides kuuluvad näiteks Lõuna-Sudaan, Somaalia, Kongo Demokraatlik Vabariik, Kesk-Aafrika Vabariik, Nigeeria, Afganistan, Süüria, Jeemen, Myanmar, Iraak ja Venemaa (Yousif ja Flecher 2022). 2022. aasta statistika järgi värvati kõige rohkem lapsi Süürias, Kongo Demokraatlikus Vabariigis, Somaalias ja Malis (ÜRO 2024). Ekspertide hinnangul tegutsevad umbes 40% maailma lapssõduritest Aafrika mandril (ACCORD 2016).

Lapssõdurite fenomeni on akadeemiliselt uuritud laste õiguste vaatepunktist, keskendudes lapssõdurite arvule, nende kogemuste analüüsimisele ning kirjeldades õiguslikke võimalusi relvastatud konfliktides laste kasutajate karistamiseks, näiteks

Rosen (2007) ja Wessells (2006). Lisaks on uuritud, millise mõjuga on piirkondadesse rajatud DDR (disarmament, demobilization, and reintegration) programmid⁶ vägivallast väljumisel ja tavaellu pöördumisel. Läbivalt rõhutatakse, et lapssõdurite fenomen ei ole midagi uut, neid on kasutatud juba aastasadu nii Ameerikas kui Euroopas ja mujal maailmas (Bloom ja Horgan 2019).

Kirjanduse läbitöötamisel tuleb üsna selgelt esile, et lapsterroriste ja lapssõdureid uuritakse mõnevõrra erinevalt. Alaealiste osalemist terroristlike rühmituste ridades on selle sajandi algusaastatest kuni tänaseni laialdaselt analüüsitud, seda on teinud näiteks Bloom ja Horgan (2019) ja Gray ja Matchin (2008). Terroristlike rühmitustega liitunud laste puhul on väga konkreetselt ja üksikasjalikult välja toodud religiooni roll rühmitusega liitumisel. Samas on uurijad lapssõdurite puhul keskendunud peamiselt sotsiaalmajanduslikele põhjustele, mis on pannud lapsed relvastatud rühmitustega ühinema. Kui aga teadusliku kirjanduse kõrval analüüsida ka endiste lapssõdurite elulugusid ja nende antud intervjuusid, on märgata, et religioonil siiski võib olla roll nii lapssõduriks saamisel kui nende hilisemal tavaelu juurde naasmisel.

Laste sõduritena kasutamist ja selle mõju nii laste psüühikale kui ka konfliktidele üldiselt (Bloom ja Horgan 2019) on küll uuritud, kuid religiooni rolli laste värbamise ja hilisema reintegreerumise juures ei ole süvitsi analüüsitud. Isegi pidevalt täiendamisel olevates endiste lapssõdurite abistamise jaoks koostatud UNICEFi käsiraamatutes (2022a) ei mainita religiooni olulisust ei nende värbamisel ega hilisemal tavaelu juurde naasmisel. Kuna paljud endistele lapssõduritele mõeldud reintegreerumisprogrammid

⁶ DDR (Disarmament, Demobilization, and Reintegration) programmid on konfliktijärgsete piirkondade süsteemid, mis tagavad relvastatud rühmituste endistele liikmetele üleminekuvõimaluse tavaellu. DDR programmid kohaldatakse võimalusel konflikti kontekstile ja piirkonna elanike vajadustele. Programm koosneb kolmest osast:

1. Desarmeerimine – relvade konfiskeerimine nii endistelt võitlejatelt, kui ka tsiviilisikutelt. Eesmärgiks on vähendada vägivalla tekkimise riski.
2. Demobiliseerimine – relvastatud rühmituste aktiivsete võitlejate ametlik ja kontrollitud vabastamine. Selle osaks on nende arvele võtmine ja abi pakkumine tavaellu siirdumisel (näiteks hariduse ja töövõimaluste pakkumine).
3. Reintegreerimine – endiste relvastatud rühmituste liikmete pikaajaline, jätkusuutlik sotsiaalne ja majanduslik lõimimine tavaellu. Edukas reintegreerimine tagab suurema tõenäosuse, et endised võitlejad ei pöördu tagasi relvastatud konflikti alternatiivide (sissetulek ja elukoht) puudumise tõttu. (ÜRO 2006)

teevad koostööd või on rahastatud lisaks kohalikele riiklikele institutsioonidele ka rahvusvaheliste organisatsioonide poolt (ÜRO, UNICEF, Euroopa Liit jm), siis oleks vaja analüüsida, kas läänelik sekulaarne probleemi mõtestamine ja lähenemine üldisele reintegratsiooni meetodile mõjutab endiste sõdurite reintegratsiooni ja seda, kuidas mõistetakse nende religioosseid vajadusi.

Religiooni rolli parema mõistmise vajadust relvastatud konfliktides, kuhu oli kaasatud ka lapsi, toodi 2014. aastal välja Rahvusvahelise Kriminaalkohtu otsuses Kongo Demokraatliku Vabariigi sõjakuritegude menetluses *The Prosecutor v. Germain Katanga*. Kohtu märkuseks oli, et otsuse igakülgeks langetamiseks oleks pidanud kohe menetluse algusfaasis suuremat tähelepanu pöörama piirkonna usuliste traditsioonidele ja nende tähendustele kuna sellest sõltus osade tunnistajate usaldusväärseuse hindamine. Lisaks märkis kohus, et religiooni ja piirkonna spetsiifiliste usuliste kommete mõistmine oleks eeluurimise käigus tõendite kogumisel ka prokuratuuri abistanud. (Rahvusvaheline Kriminaalkohus 2014, 39)

Kuna laste sõduritena kasutamise probleem on endiselt aktuaalne ning raskete tagajärgedega, on oluline analüüsida kõiki võimalikke faktoreid, mis aitaks seda ära hoida või vähemalt tagajärgi minimeerida. Pingutusi tuleb teha selleks, et lapsed ei peaks kunagi sõduriteks saama, kuid ka selleks, et kui nad erinevate asjaolude tõttu on siiski lapssõduriks saanud, siis oleks võimalik neil vägivallast eemaldumisel uuesti täisväärtuslikuks ühiskonnaliikmeks saada. Ehkki probleem on esinenud pikalt ja teemat on uuritud laialdaselt, siis arvan, et lapssõdurite probleemi mõistmiseks oleks vaja vaadelda ka võttes arvesse religiooni võimalikku rolli selles.

Töö eesmärk ja uurimisülesanne

Magistritöö eesmärgiks on selgitada välja, kas ja kui, siis milline on religiooni roll Lääne-Aafrikas alaealiste lapssõduriks värbamisel, sõduriks saamisel ning lapssõdurite eemaldumisel ja naasmisel vägivallavabasse ellu.

Teadusliku kirjanduse läbitöötamisel ei ole ma leidnud uurimustööd, mis religiooniuringute teadmiste vaatevinklist oleks teemat piisavalt süvitsi käsitlenud. Seni

on keskendunud psühholoogilistele, sotsiaalmajanduslikele, poliitilistele ja kriminaalõiguslikele aspektidele nagu näiteks Hynd (2020), Singer (2005) ja Jöks (2018). Religiooniuurijana olen leidnud vihjed religiooni mõnel juhul suuremale, mõnel juhul väiksemale, rollile. Viiteid on nii suurte maailma usundite, kristluse ja islami mõjutustele, kuid Lääne-Aafrika piirkonnale keskendudes, ka traditsiooniliste Aafrika usundite rollile.

Eesmärgi saavutamiseks otsin vastuseid järgmistele uurimisküsimustele:

1. Milline on religiooni roll ja mõju lapssõduriks saamisel Lääne-Aafrika lapssõdurite puhul?
2. Milline on religiooni roll ja mõju vägivallast eemaldumise juures Lääne-Aafrika lapssõdurite puhul?

Neile küsimustele vastuste leidmine annab võimaluse, mille alusel saab hinnata, kas religioosete vaadete ja uskumustega arvestamine aitaks kaasa laste sõduriks sattumise ärahoidmisele. Samuti on võimalik religiooni olulisuse tuvastamise korral teha ettepanekuid, kuidas religiooni mõju peaks kasutama toetava faktorina endiste Lääne-Aafrika lapssõdurite vägivallavaba elu juurde naasmisel ja reintegreerumisel. Religioon on läbi ajaloo aidanud inimesel mõtestada oma elu ning leida tuge ja selgitusi elus ette tulnud rasketele olukordadele. Ühised uskumused ja rituaalid seovad inimesi kogukondadesse, andes sotsiaalse kuuluvustunde ning on osaks inimeste identiteedist. Need on endise lapssõduri jaoks tavaelu juurde naasmisel olulised abivahendid. Laste religioosete vajaduste mõistmine võib aidata leida trauma läbi elanud lastega ühist keelt, mis võib omakorda kergendada lapse taastumist psühholoogilisest traumast.

Minu uurimisteema on interdistsiplinaarne, asetudes samaaegselt sotsiaalteaduste ja humanitaarteaduste valdkonda. Ma uurin religioosset uskumusi ja praktikaid, mis paigutab töö religiooniuuringute valdkonda, samas kaasates Lääne-Aafrika julgeolekuolukorra, kuulub see julgeoleku- ja konfliktuuringute ning Aafrika uuringute valdkonda. Puudutades lapssõdurite kriminaalvastutuse ja reintegreerimise küsimusi, kuulub see rahvusvahelise humanitaar- ja kriminaalõiguse alla. Lapssõdurite isiklike kogemuste analüüsimine kuulub omakorda psühholoogia valdkonda. Selline valdkondade ühildamine võimaldab mul pakkuda võimalikult terviklikku vaadet, et leida minu magistritöö uurimisküsimustele vastuseid.

Töö struktuur

Magistritöö koosneb sissejuhatausest, viiest peatükist ja kokkuvõttest. Teoreetilises raamistikus annan baasinformatsiooni, mis on vajalik selleks, et mõista probleemi ulatust ja mahtu. Selles peatükis toon välja, milline on ajalooline ja juriidiline lapse mõiste kujunemine ning praegune arusaam. Selgitan, kuidas lapsi on konfliktides kasutatud ning kirjeldan Lääne-Aafrika julgeolekuolukorda laiemalt. Annan ka ülevaate Lääne-Aafrikas levinud religioonidest ja uskumustest. Peatüki lõpetan seni avaldatud olulisemate uuringute ülevaatega ja toon välja teadmiste lünga, millele oma magistritöö fookuse olen seadnud.

Metodoloogia peatükis annan ülevaate oma metoodilisest lähenemisest ja toon välja andmekorjel eettetulnud raskused. Kirjeldan, milline oli esialgne plaan andmeid koguda ning millised andmete kogumise ja analüüsimise meetodid lõpuks valisin. Selles peatükis toon välja ka valimi moodustamise põhimõtted ning põhjendan, miks valisin kirjanduse, mille alusel oma uurimuse koostas. Lisaks selgitan, kuidas minu valitud meetodid aitavad kaasa magistritöös seatud uurimisküsimustele vastuste leidmisele.

Peatükis “Religioon ja lapssõduriks saamine” annan ülevaate religiooni rollist selles, miks laps haavatavasse olukorda satub, mis võib põhjustada tema sõduriks saamise. Toon elulugudest näiteid, mis puudutavad laste sõduriks saamist ja uskumuste rolli sõduriks olemisel. Selgitan erinevaid usulisi vaateid, sealhulgas pöoran tähelepanu traditsioonilistele usunditele ning sünkretismidele.

Peatükk “Religioon ja vägivallast eemaldumine” käsitleb uskumuste ja religioossete vaadete mõju lapse reintegreerumisel ja sellele järgneval perioodil. Põgusalt analüüsin abiprogrammide tausta ning Aafrika-spetsiifilisi suhtumisi. Oma väiteid kõrvutan nii elulugudest leitud info, kui teaduskirjandusega.

Kuuendas peatükis arutlen analüüsi käigus välja tulnud religiooni seoseid ning vastan magistritöös esitatud uurimisküsimustele. Annan omapoolsed soovitusel, kuidas ja mis mahus võiks Lääne-Aafrika lapssõdurite abistamisel religiooni kasutada. Lisaks toon välja teemad, mida oma magistritöös ei jõudnud uurida, kuid mis oleksid olulised küsimused, mida eraldi analüüsida. Töö lõppeb kokkuvõtte ja inglise keelse resümeeaga.

I. TEOREETILINE RAAMISTIK

Selles peatükis annan lühikese ülevaate minu magistr töö jaoks olulistest mõistetest ja kirjeldan, kuidas lapse mõiste on läbi ajaloo kujunenud. Vaatlen, kuidas rahvusvahelises õiguses tänapäeval lapssõdurite probleemi käsitletakse ning milliste vahenditega lapsi kaitstakse. Seejärel annan lühiülevaate Lääne-Aafrika julgeolekuolukorrast ning puudutan põgusalt sealsete julgeolekuprobleemide tekkimise põhjuseid. Peatüki lõpetan kirjanduse ülevaatega ning toon välja teadmiste lünka, mis on minu magistr töö probleemipüstituse aluseks.

1.1 Kes on laps ja kuidas teda sõduriks saamise eest kaitstakse?

Selleks, et mõista, kes on lapssõdur, tuleb kõigepealt mõista, kes on üldse laps. Lapse definitsioon on aluseks erinevatele laste kaitseks kehtestatud konventsioonidele ja seadustele. Arusaamine sellest, kes on laps ja mis on lapsepõlv, on läbi ajaloo kardinaalselt muutunud. Lapsed ei ole alati selliselt kaitstud olnud kui tänapäeval. See võib mõningal määral seletada ka, miks lapsi 21. sajandil endiselt sõduritena kasutatakse.

Arusaamine lapse mõistest, lapse rollist ja lapsepõlve olemusest, on läbi ajaloo muutunud. Juba väga vanades kultuurides on inimese vanus ja staatus olnud seotud erinevate eluetappide ja üleminekuriitustega. Eluetapid ei ole seotud ilmingimata vanusega. Näiteks sai tütarlaps täiskasvanuks abielludes, samas abiellumise vanus on ajast ja kohast sõltuvalt olnud erinev. Samamoodi on poiste täiskasvanuks saamine erinevates kultuurides väga erinev. Lääne-Aafrikas ja Aafrikas laiemalt on endiselt üleminekuriitustel oluline roll.

Lõuna-Sudaani endine lapssõdur Adut (2016), räägib eluloos kuidas oma kultuuris on ta endiselt poiss. Sel ajal, kui ta oleks pidanud läbima meheks saamise rituaalid, sattus

ta sõjakeerisesse. Tema kirjeldusest tuleb välja, et see rituaal oli tema jaoks oluline ja ta nägi seda kui midagi, mis tal sõja tõttu elust puudu jäi ja mida tagantjärele korvata ei ole võimalik.

Ajaloolist vaadet lapsepõlvele on analüüsinud Ariès (1962), kes vaatles maale, hauakive, mööblit ja erinevaid koolimaterjale, et mõista lapse rolli läbi aja. Ariès' ei leidnud keskaegsest kunstist viiteid lastele sellisena nagu me tänapäeval seda näeme, jõudes seeläbi järelduseni, et keskajal lapsepõlve mõistet ega arusaama sellest ei eksisteerinud. Tema seisukohaks oli, et enne 17. sajandit ei nähtud lapsi täiskasvanutest fundamentaalselt erinevatena, pigem miniatuursete täiskasvanutena.

Laste õiguste mõistmises ja kaitses on toimunud pidev areng. See, kuidas lapsi on varasemalt nähtud ja kasutatud, on mõningates piirkondades põhjuseks, miks neid endiselt relvastatud konfliktidesse kaasatakse. Võttes arvesse seda, et lapsed erinevad täiskasvanutest nii füüsiliselt, vaimselt kui emotsionaalselt, aitab laste vajaduste mõistmine arvestada mõju, mida sõjategevusse kaasamine endaga kaasa toob.

Tänapäeval on laste õigused reguleeritud rahvusvaheliselt erinevate konventsioonide ja seadustega. Kõige esimene ja olulisem on ÜRO lapse õiguste konventsioon (1991). Nimetatud konventsioon on laiaulatuslik lepe, millega on määratletud ülemaailmselt laste õigused. Lapse õiguste konventsioon on üks kõige laialdasemalt ratifitseeritud inimõiguste konventsioone. Selle alusel peetakse lapseks kõiki alla 18-aastaseid isikuid ning reguleeritakse laste tsiviil-, poliitilised-, majanduslikud ja sotsiaalsed õigused, lisaks tervist ning kultuuri puudutavad põhimõtted.

Konventsioonis on käsitletud ka lapssõdurite kasutamist. Artiklis 38 kutsutakse üles kõiki riike vältima alla 15-aastaste laste otsest osavõttu sõjategevusest, samuti hoiduma laste relvajõududesse värbamisest. Osalisriikidel on kohustus tagada kaitse ja hoolitsus lastele, kelle elu on sõjalisest konfliktist mõjutatud. Kaitse üheks osaks on ka see, et lapsi sunniviisiliselt või olude sunnil lapssõduriks ei värvataks. Eesmärk on, et lapsed oleksid kaitstud ja neist ei saaks kunagi sõdureid. (ÜRO 1991)

Aastal 2000 võeti vastu lapse õiguste konventsiooni fakultatiivprotokoll⁷ laste kaasamise kohta relvastatud konfliktidesse, milles on otseselt välja toodud lapssõdureid puudutavad põhimõtted. Laste relvajõududesse värbamise alamvanusepiiri tõsteti 15 aastalt 18 aastale. Samuti keelati ära laste sõduriteks värbamine mitteriiklike relvastatud rühmituste poolt. Fakultatiivprotokollis on määratud ka meetmed, mis on vajalikud lapssõdurite demobiliseerimiseks ja rehabiliteerimiseks. (ÜRO 2000)

Lapse sunniviisiline relvajõududesse võtmine, värbamine või nende kaasamine aktiivsesse sõjategevusse on kvalifitseeritav sõjakuriteona. Sõjakuriteod on universaalse jurisdiktsiooniga, neid uurib Rahvusvaheline Kriminaalkohus, kuid neid võivad menetleda ka mistahes konfliktijärgselt moodustatud erikohtud (Fritzen 2010).

1.2 Lapse roll konfliktides

Mistahes relvastatud konfliktid ja sõjad on alati mõjutanud kõiki ühiskonnaliikmeid. Seda nii otseselt kui kaudselt. Laste kasutamist relvastatud konfliktides sõjaväge toetavates funktsioonides on esinenud pidevalt. Lapsi on kasutatud tugiüksustes näiteks varustuse kandmisel või ka luurajate ja sõnumitoojatena. Purjeajastul 16. sajandist 19. sajandini kasutati merelahingutes lapsi nn püssirohupärdikutena (inglise keeles *powder monkeys*), kelle ülesandeks oli laevadel suurtükkide jaoks püssirohu käitlemine (Singer 2005). Euroopas kasutati alaealisi sõjakoolide kadette Napoleoni sõdade ajal otseses sõjategevuses (Esdaile 2008). Ameerika kodusõja ajal kasutati trummipoisse (inglise keeles *drummer boys*), kes võisid olla isegi vaid 10-aastased, sõnumite edastamisel ja sõjategevuses osalemisel (Wilkinson 2014). Ka Eesti ei ole laste sõjas kasutamisest kõrvale jäänud, Vabadussõjas läksid noored poisid sõtta otse koolipingist (Jürjo, Nõmm ja Ojalo 2017).

Alati on olnud ka kogukondi, kus laste ja noorte kasutamine sõjategevuses on rangelt keelatud. Näiteks Aafrikas Ugandas Acholi hõimus oli veel eelmise sajandi

⁷ „Leping, millega muudetakse mõnda muud lepingut, nt uute menetluste või sätete lisamisega. Seda nimetatakse „fakultatiivseks”, kuna algse lepingu ratifitseerinud valitsus võib otsustada, kas soovib protokolliga tehtud muudatused ratifitseerida või mitte.“ (Noorte inimõigushariduse käsiraamat 2014)

keskpaigas naiste ja noorte sõjategevuses osalemine keelatud. Hõimu pealikud otsustasid nii seda, millisest sõjategevusest osa võetakse, kui ka seda, kes sõdida tohib. Alaealist last ei peetud võimeliseks sõjategevusest osa võtma. (Singer 2005) Nüüdseks on hõimu vaated muutunud, mis on osaliselt tingitud piirkonnas toimunud relvastatud konfliktidest, milles kasutati ulatuslikult lapssõdureid.⁸

Lapssõduriks saamisel on mitmeid samaaegselt mõjutavaid põhjuseid. Kõige enam on välja toodud sotsiaalmajanduslikud tegurid. Juhul, kui laps kaotab oma pere- või kogukonnaliikmed ning elades samal ajal konfliktipiirkonnas, võib ellujäämise kindlustamiseks mõne rühmitusega liitumine tunduda ainuvõimalik lahendus. Kogukonna liikmena (halvimal juhul on selleks relvastatud rühmitus) on suurem tõenäosus tagada endale söök ja eluase. Lisaks on sotsiaalse grupi liikmena turvalisem, kuna orvuks jäänud või vanematest eraldatud laps ei pea üksi inimeste ega metsloomade rünnakute pärast muretsema.

Isegi kui laps vanematest eraldatuna püüab esialgu üksi või omavanustega liikudes hakkama saada, siis on see lapsele väga koormav. Sierra Leone'i endine lapssõdur Ishmael Beah (2009) kirjeldab oma elulooraamatus, kuidas ta koos sõpradega ringi liikudes ja perekonda otsides, puutus tihti kokku inimestega, kes väikest gruppi umbes 12-aastaseid poisse kartsid ja nende eest põgenesid. Rääkimata laste aitamisest. Külaelanikud pelgasid neid, kuna pidasid neid lapssõduriteks, Beah kirjeldab, kuidas nad sõpradega väsinu ja nälginuna inimestele järele jooksid ja hüüdsid, et nad ei ole need, kelleks neid peetakse, kuid tagaajamise peale kardeti neid veel rohkem.

Terrorismi- ja sõjauurijate hinnangul on piirkondades, kus lapstööjõu kasutamine on tavapärane, suurem tõenäosus laste kasutamiseks sõjategevuses. Teatud rühmituste ja mässuliste poolt rakendatakse väga noori lapsi esialgu sõnumitoojate, luurajate ja varustuse kandjatena. Kui noor laps sellises keskkonnas kasvab, on ta kergesti mõjutatav oma eluolu parandamiseks soovima järgmise sammuna rühmituses sõdurina tegutseda.

⁸ Kuna ka Acholi hõimu lapsed sattusid röövimiste tagajärjel LRA lapssõduriteks, hakkas hõim otsima võimalusi, kuidas endistel lapssõduritel aidata kogukonda tagasi saada. Hõim näeb lapsi ohvritena, kes on sunniviisiliselt sõdima pandud ja vajavad abi reintegreerumisel. Selleks kasutatakse puhastusrituaale, rõhutatakse kogukonnapoolse andestamise vajalikkust ning probleemi juurpõhjusega tegelemist. (Dolan 2009)

Sõduriks olemine võibki lapsele rohkem eeliseid anda, mõningatel juhtudel väikest rahasummat, paremat toitu ja ka võimalust seksuaalsuheteks rühmituse poolt röövitud tütarlastega. Karjääri tegemisenä nähakse seda, kui lapssõduril võimaldatakse saada kõrgemaid sõjalisi auastmeid, erilise preemiana nähakse oma üksuse juhtimist. (Bloom ja Horgan 2019)

Erinevatel põhjustel elavad lapsed mitmetes Aafrika riikides tihtipeale eraldi oma bioloogilistest vanematest. Selle põhjuseks võib olla näiteks vanemate surm või ka perekonna vaesus. Samuti võivad lapsed olla saadetud sugulaste juurde, et nad saaksid koolis käia. Selline eraldi elamine aga võib tekitada olukorra, kus bioloogiliste laste eest hoolitsetakse paremini kui ülejäänud laste eest. Bloom ja Horgan (2019) kirjeldavad, kuidas konfliktipiirkondades võivad rühmitused rakendada näiteks kogukonnaliikmete maksustamist. Perekonnalt nõutakse suurt (mõningatel juhtudel pere aastasissetuleku suurust) summat rühmituse toetuseks ning selle mittemaksmisel sunnitakse perekonda loovutama leibkonnast näiteks üks laps rühmituse liikmeks. Perekonnad on varmamad loovutama oma sugulaste lapsi, kui enda bioloogilisi lapsi.

Lisaks on Lääne-Aafrikas ja Sahara-taguses Aafrikas tõsine probleem kodutute lastega. Statistika järgi on näiteks Nigeeria suurlinnades tänavalapsi üle 100 000 (Igbinador 2023). Kuna kogukondades on tugev usk nõidadesse, kes toovad perekonnale õnnetust ja surma, siis mõningatel juhtudel hakatakse peres mistahes vanuses lapsi nõiaaks olemises süüdistama (Geschiere 1998). Endine lapssõdur Lucien Badjoko (2006) räägib oma eluloos ühest kaassõdurist, kelle kasuema hakkas teda süüdistama lapsnõiaaks olemises ning oma argumendi tugevdamiseks väitis, et oli poissi näinud ka amulettidega. Nõiasüüdistuse saanud last karistatakse näljutamise, peksmise, kodunt väljaviskamise või mõnel juhul ka hukkamisega. See uskumus on tavaliselt sünkretistlik, olles samaaegselt kristliku ning traditsiooniliste usundite segu. Mõningatel juhtudel „tuvastab“ lapse nõiaksoleku kristlik preester. Preester sekkub nõidlapse probleemi lahendamisesse sarnaselt nagu kurjast vaimust vaevatud inimese puhul. (Cahn 2006)

Teaduslikus kirjanduses ilmneb väga tugev vahetegemine lapssõdurite ning lapsterroristide vahel, mis ei pruugi tegelikult üldse nii vajalikuks osutuda. Bloomi ja Horgani (2019) järgi toimub lapssõduriks värbamine relvaähvardusel ning on sunniviisiline. Laps võetakse juba toimuvasse konflikti sõduriks, konflikti üheks

osapoolteks on riigi valitusväed ja teisel poolel mässulised. Lapsterroristide värbamise puhul toimub laste ettevalmistamine aga tulevikus toimuvaks konfliktiks või rünnakuks. Terroristid teevad lastele süstemaatilist ajupesu ja mõjutustegevust, et nad rühmituse ideoloogilised vaated omaks võtaksid ja vajadusel nende väärtuste nimel oma elu oleks valmis andma. (Bloom ja Horgan 2019)

Selline vahetegemine ei ole näiteks Lääne-Aafrika julgeolekuolukorras ei vajalik ega mõnel juhul ka võimalik, kuna piirkonnas on samal ajal toimuvaid erinevate osapoolte osavõtul toimuvaid konflikte palju. Kas lapsest saab selle jaotuse järgi lapssõdur või lapsterrorist on puhas juhus. See sõltub näiteks sellest, et kas riigikorra vastu võitlevad rühmitused on tegutsemas mõne suure terrorirühmituse egiidi all. Lääne-Aafrikas tegutsevate relvastatud rühmituste tekkimise osas on Thurston (2022) toonud välja, et teatud juhtudel ei ole võimalik vahet teha, kas tegemist on mässulistega või terrorirühmitusega. Kui me ei suuda eristada mässulisi terroristidest, ei ole mõtet ka lapssõdureid lapsterroristidest eristama hakata. Rahvusvahelise õiguse järgi ei ole vahet, kas laps värvatakse sunniviisiliselt või mitte. Kõik lapsed, kes pannakse alla 18-aastasena osalema relvastatud konfliktis, on ohvrid ning neid kasutavad isikud on toime pannud sõjakuriteo.

1.3 Konfliktid Lääne-Aafrikas

Koloniaalperioodi järgselt pole Lääne-Aafrikasse kuuluvast kuueteistkümnest riigist vaid kahes relvastatud konflikte või kodusõdasid toimunud. Lapssõdurite arvu kohta piirkonnas (ega ka üldiselt ülemaailmselt) pidevat statistikat ei tehta, ÜRO eriesindaja on oma viimaste aastate ettekannetes välja toonud kokku seitse Lääne-Aafrika riiki, kus relvastatud üksuste ridades on osalenud lapsed (ÜRO 2023). Erinevat infot kõrvutades on ilmselt neid riike pigem rohkem, kuid täpne arv ei olegi hetkel oluline.

See, kas laps satub konfliktist osa võtma valitusvägede või terroristliku rühmituse pool võitlejana, on juhuslik, mitte teadlik ega tahtlik otsus. Suur hulk nendest rühmitustest, kes tänaseks on vandunud terrorirühmitustele ISIS või Al-Qaeda truudust, olid olemas juba enne seda, kui nad terrorirühmituse osaks said. Nende esialgse moodustumise eesmärgiks võis olla näiteks kuritegeliku rühmitusena rünnakute või

röövide toimepanemine, kuid ka lihtsalt riigivõimuvastane koondumine. Enda seostamine mistahes maailmakuulsa terrorirühmituse nimega saavad nad pigem tuntuuse ja juurdepääsu ressurssidele, mida regionaalsetele terroristlike rühmituste filiaalidele jagatakse. Lisaks võib rühmitus saada Lähis-Idast väljaõpet instruktorite näol, kes õpetavad miine valmistama või neid tõhusamalt kasutama. (Cronin 2009)

Suur osa terroristlike rünnakuid Aafrika mandril leiab aset Mali, Burkina-Faso ja Nigeri ning Tšaadi, Nigeri ja Nigeeria kolmikpiiridel. 1885. aasta Berliini leppe sõlmimisest alates on Aafrika piirid kujutanud endast tõsist probleemi piirkonna stabiilsuse tagamisel. Piiride kokkuleppimisel ei võtnud Euroopa võimud arvesse varem eksisteerinud hõimu- ja etnilisi rühmitusi, mis elasid laiali üle erinevate regioonide. Selle tagajärjel moodustati riike, millel oli vähene kultuuriline ja etniline afiinsus. See soodustas aga omakorda nõrga keskvõimu teket ja erinevate etniliste gruppide ja hõimude omavahelisi konflikte. (Herbst 2000) Seda olukorda on eriti tugevalt näha Malis, kus tuareegid, fulanid ja dogonid püüavad saavutada suuremat autonoomiat ja tagada, et nende õigustega arvestataks riiklikul tasemel⁹.

Suuremad Lääne-Aafrikas tegutsevad äärmusrühmitused on vandunud truudust Lähis-Idast alguse saanud terrorirühmitustele ISIS ja Al-Qaeda. Seda tegid ka mitmed grupeeringud ja mässulised, kes olid koondunud riigikorra vastastena, tegelesid sissetuleku saamiseks ja äraelamiseks organiseeritud kuritegevuse, röövide ja väljapressimistega ning kes ei olnud moodustunud ega koondunud islami ideoloogiliste vaadete alusel. Suurtele terroristlikele grupeeringutele truuduse vandumine ja enda sidumine nendega sai vahendiks, millega tekitada oma rühmitusele kurikuulsat ja hirmutekitavat mainet. (Forest 2012)

⁹ Tuareegid on nomaadid, kes elavad Sahara kõrbe aladel Põhja- ja Lääne-Aafrikas. 2012. aastal saavutasid nad lühiajaliselt Põhja-Malis Azawadi iseseisvuse. Autonoomiat on nad üritanud tagada ka naaberriikides Nigeris ning Alžeerias. (Encyclopædia Britannica 2024)

Fulanid on nomaadidest karjakasvatajad, kelle karjatamise territoorium on kliimast olenevatel põhjustel ajalooliselt olnud Saheli piirkonnas laialdane, ületades ka Mali riigipiire. (Encyclopædia Britannica 2024)

Dogonid on Kesk-Malis elavad põlluharijad. Dogonite ja fulanide vahel esineb tihti relvastatud konflikte, mis on tingitud ressursside jagunemisest, mille käigus näiteks fulanide karjad dogonite põlde ületades viimaste viljasaagi hävitavad. (Encyclopædia Britannica 2024)

Thurston (2020) on teinud põhjaliku mesotaseme analüüsi¹⁰, intervjuerinud Saheli piirkonna endisi terroriste ning poliitikuid ja analüüsinud seal tegutsevate terrorirühmituste seisukohavõtte meedias. Ta leidis, et tihtipeale on need rühmitused moodustunud enne, kui äärmuslikud usulised vaated omaks võeti. Paljud taolised liikumised olid kannustatud oma klannile, hõimule või etnilisele grupile mõjuvõimu saavutamisest või selle taastamisest. Ta tuvastas piirkonna rühmituste juhtide seisukohti ning rünnakute ja koostööotsuseid analüüsides, et lisaks ideoloogilistele kaalutlustele mõjutavad nende otsuseid ka ambitsioonid osaleda kohalikus poliitikas.

Aafrika džihadistlikud rühmitused suudavad mobiliseerida sadu ja tuhandeid võitlejaid, kes võivad saada enda kontrolli alla territooriume kuudeks ja isegi aastateks. Selliste suurte rühmitustena on need midagi rohkemat kui vaid terroristlikud rühmitused või võrgustikud. Thurston (2020) nimetab neid mitmedimensioonilisteks rühmitusteks, mis panevad mõnikord toime terrorirünnakuid, kuid kelle peamiseks tegevuseks on kodusõjas osalemine. Ehkki need rühmitused kuuluvad teoreetiliselt globaalsesse islamiäärmulikku liikumisse, on nende strateegiline tegevus Lääne-Aafrikas suunatud kohalikku ja regionaalsesse tegevusse (näiteks kohaliku, rahvusliku ja regionaalse poliitika kujundamises osalemine) (Thurston 2020). Ka Al-Qaeda alustas oma tegevust regionaalsete ambitsioonidega (Wright 2006).

Suurtel džihadistlikel rühmitustel on Thurstoni (2020) hinnangul poliitilised eesmärgid ning nad osalevad nii sõdades, kui ka kohaliku, rahvusliku ja regionaalse poliitika kujundamises. Seda mitte ainult läbi hirmu tekitamise vaid ka strateegiliste suhete loomise ja hoidmise. Nad osalevad läbirääkimistel riigivõimu esindajatega, loovad alliansse ning osalevad valimislubaduste andmisel. (Thurston 2020)

Džihadistlikke juhte käsitletakse tihti kui oportunistlikke küünikuid, kes valivad parimaid ideoloogiaid, mis aitavad neil oma majanduslikku olukorda antud kontekstis ja

¹⁰ Siiani on paljude julgeolekuanalüütikute tähelepanu olnud suunatud pigem mikro- või makrotaseme analüüsile. Džihadistlike rühmituste mikrotasemel analüüsimine piirdub üksikisikute motiivide ja radikaliseerumisega. Samas makrotasandi analüüsil tegeletakse džihadistliku rühmituse ideoloogia mõistmisega, kandes tihti vääralt üksikute rühmituste kesktaseme juhtide avalikud pöördumised üle tervele terroristlikule organisatsioonile. Mesotaseme analüüsiga eristab Thurston kohalike komandöride seisukohti, rünnakute otsuseid ja koostööotsuseid, nähes nende otsuste taga lisaks ideoloogiale ka ambitsiooni ja rolli kohalikus poliitikas osalemiseks. (Thurston 2020)

ajas parandada. Siiski viitab hulk empiirilist materjali sellele, et nii suure lihtsustusastmega seda võtta ei saa. Džihadistide tegevuses ei saa religiooset motivatsiooni välja jätta. Nad on samal ajal nii radikaalse usulise ideoloogia kandjad kui ka poliitikas osalejad. Edukad rühmituste juhid on need, kes suudavad vägivalda mõjuva jutlusega põhjendada. Lisaks peavad nad suutma väljendada oma poliitilisi argumente ilma kasutamata tavapoliitika keelt, sidudes seda islami teoloogiaga. (Thurston 2020)

Thurstoni (2020) arvates tuleks džihadismi Aafrikas ja eelkõige Sahelis vaadata kui meetodit, mida kasutatakse oma eesmärkide saavutamiseks vägivaldla mobiliseerimiseks ja poliitikute ähvardamiseks. Ehkki Aafrika terroristid väidavad end olevat fundamentaalse islami esindajad, tuleks nende ähvardusi vaadata esmalt kui püüet luua ja hoida hõimude-piirkondade vahelisi koalitsioone, mitte Osama bin Ladeni visiooni kandmist.

Kui vaadelda Lääne-Aafrika terroristlike rühmitusi sellest lähtuvalt, et terroristide nime all tegutsevad piirkonnas mõjuvõimu soovivad grupeeringud, ei ole enam vajalik vahet teha, kas nende ridadesse värvatud alaealised on lapssõdurid või noored terroristid. Kui näiteks 14-aastane poiss sõdib riigivastases rühmituses, mis oli koondunud mõne konkreetse etnilise grupi poliitiliste ambitsioonide alusel ja kahe aasta pärast liitub see grupp ISISega, siis kas on vajalik tema staatus ilmtingimata ümber kvalifitseerida? Selle alaealise poisi vaates ei ole midagi muutunud. Oluline on definitsioonidesse mitte kinni jääda ja vaadata suuremat mõju.

Ka teised julgeolekuekspertid, näiteks Sageman (2008) ja McCants (2015), rõhutavad veel, et tegelikkuses äärmuslike usuliste vaadete levitajad ei pruugi õpetust ise piisavalt tunda. Siinkohal ei saa jätta kõrvale seda, et ka julgeolekuteemade eksperdid ise ei ole tihtipeale mistahes analüüsitava rühmituse usuliste vaadete eksperdid. Kuid rühmituste poolsete uskumuste muutmise kohta võiks kasutada näitena Nigeerias tegutsevat terroristirühmitust Boko Haram, kes peavad end algupäraste islami vaadete juurde tagasipöördujateks, vastandades end Nigeeria valitsusele ja lääne mõjudele. Nende tegutsemise eesmärgiks on luua šariaadi seadustest rangelt kinni pidav islamiriik. Samal ajal on nad oma eesmärkide saavutamiseks poliitilise olukorra ja juhtide seisukohtadega seoses mitmeid kordi oma rühmituse usulisi vaateid muutnud ja ümber sõnastanud. (Thurston 2019)

1.4 Religioon Lääne-Aafrikas

Religioonil puudub ühene definitsioon. Mina kasutan oma töös Geertzi (1990) määratlust, mille järgi on religioon „sümbolite süsteem, mis võimaldab tekitada inimestes tugevaid, täielikult haaravaid ja kauakestvaid meeleolusid ja motivatsioone, formuleerides arusaamu eksistentsi üldise korralduse kohta ja ümbritsedes need arusaamad säärase tegelikkuseauraga, et need meeleolud ja motivatsioonid näivad ainulaadselt elulähedased“ (Geertz 1990, 2303). Flood (1999) lisab, et religioon on pärimus koos traditsiooniga ning see on pidevas muutumises. Religioon on narratiivne ja kommunikatiivne, seda seovad narratiivid ja käitumised.

Selleks, et mõista, millised on võimalikud religiooni ja erinevate uskumuste mõjud lapssõduritele, on oluline uurida Lääne-Aafrikas levinud peamisi usundeid, mis mõjutavad sealelavate inimeste igapäevaelu.

1.4.1 Islam ja kristlus Lääne-Aafrikas

Tänapäeval elab kogu maailma islamiusulistest Aafrika mandril 27 protsenti, kõikidest Aafrika elanikest on 44 protsenti moslemid (Pew Research Center 2010). Islam hakkas Aafrikas levima juba seitsmendal sajandil. Pärast Muhammadi surma 632. aastal hakkas islam kalifaatide all kiiresti Araabiast väljapoole levima. Sõjaliste vallutustega levis islam Põhja-Aafrikasse ja sealt kaubavahetuste abil edasi. Moslemitest tuaregid vahendasid Sahara-tagusest Aafrikast lisaks muudele kaupadele ka orje nii Lähis-Idasse kui ka kaugemale (Starratt 1981).

Ajalooliselt on islami tõlgendamine Aafrikas olnud pigem mõõdukas. Ida-Aafrikas on laialdaselt levinud sufism ning Lääne-Aafrikas on islami õpetuste kõrval eksisteerinud ja segunenud juba aastasadu kohalikud traditsioonilised Aafrika usundid (Ki-Zerbo et al. 1988). Tänapäeval on piirkond eriline, kuna islam on pikalt ja rahumeelselt kristluse ja traditsiooniliste Aafrika usunditega kõrvuti eksisteerinud. Islamil on tugev mõju piirkonna poliitikale, kuid ka piirkonnas tegutsevatele terroristlikele rühmitustele (Thurston 2020).

Kristlus hakkas Aafrikas levima üsna varakult, alustades Põhja-Aafrikast, kus see juba neljandal sajandil Aksumi kuningriigi¹¹ ametlikuks riigiusundiks sai. Lääne-Aafrikasse jõudis kristlus Portugali kaubavahetuse ja misjonäridega 15. sajandil. Selleks ajaks oli islam Põhja- ja Lääne-Aafrika aladel juba laialdaselt levinud. Esimesed misjonärid pidasid kristlusesse pöördumist kompromissituks, pidades kohalikke Aafrika traditsioonilisi usundeid paganlikeks kommeteks, mida kristlusega koos praktiseerida ei ole võimalik (Boaheng 2018). See tekitas kohalikes elanikes tugeva vastuseisu ning misjonitöö intensiivsus Lääne-Aafrikas mõneks ajaks vähenes (Opoku 1985). 19. ja 20. sajandil hoogustus kristluse levitamine uuesti ning sellega seoses hakati Aafrikasse rajama mitmeid tervishoiuasutusi, mis olid esimesed omataolised, tagades piirkonna elanikele kättesaadava arstiabi, mis varem institutsionaalselt täielikult puudus (Good 1991).

Maailmausunditele reageeriti Aafrikas kas täieliku vastuvõtmise, tõrjumise või kohaldumisega (Chanaiwa 1985). 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses tekkisid kohalikud kristliku õpetusega kirikud, mis lisasid kristlusele ka kohalikke uskumusi. Kristlikku õpetust kasutati traditsiooniliste usundite õpetuste tugevdamiseks (samamoodi nagu moslemitest kaupmehed olid kasutanud islamit) ning seda täiendati ka traditsiooniliste usundite ideedega. Kristlikule õpetusele lisati näiteks ravitsemine, jumalikud ennustused ning nägemused tuleviku kohta. Nendele sünkretismidele lisandusid tavakristlusele juurde ka usk nõidusesse ja kurjadesse vaimudesse, mille vastu on kaitseks kristlik palve, püha vesi ja muu taoline. (Opoku 1985) Olepona (2014) kirjeldab näiteks, kuidas katoliikluse Kongosse jõudmisel uskusid seni traditsioonilisi kohalikke usundeid järgivad elanikud, et katoliku preestrid on eriti tugevate võimetega ravijad, keda abistab väga võimas fetiš¹². Nende kuulutatud jumalat ei nähtud eraldiseisvana enda uskumustest. Ka tänapäeval on sellist tugevat lõimumist märgata. Kristlikke preestrite ülesannete hulka kuulub muuhulgas ka traditsioonilistes usundites usutavate vaimude väljaajamine ja nõidade tuvastamine.

¹¹ Aksumi kuningriik asus praeguse Etioopia ja Eritrea riigi aladel (Encyclopædia Britannica 2023).

¹² Fetiš viitab Aafrika traditsioonilistes usundites esemele, mis usutakse omavat maagilisi võimeid. Fetišit kasutatakse kaitse, tervendamise või hea õnne saamiseks (Pietz 1987).

Pew Research Center 2010. aasta raporti alusel on võrreldes saja-aasta taguse ajaga religioonide levik Aafrikas drastiliselt muutunud. Kristlus ja islam olid aastal 1900 veel väikesed vähemused, nüüdseks on nende liikmete arv kordades muutunud (Pew Research Center 2010). Tänapäevaks on kristlus Aafrikas kõige suurem religioon, pea pooled Aafrika elanikest kuuluvad mõnda kristlikku kogudusse või kirikusse.

1.4.2 Kohalikud traditsioonilised usundid

Opoku (1993) toob oma essees välja, et paljudes maailma usundeid puudutavates tekstides mainitakse Aafrika usulist pärandit kas pealiskaudselt või jääb täielikult mainimata. Siiski ei tähenda see, et Aafrika usunditel puuduks oluline roll suurte usundite seas. Opoku kirjeldab: „Aafrika religioon ei elagi raamatu lehtedel vaid see elab seda praktiseerivate Aafrika inimeste südames ja eludes” (Opoku, 1993 lk 68). Seetõttu ei olegi nii oluline traditsioonilistele usunditele läheneda mitte õpetuste kaudu vaid praktiseerijate arusaamiste kaudu. Nende uskumuste juures ei ole teoreetiline arutelu kõige olulisem.

Nigeeria natsionalist ja Aafrika kultuuriliste väärtuste eeskõneleja Mbonu Ojike (1946) on öelnud, et kui religioon tähendab ühe isiku jumaldamist ja ristiretkede korraldamist selleks, et ta kõikide inimeste jaoks vastuvõetavaks muuta, siis aafriklastel religiooni ei ole. Kuid kui religioon tähendab rääkimise asemel käitumist ja tegutsemist, siis on aafriklastel religioon olemas. Olupona (2015) rõhutab, et sõna “religioon” kasutamine Aafrika traditsiooniliste usundite kirjeldamisel on ebatäpne, kuna see viitaks justkui usk oleks eraldiseisev teistest eluvaldkondadest. Need usundid on väga tihedalt põimunud inimeste igapäevaeluga, mõjutades nii poliitikat, kunsti, toitumist, riietust kui muid aspekte. (Olupona 2015)

Traditsioonilised usundid on Aafrika mandril kõige levinumad Lääne- ja Kesk-Aafrika riikides, kuid nende usundite mõjusid on näha üle mandri. Täpset traditsiooniliste usundite järgijate arvu ei ole võimalik öelda, kuna nagu Olupona (2015) välja tõi, on usund väga tihedalt igapäevaeluga seotud ning traditsioonide järgijad ei pea tihti peale kõrvaltvaataja jaoks usulise tähendusega tegevusi religioosseteks. Aafrika traditsioonilised usundid on läbi ajaloo enda kõrval teisi usundeid vastu võtnud ning selle

tulemusel on tekkinud sünkretismid nii mujal maailmas, kui ka Aafrika mandril. Simpsoni (1995) järgi tekkis ja tekib sünkretism kompromissi tulemusel ja ei ole kunagi ühepoolne. Nii Aafrika traditsioonilised usundid kui ka suured maailmausundid, mis soovisid Lääne-Aafrikas levida, pidid tegema kohandusi, mille tagajärjel lõimusid erinevad uskumused ühiseks ja üheaegselt toimivaks süsteemiks ning tegid jooksvalt muudatusi oma õpetustes ja arusaamistes (Opoku 1985).

Lääne-Aafrika päritolu uskumused on levinud üle maailma, moodustades samal ajal erinevaid sünkretisme. Näiteks on Kuubal segunenud katoliiklus jorubade¹³ uskumustega, mille tulemuseks on Santería, kus jorubade jumalusi ehk orishasid kummardatakse katoliiklike pühakute nimede all (Brandon 1997). Brasiilias praktiseeritakse Candomblét, mis on sünkretism katoliikluse, Lääne-Aafrika (jorubade, fonide¹⁴ ja bantude¹⁵) ja Brasiilia põliselanike (tupii-guaraanide¹⁶) uskumustest (Bastide 1978).

Kuna Lääne-Aafrika traditsiooniliste usundite õpetuste ja täpse kosmoloogia kohta kirjalikud allikad puuduvad, saab seda tuletada analüüsides praegu levinud uskumusi. Aafrika üldajaloo entsüklopeedia (Cutrin et al. 1991) järgi on Aafrikas levinud kohalikud usundid olnud peamiselt monoteistlikud. Nende usundite kosmoloogia järgi on jumal materiaalsest maailmast taandunud ega sekku maa peal toimuvasse. Tema loodud on maa koos inimeste ja loomadega, kuid lisaks on ta loonud ka erinevad vaimolendid ja üleloomulikud jõud, kellega inimestel on võimalik suhelda. Need üleloomulikud olendid on moraalselt neutraalsed, neid on võimalik mõjutada, et nad tegutseksid hästi või halvasti. Neil on omad huvid, vastutusvaldkonnad ning erinevad iseloomud. Selliseid vaimolendeid on erinevate piirkondade usundites 15 kuni 20 ja mõnes kohas kuni 60.

¹³ Jorubad on Aafrika suurim rahvas, kellest suurem osa elab Lääne-Aafrikas Nigeerias, Beninis ja Togos (Encyclopædia Britannica 2024).

¹⁴ Fonid on peamiselt Beninis ja Nigeeria edelaosas elav etniline grupp (Encyclopædia Britannica 2017).

¹⁵ Bantud on umbes 2000. aastat tagasi Lääne-Aafrikast üle Aafrika mandri liikunud etniline grupp, kes on tänaseks levinud nii Kesk-, Ida- kui Lõuna-Aafrikasse (Gall and Hobby 2016).

¹⁶ Tupii-Guaraanid koondavad mitmeid etnilisi gruppe, kes elavad Brasiilia, Paraguay ja Argentiina aladel (Encyclopædia Britannica 1998 ja 2011).

Tavainimesel ei ole kõikide nendega vajalik kommunikeeruda, suhtlus käib läbi kohalike õpetajate ja preestrite ühe kuni kahe vaimolendiga. (Cutrin et al. 1991)

Olupona (2014) toob välja, et kõrgema jumala ja väiksemate jumaluste ning vaimude vahel on keeruline vastastikune mõju ja seos. Tema hinnangul ei ole võimalik Aafrika usundeid kvalifitseerida kindlalt monoteistlikeks või polüteistlikeks ning ta rõhutab, et taoline binaarsuse tekitamine on ebavajalik. Selline jaotamine muutus oluliseks alles islami ja kristluse mõjude levimisega ja mõjutas omaltpoolt nii palju, et tõi erinevate vaimolevuste seast lihtsalt ühe kõrgema jumaluse olulisuse rohkem esile. (Olupona 2014)

Erinevalt näiteks mitmetest kristlikest liikumistest, mille üheks eesmärgiks on muuseas ka oma õpetuste levitamine ja uute uskupöördujate leidmine, ei tegele Aafrika traditsioonilised usundid väljaspool tekkekohta ning diasporaad misjonitööga. Üheks põhjuseks on, et Aafrika traditsiooniliste usundite kosmoloogia on ennekõike seotud Aafrika mandriga, selgitades teatud etnilise identiteedi, hõimu või kogukonna tekkelugu (Olupona 2014) ja andes seletuse olemise põhjusele (Opoku 1993).

Aafrika traditsioonilised usundid tuginevad suulisele pärimusele ja neil puuduvad tüvitekstid. Traditsioonid, kultuur ja uskumused antakse järgmistele põlvedele edasi lugusid rääkides. Seetõttu on kohalikud uskumused alati olnud ka vastuvõtlikud jooksvatele arengutele, uutele ideedele ja õpetustele. Konkreetse doktriini range säilitamine ja sellest kinnipidamine ei ole kunagi olnud eraldi eesmärgiks. (Olupona 2015) Opoku (1993) rõhutab, et see, kui erinevaid Aafrika usundeid koondina traditsiooniliseks nimetatakse, ei tähenda justkui tegemist oleks muutumatute, staatiliste uskumustega. Nii nagu suured maailma usundid, on ka traditsioonilised Aafrika usundid pidevas muutumises ja kohanemises. Selle põhjuseid on mitmeid, teiste seas näiteks piirkonnas levivate teiste usundite mõju ning moderniseerumine. (Opoku 1993) Lääne-Aafrikas on kristlus, islam ja traditsioonilised usundid omavahel tihedalt põimunud ja mõjutavad üksteist vastastikku. Piirkond on läbi ajaloo olnud pigem religioosselt salliv ning tihtipeale omavad sama kogukonna ja mõnikord lausa perekonna liikmed erinevaid usulisi vaateid (Blanc 2020). Selline pluralism on oluline mõjutegur ka lapssõduriks saamise ja eemaldumise mõistmisel.

1.5 Seniavaldatud olulisemad uuringud

Lapssõdurite fenomeni on dokumenteeritud läbi ajaloo ja teema teaduslik uurimine sai suurema hoo alates 20. sajandi teisest poolest ning külma sõja järgselt. Terrorism ja sealhulgas laste kasutamine rünnakutes sai laiema tähelepanu kaksiktornide rünnaku järel 2001. aastal, kui hakati suuremat tähelepanu pöörama üldisele terrorismist tulenevale ohule ning sealhulgas ka laste värbamisele ja rühmitustesse kaasamisele. Juba mõni aasta hiljem avaldasid nii Singer (2005) kui Horgan (2005) selleteemalised mahukad uurimused, milles analüüsiti nii terrorismi probleemi eraldi kui ka laste värbamist nendesse liikumistesse.

Kirjanduse läbitöötamisel seadsin fookuse alaealistele, keda rahvusvahelise õiguse järgi lapssõduritena kvalifitseeritakse (lapsed, kes mistahes rollides relvastatud konfliktides otseselt või kaudselt osalevad). Seades uurimisküsimused Lääne-Aafrika lapssõduritele, tuli kirjandust analüüsides panna rõhk ka piirkonna julgeolekuolukorrale ja lisaks seal levivatele usunditele, religioossetele kommetele, tavadele ja rituaalidele. Kasutasin võimalikult hiljutisi materjalidele, kuid lisasin ka mõned varasemad olulised uurimused, et probleemi tüvipõhjuseid ja definitsioone selgitada.

Lapssõdurite puhul on uuritud nende värbamist ja üldist laste kasutamise eesmärki. Singeri (2005) seisukoht on, et laste kasutamine 21. sajandi relvastatud konfliktides ja sõdades on uus normaalsus. Lapsi kaasatakse üha rohkem ning seda põhjustavad majanduslikud, sotsiaalsed ja ideoloogilised faktorid. Ta toob välja, et lapssõdureid on sajandivahetuseks kasutatud kõikidel mandritel toimunud konfliktide käigus. Singeri hinnangul on laste sõduriks või terroristiks saamisel mitmeid põhjuseid. Kõige olulisemaks peab ta laste kasutamise taktikalisi ja strateegilisi eeliseid. Grupeeringute poolt laste värbamise põhjuseks võib olla näiteks lihtsalt oma liikmeskonna suurendamine. Sellele vaidleb vastu Dallaire (2011), kes rõhutab, et lapsi ei kasutata mitte sõjaväe suurendamiseks vaid taktikalistel põhjustel. Nad on piisava kaaluga, et maamiinid reageeriksid, lisaks on lääne sõduritega kokkupuutel lapse kasutamine vastasele üllatav ja ehmata. Cahn (2006) toob välja, et lisaks muudele eelistele on lapsed odavad (neile ei pea palka maksma), kergesti väljaõpetatavad ja mõjutatavad ning neid saab kasutada nn kahurilihana. Ka Bloom ja Horgan (2019)

rõhutavad laste kasutamise puhul üllatusmomenti, kus lahingolukorras on vastaseks täisealise sõduri asemel näiteks osaliselt relvastatud väike laps ja seda hetkedel, kus kaalul on elu ja surm.

Terrorismiuuringutega on jõutud aegamisi arusaamisele, et lapssõdureid tuleb eristada lapsterroristidest. Näiteks Bloom ja Horgan (2019) loetlevad mõlema tunnuseid, mille seas rõhutavad, et lapssõdurid on need alaealised, kes võitlevad riigi või riigivõimuga seotud olevas relvastatud üksuses, mis pole usuliste vaadete alusel koondunud. Rühmituse eesmärkide hulka kuulub näiteks riigivõimu kukutamine või selle langemise ärahoidmine. Erinevalt lapssõduritest värvatakse aga lapsterroristid kasutades ideoloogilist või religioosset mõjutustegevust ning nad kannavad endas äärmuslikke vaateid¹⁷. Erinevus lapssõdurite ja terroriorganisatsiooni värvatud laste vahel seisneb nende hinnangul mikroprotsessides. Need erinevad vabatahtliku koostöö ja sunni määras. Lapsed satuvad terrorirühmitustesse mõjutegevuse abil. Nad soovivad seda ideoloogiat endas kanda ning nende identiteet kujuneb ümber terroristliku rühmituse ideoloogia. (Bloom ja Horgan 2019) Selline eristamine tähendab omakorda, et terroristlike rühmitusi nähakse religioossetel motivatsioonidel tekkinutena ning nende ambitsioon kehtivat riigivõimu kukutada ei oma seejuures nii suurt tähtsust. Lisaks rõhutatakse lapssõdurite puhul liitumise põhjusena sotsiaalmajanduslikke faktoreid, kuid lapsterroristide puhul peetakse vaesust teisejärguliseks ideoloogilise ja usulise mõjutegevuse järel.

Kuid Lääne-Aafrika piirkonna julgeolekualaseid erisusi arvestades ei ole selline vahetegemine otstarbekas. Thurston (2020) toob välja, et Lääne-Aafrikas tegutsevad relvastatud rühmitused, sealhulgas need, kes on Lähis-Ida terroristlike rühmituste liikmeks astunud, osalevad kohalikus poliitikas ja neil on eesmärk ning ambitsioon riigi juhtimisest osa võtmiseks. Kui kohalikud Lähis-Ida terroristlikud rühmitused pigem igapäevapoliitikas ei osale, siis Lääne-Aafrikas on piirid terroristlike rühmituste ja mässuliste või relvastatud opositsiooni vahel ebaselgemad.

¹⁷ Äärmuslus ehk ekstremism on vastu demokraatlikele väärtustele (rahva suveräänsus, kodanike võrdsus, usu- ja sõnavabadus). Äärmuslike vaadetega isikud peavad oma ideoloogiat universaalselt kohaldatavaks, mille elluviimisel võib vajadusel kasutada ka vägivalda. (Demant et al., 2008, 13)

Mina leian, et kui terroristlikke rühmitusi ei ole võimalik riigivõimuvastastest eristada, ei saa ka Lääne-Aafrika lapsterroriste Bloomi ja Horgani tunnuste alusel lapssõduritest eristada. Selline vahetegemine võib aga olla võimalik teistes piirkondades, sõltuvalt julgeolekuolukorrast ja piirkonna konflikti osapooltest. Seetõttu ma oma töös seda vahet ei tee ning kasutan nii lapssõdurite kui lapsterroristide kohta terminit lapssõdurid.

Seni on kirjanduses vaadeldud erinevates piirkondades toimuvate konfliktide põhjuseid ja sealhulgas on mainitud ka nende mõju lastele. Neid uuringuid on tehtud eelkõige piirkonnaspetsiifiliselt, näiteks on Ellis (1999) analüüsinud 1990-ndate Libeeria kodusõdades religiooni ja sõja koosmõjusid. Sama on teinud ka Wlodarczyk (2009), kes võtab aluseks Sierra Leone'i ja analüüsib riigis levinud maagia ja nõiduse kasutamist sõjategevuses. Mõlemad uuringud annavad põhjaliku ülevaate piirkonna traditsioonilistest uskumustest ning Wlodarczyk toob paralleele Lääne-Aafrika ning Aafrika uskumuste kohta ka laiemalt. Kumbki autor lapssõdurite rolli süvitsi ei käsitle, küll aga tuuakse välja maagilisi rituaale, mida praktiseerivad täiskasvanud koos lastega. Näiteks kasutatakse initsieerimisel või enne sõjategevusest osavõtmist rituaale, mille eesmärgiks on muutuda (rituaalselt) kuulikindlaks või nähtamatuks.

Lapssõdurite kasutamine on mitmete teadusharude ühine probleem, seda uurivad muuhulgas nii psühholoogid, sotsiaalteadlased kui õigusteadlased. Näiteks Jõks (2019) käsitleb oma magistritöös lapssõdurite kriminaalvastutusele võtmise küsimust, rõhutades selle käigus ka psühholoogilisi ja sotsiaalseid mõjusid.

Lapssõduriks olemise psühholoogilisi mõjusid ja selle tagajärgi on uuritud väga süvitsi. Wessells (2006) on vaadelnud lapssõduriks olemise psühholoogilist mõju ja laste reintegreerumisprotsessi, samuti on ta analüüsinud 2009. aastal psühholoogide rolli laste taasühiskonnastamisel (Wessells, Supporting the Mental Health and Psychosocial Well-Being of Former Child Soldiers 2009). Betancourt et al. (2010a, 2010b, 2020) artiklid analüüsivad endiste Sierra Leone'i lapssõdurite psühholoogilisi probleeme ja annavad soovitusi psühholoogiliste ja sotsiaalsete sekkumiste kohta endiste lapssõdurite reintegreerimisel. Samuti on vaadeldud eraldi lapssõduriks olemise mõjusid, mis puudutavad laste läbielatud traumasid (Hynd 2020), stigmatiseerumist (Cahn 2006) ja reintegreerumise raskusi (Bloom ja Horgan 2019).

Kõik need autorid keskenduvad laste psühholoogiliste vajaduste sotsiaalteadustest tulenevatele abistamise meetoditele. Vaadeldakse posttraumaatilist stressisündroomi jm seisundeid, mille põhjustena nähakse vaid vägivalda kogemist ning laste aitamisel keskendutakse erinevatele võimalikele psühholoogilistele abivahenditele. Religiooni rolli reintegreerumisprotsessis ei käsitleta ei mõjuteguri ega abistava meetodina.

Lapssõdureid on uuritud ka läbi nende elulugude. Messay (2014) analüüsib kokku kaheksat inglise- ja prantsusekeelset romaani, elulugu ja filmi, eesmärgiga mõista nähtust laiemalt ning saada aru selle pikemaajalisest mõjust Sahara-taguses Aafrikas. Hynd (2020) kasutab seitset elulugu, milles ta analüüsib endiste lapssõdurite traumakirjeldusi ja seda, kuidas narratiivi valimine mõjutab hiljem endise lapssõduri identiteeti. Mõlemad autorid otsivad materjalidest viiteid ja tõendeid lapssõdurite läbielatud trauma ja psühholoogiliste seisundite kohta. Hynd (2020) keskendub posttraumaatilise stressisündroomiga tegelemise vajadusele, pidades oluliseks kasutada rehabilitatsioonimeetodeid, mis on tundlikud kultuuritausta osas. Messay (2014) rõhutab oma loo rääkimise olulisust, mis võib mõjuda endisele lapssõdurile terapeutiliselt.

Lapssõdurite ja religiooni rolli seost otseselt uuritud ei ole, küll on aga uuritud süvitsi lapsterroristide ja religiooni seoseid. Kasutan oma töös Garcia (2020), Cahni (2006) ja Wlodarczyki (2009) uurimusi, mis käsitlevad traditsiooniliste Aafrika usundite mõju nii täiskasvanutele kui lastele. Lastepuhul uuritakse näiteks lapsnõiaks peetud laste kogukonnast ja perekonnast väljaheitmist, samuti maagia kasutamist lahingutegevuses. Aafrika traditsiooniliste usundite ja piirkonna religioosse pluralismi mõistmiseks kasutan Olupona (1990, 2014, 2015), Opoku (1985, 1993), Ojike (1946) ja Ike (2022) uurimusi, esseesid ja intervjuusid.

Ehkki traditsiooniliste usundite kohta on üsna palju materjali, on need lapssõdurite probleemide käsitlemisel kõrvale jäänud. Selleks, et Lääne-Aafrikas mistahes nähtust vaadelda, on vaja ka mõista, mis piirkonnas laiemalt toimub ning kui eesmärgiks on lapssõdurite probleemi käsitlemine, siis ei saa jätta kõrvale piirkonna julgeolekuolukorra erisust. Selleks annan oma töös ka lühiülevaate piirkonnas toimuvate konfliktide erilisusest ning näitan, kuhu ja kuidas asetuvad selles lapssõdurid.

Teoreetilise raamistiku lõppu soovin tuua veel ühe olulise hoiatuse, mida on vaja selle töö lugemisel silmas pidada.

Magistritöös toon erinevaid näiteid situatsioonidest ja konfliktidest, milles lapssõdurid on osalenud. Need kirjeldavad äärmuslikke olukordi ja uskumusi. Lääne-Aafrikas praktiseeritavad traditsioonid ja uskumused ei ole kannibalistlikud ning selliseid olukordi nagu näiteks Ellis (1999) kirjeldab (rituaalsed hukkamised, kannibalism, mutilatsioon) reeglina ette ei tule. Sama rõhutab ta ka ise, kuid toonitab, et selliste näidete edasiandmine on olukorrast täieliku ülevaate saamiseks siiski oluline.

Ellise analüüsitud Libeeria kodusõda oli meedias suure kajastusega ning ajakirjanikud, kes valisid episoode, mida sealt kajastada kasutasid šokeerimise meetodeid. Näidatigi mässulisi, kes jooksid ringi alasti ja maskides või olid *drag*-riietuses või kelle kohta liikusid kuulujutud, et nad on kannibalid. Sellised sõdurid tõesti Libeerias võitlesid, kuid see oli vähemus.

Nigeeria kirjanik Chimamanda Ngozi Adichie (2009) analüüsib TED konverentsi ettekandes „The Danger of a Single Story“ ühe loo kontseptsiooni. Selle all peab ta silmas olukorda, kus inimestest ja kultuuridest räägitakse vaid ühetaolist lugu, mis taandab kultuurilise mitmekesisuse üheks stereotüübiks. See omakorda võib põhjustada asjaosaliste dehumaniseerimist ja vähendada kõrvalseisjate empaatiat. Ka Lääne-Aafrika ja Aafrika julgeolekuolukorda üldisemalt vaadates võib inimestel tekkida arusaamine justkui ainult sõjalised konfliktid ja riigipöörded ongi need, mis Lääne-Aafrikat iseloomustavad. Tegelikuses aga jõuab läbi sotsiaalmeedia ja uudiste meieni eelkõige selline info, kuna sellel on huvilisi (Edih, Onoriode ja Nwafili 2021). Nii nagu tuleb reservatsiooniga suhtuda Lääne-Aafrika konfliktide rahvusvahelisse kajastusse, tuleb ettevaatlikult suhtuda ka Ellise (1999) raamatus kirjeldatud äärmuslikesse näidetes ja hoiduda nende alusel Aafrika suhtes üldistuste tegemisest.

1.6 Teadmiste lünk

Lääne-Aafrika usulist maastikku ja traditsioonilisi usundeid koos rituaalide ja uskumustega on teaduslikus kirjanduses küll käsitletud, kuid selle seoseid lapssõduriks

saamise ja lapse vägivallavaba elu juurde naasmise juures ei õnnestunud mul leida. Piirkonnas levinud usulised praktikad ja maailmatunnetus on olulised faktorid, mis mõjutavad seda, miks ja kuidas lapsed sõduriteks saavad, kuidas nad selles keskkonnas opereerivad ning milline on nende teekond vägivallavaba elu juurde tagasi. Kohalikud uskumused mõjutavad kogukondade väärtushinnanguid, nende identiteeti ning seda, kuidas mõtestatakse toimuvaid sündmusi. See mõjutab ka seda, kas ja kuidas endiseid lapssõdureid kogukonda tagasi võetakse.

Lapssõduriks saamise mõjudena tuuakse välja vaesust, poliitilist ebastabiilsust, relvastatud konfliktide iseloomu ja religiooni (Singer 2005). Sotsiaalmajanduslikud põhjused on loomulikult väga olulised lapse sõduriks saamisel, kuid mitte ainsad tegurid. Mitmel juhul märkasin, et loendatakse ja tõestatakse ära sotsiaalmajanduslikud ja geopoliitilised põhjused ning lisatakse, et ka religioonil on roll lapssõduriks saamisel. Samas religiooni mõju suurust ja põhjuseid peamised uuringud, sealhulgas Singer (2005) ega Bloom ja Horgan (2019) süvitsi ei käsitle. Akadeemiliselt on uuritud mõlemaid nähtuseid eraldi – nii religiooni kui lapssõdureid. Kuid puuduvad uuringud, mis neid kahte omavahel seoksid.

Kui lapsterroristide uurimisel on Bloom ja Horgan (2019) analüüsinud nii laste kui nende mõjutajate religioosseid vaateid, siis lapssõdurite puhul seda pole tehtud. Uuringud täiskasvanud sõdurite religioossuse kohta on tehtud mitmeid, näiteks Wlodarczyk (2009) ja Garcia (2020). Täiskasvanud sõdurite vaadete analüüsimine on oluline, kuna nad hakkavad oma väärtusi ja vaateid lastele sõduriks saamise ajal õpetama kas otseselt või eeskujuga. Täiskasvanud inimesed lapssõdurite ümber on ka need, kes mõjutavad lapse identiteedi kujunemist.

Lapssõdurite abistamiseks välja töötatud mahukas UNICEFi juhendis (2022a) on religiooni käsitletud üldsõnaliselt ja teistes reintegratsiooni puudutavates juhendites on Aafrika puhul rõhk eelkõige islamil. Samas on Lääne-Aafrikas tugevalt esindatud nii islam kui kristlus ja mõlemad on väga tugevate traditsiooniliste usundite mõjutustega. Rahvusvahelised organisatsioonid, kes lapssõdurite abistamisega tegelevad, omavad ilmselgelt ülevaadet piirkonnas levinud maailma usundite vaadetest ja õpetustest. Kuid nii nagu Ladina-Ameerika kristlus on erinev Armeenia kristlusest, on erinev ka islam Lähis-Idas ja islam Lääne-Aafrikas. Lähis-Ida islamiäärmuslaste reintegreerimisel

kasutusel olevad meetodid ei pruugi sobida Lääne-Aafrikasse, kus esineb maailma usundite ja traditsiooniliste uskumuste tugev sünkretism. Piirkonnas tuleb arvestada, et traditsioonilistel usunditel on oluline mõju ja seda mitte arvestades võivad usundite sünkretismist tulenevad abistamise võimalused kasutamata jääda. Lapsvõitlejaid Lähis-Idas ei saa üks-ühele kõrvutada alaealise võitlejaga Saheli piirkonnas.

Endiste lapssõdurite elulugudest on analüüsitud traumasid, kuid välja on jäänud elulugudes mainitud ja laste poolt kogetud ning praktiseeritud religioonid. Uurimata on Lääne-Aafrika piirkonna spetsiifilised sünkretistlikud usundikooslused ja nende seos piirkonna julgeolekuolukorraga.

Teadmiste lünk seisneb peamiselt selles, et lapssõdurite värbamise põhjustena on praeguseks analüüsitud sotsiaalmajanduslikke põhjused ja psühholoogilist mõju üldiselt, kuid välja on jäänud religiooni võimalik roll. Lisaks ei ole piisavalt süvitsi käsitletud ei lapssõduriks saamise ega reintegreerimisprogrammide juures Lääne-Aafrika spetsiifilisi traditsioonilisi usundeid ja sünkretisme.

II. METODOLOOGIA

Selles peatükis kirjeldan, milline oli minu metoodiline lähenemine ja infokogumise meetodid uurimisküsimustele vastuste leidmiseks. Järgnevates alapeatükkides kirjeldan üksikasjalikult infokogumise meetodeid, valimi moodustamist, analüüsi meetodeid ja protsessi ning andmekorjel tõusetunud raskusi. Kuna ma magistritöö jaoks intervjuusid ega küsitlusi ei teinud, ei olnud mul vaja uurimistöö jaoks taotlema Tartu Ülikooli inimuuringute eetikakomitee luba.

2.1 Metoodiline lähenemine ja infokogumise meetod

Religiooni rolli väljaselgitamiseks keskendusin nii palju kui võimalik endiste lapssõdurite endi ütlustele ja kirjeldustele, mis oli leitavad nende elulugudest (Beah 2009; Badjoko ja Clarens 2006), intervjuudest (Rahvusvaheline Punane Rist 2019) ning erinevatest teemat puudutavatest akadeemilistest tekstidest (Hynd 2020; Cahn 2006; Bloom ja Horgan 2019). Minu eesmärgiks materjali läbitöötamisel oli lapssõduriks saamisel ja vägivallavaba elu juurde naasmisel religiooni rolli sügavam mõistmine ja analüüsitava materjali põhjal põhjus-tagajärg suhte tuvastamine.

Magistritöös seatud eesmärgi saavutamiseks ja töös püstitatud uurimisküsimustele vastuste leidmiseks alustasin kirjanduse ülevaatest ja seejärel kasutasin kvalitatiivset sisuanalüüsi ja temaatilist analüüsi. Religiooni rolli tuvastamiseks lapssõduriks saamisel, lapssõduriks olemisel ja hilisema vägivallavaba elu juurde naasmisel töötasin läbi endiste lapssõdurite Ishmael Beah (2009) ja Lucien Badjoko (2006) elulood ja Punase Risti (2019) poolt läbiviidud kaheksa intervjuud endiste lapssõduritega. Elulugudele ja intervjuudele lisaks kasutasin kaht mahukat uuringut, milles Hynd (2020) ja Messay (2014) analüüsisid kokku viiteteistkümne endise lapssõduri elulugu.

Lisaks analüüsisin endiste sõdurite reintegreerimise juhendmaterjale ning lapssõdureid ja Aafrika usundeid puudutavaid akadeemilisi artikleid ning raamatuid. Kirjanduse läbitöötamisel valisin uurimused, millel oli palju ristviitamisi ning mille autorid olid pikaajased eksperdid minu uurimuse jaoks olulistel teemadel (laste roll sõdurina, Aafrika usuline maastik, reintegreerimise ja liitumise protsessid, trauma mõju psüühikale jm).

Teaduskirjandusest analüüsisin lisaks Bloomi ja Horgani (2019), Singeri (2005) ja Dallaire (2010) uuringuid lapssõdurite ja lapsterroristide kohta. Ka nendest otsisin vihjeid selle kohta, milline on religiooni rolli olulisus sõduriks olemisel ja kuidas analüüsitakse lapssõduri mõjutusi üldiselt. Olupona (1993, 2014), Opoku (1993), Garcia (2020) ja Wlodarczyki (2009) uuringutest otsisin informatsiooni traditsiooniliste Aafrika usundite kohta ning Thurstoni (2019, 2020) analüüsi kasutasin selleks, et mõista Lääne-Aafrika ja Saheli piirkonna julgeolekuolukorda. Traditsiooniliste usundite ja piirkonnas toimunud konfliktide kokkupuutekohtade analüüsiks kasutasin Ellise (1999) uurimust.

Analüüsitava informatsiooni valimi moodustamiseks oli sõdurite vanus, mis tähendas, et uuritav tekst pidi käsitlema alla 18-aastase isiku kogemusi. Kriteeriumiks seadsin ka piirkonna, milleks oli Lääne-Aafrika, lisaks eelistasin võimalikult vähe töödeldud infot, võimalusel oma sõnadega kirja pandud teksti või intervjuud. Kirjanduse ülevaate käigus kogusin informatsiooni lapssõdurite, nende liitumise ja eemaldumise kohta, Lääne-Aafrika ja piirkonna religioossete vaadete, traditsioonide, rituaalide ja uskumuste kohta. Selleks kasutasin märksõnalist otsingut DIGARis ja erinevaid akadeemilise kirjanduse andmebaase nagu näiteks Google Scholar, piiratud kättesaadavusega artiklite jaoks kasutasin Tartu Ülikooli raamatukogu lehel leitavaid sisselogimisega andmebaase (Cambridge Books Online, EBSCO andmebaasid, JSTOR, Riigiteataja, Sage Journals Online, Tartu Ülikooli digitaalarhiiv DSpace, Taylor and Francis e-raamatud, Taylor and Francis Online, Sage Journals). Otsingusõnadena kasutasin oma töö pealkirja puudutavaid eesti, inglise ja prantsuse keelseid sõnu („lapssõdurid“, „Lääne-Aafrika“, „religioon“, „islam“, „kristlus“, „sünkretism“, „traditsioonilised usundid“, „maagia“, „rituaalid“, „julgeolek“, „terrorism“, „liitumine“, „värbamine“, „reintegreerumine“, „reintegreerimine“, „eemaldumine“ jmt). Lisaks otsisin töö jooksul kasutatud kirjanduses välja toodud viidete seast olulisi lisaallikaid, milleks võisid olla uuringute, raamatute pealkirjad või autorid, kes olid minu töö jaoks

olulisi artikleid või raamatuid kirjutanud. Minu eesmärgiks oli tekstide ja intervjuude analüüsimisel identifitseerida kõik võimalikud vihjed religioonile. Lisaks kasutasin kirjanduse ülevaadet Aafrika lapssõdurite olukorrast tervikpildi saamiseks.

Identifitseerimise kriteeriumina kasutasin infot, mille olin kogunud kirjanduse ülevaate käigus ja mis puudutas võimalikult paljusid piirkonnas levinud religioone, uskumusi, kombeid ja rituaale puudutavaid teemasid.

2.2 Analüüsimeetod

Uurimustöö tegemisel kasutasin kvalitatiivseid uurimismeetodeid - kirjanduse ülevaadet ning sisu- ja temaatilist ülevaadet.

Kirjanduse ülevaate (Harris 2020) kasutamine oli vajalik selleks, et lapssõdurite temaatika ja probleemidega end kurssi viia, samuti selleks et mõista, kuidas senimaani on akadeemiliselt religiooni ja lapssõdurite puutekohti analüüsitud. Lapssõduriks olemise psühholoogilisi aspekte on teaduslikult uuritud pikalt ja selle kohta oli võimalik leida rohkelt materjali nii raamatute kui artiklite näol. Näiteks on olulise panuse andnud Betancourt (2010a, 2010b, 2020), Hynd (2020), Kraybill (2018) ja Wessells (2006). Samuti on avaldatud rohkelt uuringuid Lääne-Aafrika sõdade ja rahutuste tekkepõhjuste kohta ja analüüse nende mõju kohta kõikide puutes olevate inimeste (sealhulgas laste) puhul näiteks Ellis (1999), Włodarczyk (2009), Thurston (2019 ja 2020), Bloom ja Horgan (2019) ning Singer (2005). Elulugudest (näiteks Beah 2009; Badjoko ja Clarens 2006) ning Punase Risti intervjuudest (2019) oli aga võimalik leida nn oma sõnadega edasi antud sündmuste kirjeldus, millega koos oli võimalik tuvastada ka religiooni või uskumuste roll lapssõduriks olemisel ja hilisemal eemaldumisel. Kirjanduse ülevaate tegemine oli sobivaks meetodiks ka selleks, et Aafrika religioosset maastikku paremini mõista ning seeläbi analüüsivat informatsiooni, mis oli leitav teaduskirjandusest, intervjuudest ja elulugudest, identifitseerida.

Elulugude, intervjuude, akadeemiliste materjalide ja juhendmaterjalide analüüsimisel kasutasin korraga nii sisu- kui ka temaatilist analüüsi (Braun ja Clarke 2006). Valisin eelpool kirjeldatud uurimismeetodid, kuna need aitavad magistrisöö

püstitatud uurimisküsimustele põhjalikud vastused leida. Teemaga puutumuses olevat akadeemilist kirjandust läbi töötades leidsin, et sel teemal kirjutatud akadeemilistes artiklites on kasutanud samuti nii kvalitatiivset sisuanalüüsi kui temaatilist analüüsi. Näiteks Betancourt et al. (2010a, 2010b) uuringud Sierra Leone'i lapssõdurite kohta kasutasid temaatilist meetodit ning Bloom ja Horgan (2019) kasutasid teiste meetodite seas ka sisuanalüüsi.

Sisu- ja temaatilise analüüsi käigus otsisin materjalidest religiooni käsitlemist nii lapssõduriks saamisel, eemaldumisel kui ka lapssõduriks olemisel. Selleks identifitseerisin valitud materjalidest viited religioonile, milleks võisid olla nii kirjeldused, mõttearendused, kui kaudsemad vihjed. Tuvastatud informatsiooni kodeerisin vastavalt kas lapssõduriks saamise või väljumisena ning lisaks kodeerisin info, mis viitas põhjustele, mis mõjutavad lapssõduriks olemist (pärast värbamist ja enne eemaldumist). Kodeeritud info süstematiseerisin lähtuvalt sisust, teemast ja allikast. Teemaatilise analüüsi käigus grupeerisin informatsiooni kaheks teemaks - lapssõduriks saamine ja eemaldumine.

Andmete töötlemisel eristasin piirkonnas laialt levinud kristlust ja islamit traditsioonilistest Aafrika usunditest. Traditsiooniliste usundite hulka paigutasin ka erinevate usundite sünkretismid ja tavad, mille aluseks on kohalikud uskumused või rituaalid. Sellise otsuse langetasin kuna kirjeldatavad sünkretismid on eelkõige piirkonnaspetsiifilised.

Andmete analüüsimisel eraldasin religiooni osa teaduslike artiklite ja raamatute, intervjuude ja elulugude läbivast narratiivist ja olustikukirjeldusest. Näiteks oli elulugude ja intervjuude korduvaks jooneks religiooni ja uskumuste mainimise taustal esinevad stressirohked ja ohtlikud olukorrad. Samuti olid vihjed uskumustele korduvad siis, kui lapssõdur arutles elu üle üldiselt – tulevikuplaanid, koju tagasipöördumise võimalus või selle puudumine.

Endiste lapssõdurite elulugude ja intervjuude kasutamisel oli sisuanalüüsi tegemisel piiranguks see, et analüüsimisobjektiks oli inimeste subjektiivsed kogemused ja tunded. Wessells (2006) toob välja, et trauma mõjutab seda läbielanud inimese mälestusi. Messay (2014) rõhutab oma uurimuses, et kuna tihtipeale on elulugude kirjutamise ja lapssõduriks olemise vahel pikk aeg, võib kirjeldatavaid kogemusi ja

elamusi mõjutada see, et aja möödudes unustavad inimesed märkimisväärselt suure osa üksikasju ning kujundavad oma mälestused ümber olulisemate sündmuste ja olukordade. Sama kinnitab ka Schacter (2001) oma uuringus. Samuti mõjutab mälu see, kuidas inimene on oma kogemused kirjutamise eel lahti mõtestanud. Kui oma kogemusi on erinevatele inimestele erinevas kontekstis mitmeid kordi kirjeldatud, võib see muuta tegelikult läbielatud kogemusi vastavalt korduvalt kirjeldatud narratiivile. (Loftus 2005) See ei tähenda, et endised lapssõdurid oma elulugudes või intervjuudes valetaksid või looksid teadlikult sündmustest vale arusaamise. Inimeste mälestused muutuvad vastavalt sellele, kui tihti, mis sõnadega ja mis kontekstis nad sama sündmust kirjeldavad. Lisaks muudab inimese mälestusi väga rasketes psühholoogilistes seisundites viibimine nagu seda on lapssõduriks olemine ja muud keskkonnast sõltuvad olukorrad. (Vasterling, et al. 2002) Minu uurimisküsimustele vastuse saamiseks ei ole sellised info puudujäägid olulised. Määrava tähtsusega ei ole konkreetsed asetleidnud sündmused ega omavaheliste vestluste sõnasõnaline mäletamine ja kirjeldamine.

2.3 Raskused andmekorjel

Uurimistöös valisin allikateks elulood, intervjuud, juhendmaterjalid ja teemat puudutavad akadeemilised tekstid, kuna muu informatsiooni leidmine oli raskendatud. Ma oleksin soovinud analüüsida rahvusvaheliste organisatsioonide juhendeid endiste lapssõdurite reintegreerimiseks ning nendes kirjeldatud juhiseid, näiteks UNICEFi 2022 käsiraamat endiste lapssõdurite abistamise kohta. Käsiraamatus ei käsitleta aga religiooni olulisust ning seetõttu on välja jäänud ka lapssõdurite religioossete vajadustega tegelemise olulisus. Selle puudujäägi tuvastas ma ka kirjanduse ülevaadet tehes, et reeglina lapssõduriks saamise ja eemaldumise põhjusena ei tooda eraldi välja religiooni kui abivahendit või mõjutamismeetodit.

Minu valitud lapssõdurite elulugude (Badjoko ja Clarens 2006; Beah 2009) kasutamisel võtsin arvesse, et lapssõdurite hulga ja avaldatud elulugude arvu vahe on märkimisväärne. Endiste lapssõdurite elulooraamatuid on avaldatud palju, kuid pole võrreldav sellega, kui palju maailmas on olnud ja hetkel lapssõdureid on. Endiste lapssõdurite elu ei ole tavaliselt edulugu. Kui lapsel õnnestub sõdurina ellu jääda ning

vägivallavaba elu juurde naasta, ei pruugi temast saada õnnelikku, täisväärtuslikku ühiskonnaliiget mitmetel põhjustel. Nad võivad jääda kuritarvitama narkootikume, kodutuks, töötuks ning kannatada füüsiliste ja vaimsete probleemide käes. Dokumentaalfilmis „The Redemption of General Butt Naked“ (2011) jälgitakse endise Libeeria sõduri teekonda andestuse leidmiseks, mille käigus otsib ta üles oma väeüksuse võitlejaid, kellest paljud olid olnud ka lapssõdurid. Filmist on näha, et need endised võitlejad elavad vaesuses, neil on sõltuvusprobleemid ja mõningatel juhtudel ka eluohtlikud terviseseisundid. (Strauss ja Anastasion 2011) Lisaks sellele, et endised lapssõdurid kogevad vägivallast eemaldumisel rohkelt raskusi, võib neile osaks saada ka kogukondlik tõrjutus, kuna neid võidakse karta või vihata tegude eest, mida nad sõdurina toime panid.

Kui lapssõdureid puudutavad raportid hoiavad väga täpselt kinni ajalistest ja ruumilistest faktidest, siis elulugudes on see segatud mälestustega ja sõltub mäletajast (Hynd 2020). Endiste lapssõdurite puhul ei saa jätta kõrvale traumat, mille nad on läbi elanud. Trauma muudab seda, kui palju ja kuidas inimene toimunud sündmusi mäletab. Elulugusid mõjutab veel kaks olulist asjaolu. Esiteks see, et need on kirja pandud täisealiste inimeste poolt. See tähendab, et neid on mõtestatud läbi noore täiskasvanu spektri. Selleks on noore inimese narratiiv, mis on mõjutatud tema läbielamistest – sõjast, rahust, kultuuritaustast, päritolust, sõjaväelisest identiteedist kuni konfliktijärgse minani, näiteks kirjaniku või aktivistina, välja. (Hynd 2020)

Teiseks mõjutajaks on elulugude avaldamise koht. Reeglina on endiste lapssõdurite elulood kirjutatud kodumaalt lahkumise järel lääne keskkonnas ja lääne lugejale. See tähendab omakorda, et enne raamatu avaldamist toimetatakse seda, lisades täpsustusi, võrdlusi ja mõnel juhul ka muundades tooni. Väga tuntava vahega on elulooraamatud, mis on kirjutatud mõne lääne kirjaniku või ajakirjanikuga kahasse ning raamatud, mis on endise lapssõduri poolt ise kirjutatud. Näiteks võib tuua Lucien Badjoko raamatu „Ma olin lapssõdur“ (2006), mis on kirjutatud koos ajakirjanik Katia Clarensiga. Juba esimestel lehtedel on Lucieni jalgsi käidud teekonna pikkuse võrdluseks toodud „neli Prantsusmaad või seitsekümmend seitse Belgiat“ (Badjoko ja Clarens 2006, 8). Ei tundu tõenäoline, et selliseid võrdlusi oleks tahtnud või osanud 14-aastane lapssõdur seda teed käies ise tuua.

Keskendusin elulooraamatute ja intervjuude läbitöötamisel sellele, kuidas endine lapssõdur uskumusi, traditsioone, rituaale sõnastab ning praktiseerib ja kuidas see võib olla seotud tema sõduriks saamise, olemise ja eemaldumisega.

Minu esimene eelistus oli kasutada magistritöös andmete kogumiseks kuni kümnet minu poolt läbiviidud poolstruktureeritud intervjuud Lääne-Aafrikas reintegratsioonilaagrites lapssõduritega töötavate ekspertidega. Intervjuude läbiviimiseks sain detsembris 2023 loa Tartu Ülikooli inimuuringu eetikakomiteelt. Intervjuude läbiviimiseks olin ette valmistanud 20 küsimust, mis puudutasid ekspertide töökogemust DDR programmides, millise egiidi all programm, milles nad töötavad oli, kas ja mil määral oli programmi kaasatud preestrid, imaamid või muud religiooniga seotud isikud. Samuti soovisin teada saada ekspertide endi hinnangut selle kohta, miks lapsed olid sõduriteks hakanud ning mis on aidanud neil vägivalla juurest eemalduda, kuidas nad hindavad religiooni olulisust selle juures. Lisaks soovisin infot selle kohta, millised religioossed vaated, uskumused ja muud praktiseeritavad rituaalid nende tegutsemispiirkonnas levinud on, kas endiste lapssõdurite kogukonda tagasivõtmisega on seotud religioosse päritoluga rituaale ning kui põhjalikud on ekspertide teadmised maailma- või kohalike traditsiooniliste usundite osas.

Intervjueeritavate leidmiseks võtsin ühendust teadlastega Aafrikast, Ameerikast ja Euroopast, kes on läbi viinud teaduslikke uuringuid või koostanud julgeolekuraporteid Aafrikas. Suhtlesin ka Eesti suursaadikutega Aafrikas ning Euroopa Liidu institutsioonides töötavate ekspertidega, palvega mind kokku viia reintegratsioonilaagrite töötajatega. Selleks, et piisav arv intervjueeritavaid kokku saada, plaanisin kasutada ka lumepallimeetodit.

Intervjuude kokkuleppimine ja intervjueeritavate leidmine võttis plaanitust märkimisväärselt kauem aega. Eetikakomitee loa olin ma küsinud viie kuni kümne Lääne-Aafrika eksperdi intervjueerimiseks, kuid aasta alguseks olin leidnud vaid kaks eksperti Lääne-Aafrikast ja kaks Kesk-Aafrikast. Selleks, et Kesk-Aafrika eksperte intervjueerida, oleksin pidanud eetikakomiteele uue taotluse esitama, mis oleks veel omakorda aega võtnud ning koos transkribeerimise ja analüüsimisega ei oleks ma intervjueerimist oma magistritöö esitamise tähtaega mahutanud. Seetõttu loobusin plaanist intervjuusid läbi viia ja otsustasin kasutada juba olemasolevat sekundaarset materjali. Tänu

intervjuueeritavate otsimisele oli mul erakordne võimalus tutvuda ning suhelda oma eriala tippspetsialistidega üle maailma. Sain neilt hulgaliselt kirjanduse soovitusi ning nõuandeid oma töö fookuse seadmisel.

Uurimisküsimuste püstitamisel piirasin Aafrika lapssõdurite probleemi käsitlemise territoriaalselt Lääne-Aafrikaga. Sellega välistasin Põhja-Aafrikas toimuvate Lähis-Ida mõjutustega konfliktide käsitlemise. Analüüsitavast materjalist jätsin teadlikult välja Uganda, kuna sealne lapssõdurite situatsioon on märkimisväärselt erinev ülejäänud Aafrika lapssõduritest¹⁸. Uganda lapssõdurite värbamist ja sealseid religioosseid vaateid ja õpetusi on laialdaselt analüüsinud näiteks Eichstaedt (2009) ning McDonnell ja Akallo (2007), sealhulgas on analüüsitud religiooni rolli Uganda lapssõdurite mõjutamisel (Sturges 2011).

Ühe eluloona kasutasin Kongo Demokraatliku Vabariigi lapssõduri Lucien Badjoko (2006) kogemusi. Soovisin kasutada islamile lisaks kristliku taustaga lapssõduri elulugu, kuna Lääne-Aafrikas on mõlemad religioonid väga tugevalt esindatud. Kuna ma ühtegi kristliku taustaga Lääne-Aafrika endise lapssõduri elulugu ei leidnud, kasutasin mõningate võrdluste väljatoomiseks seda elulugu. Minu uurimustöö vaates see probleemi ei tekita, kuna mõlema eluloo juures on märgata sünkretistlikke usulisi vaateid, mis kohati kattuvad ja seeläbi aitavad minu uurimisküsimustele vastuseid leida.

Kasutatud teaduslike allikate seas on Messay (2014) ja Hyndi (2020) põhjalikud uurimused, mis analüüsivad lapssõdurite elulugusid ja dokumentaalfilme, et kirjeldada lapssõdurite kogetud traumasid ja psühholoogilisi seisundeid.

¹⁸ Uganda puhul oli esmaseks ja peamiseks lapssõdurite kasutajaks Joseph Kony, kes peab end prohvetiks, kellel on erilised võimed. Ta kasutas laste värbamisel eelkõige religiooset retoorikat ning põhjendas oma tegevust sooviga kristlike põhimõtete ja kümne käsu alusel Uganda uuesti luua. (Al Jazeera 2014)

III. RELIGIOON JA LAPSSÕDURIKS SAAMINE

Selles peatükis otsin vastust küsimusele, milline on religiooni roll ja mõju lapssõduriks saamisel Lääne-Aafrikas. Kui ma alustasin materjalide analüüsiga, eeldasin, et leian lapssõduriks värbamisel religiooni mõju eelkõige relvastatud üksuste juhtide poolse laste hirmutamise ja manipuleerimise osas. Mulle tundus loogiline, et lapsi on lihtsam oma kontrolli alla saada ja seal hoida, kui kasutada lapsele olulisi uskumusi. Lääne-Aafrika kirjut religioonimaastikku arvestades tundus see eriti tõenäoline, kuna piirkonnas on levinud islam, seal tegutsevad džihadistlikele terroristirühmitustele truudust vandunud relvastatud rühmitused ning lisaks on tugevad traditsiooniliste usundite mõjud. Religiooni mõju eelduse tekkimist mõjutas ka teaduslik kirjandus, mis keskendus terroristide taktikatele uute liikmete värbamisel, mis olid seotud näiteks äärmuslike usuliste vaadete edasiandmisega. Uute liikmete leidmise meetodina kasutavad terroristid islami fundamentalistlike ideid ja põhjendavad oma tegevust radikaalse islami teoloogiaga. Selleteemalisi uuringuid on teinud nii Neumann (2016) kui Hoffman (2006).

Lugedes aga elulooraamatuid (Beah 2009; Badjonko ja Clarens 2006) olin üllatunud, et religiooniga hirmutamist või usust tulenevat ideoloogilist mõjutamist endised lapssõdurid otse ega kaudselt ei maininud. Samamoodi ei leidnud ma Punase Risti (2019) intervjuudest erinevate uskumustega hirmutamist ega mõjutamist. Religiooni mõju leidsin aga hoopis juba enne seda, kui lapsest sõdur saab. Näiteks juhul, kui laps heidetakse kogukonna uskumuste tõttu perekonnast välja, kuna teda lapsnõiaks peetakse. Religiooni rolli on näha ka sõdurite initsieerimise rituaalide juures ning oluline leid on ka lapsepõlvest kasvatuse ja kogukonna mõjudega kaasa tulnud usulised vaated. Need mõjutavad lapse arusaamisi teda ümbritsevatest sündmustest. Ajapikku hakkavad lapsed üksteise uskumusi ka üle võtma ning need lisanduvad nende juba olemasolevatele uskumustele.

Kvalitatiivse sisuanalüüsi ja temaatilise analüüsi käigus tuvastasin kirjandusest lapssõduriks saamisel ja sõduriks olemise juures järgmised teemad, millel on puutumus

religiooniga: lapse eemaldamine kogukonnast, lapse uskumused enne sõduriks saamist ja laste vastastikkuse mõjutamise tulemusel uute uskumuste lisandumine juba olemasolevatele.

3.1 Kogukonna uskumuste roll lapssõduriks saamisel

Kodu- ja kooliteel lapse röövimise kõrval on kõige suurem oht sõduriks sattuda tänavalastel. Kodutute laste probleemi toob välja ka Kingsley (2020) oma Tallinna Tehnikaülikooli magistritöös, kus ta analüüsib religiooni ja terrorismi seoseid terrorirühmituses Boko Haram. Kingsley on seisukohal, et lapsed liituvad relvastatud rühmitustega just seetõttu, et nad on perekonnast eraldatud ning on sunnitud tänavatel elama. Lääne- ja Kesk-Aafrikas satuvad lapsed tänavale, kui nad jäävad orvuks või kui nende perekond või hõimlased nad endi usuliste vaadete tõttu kodust või kogukonnast välja heidavad. Cahni (2006) järgi on sellised süüdistused seotud pigem majanduslike motivatsioonidega, näiteks kui laste isa võtab uue naise ning perekonnas on liiga palju lapsi, kelle eest hoolitsema peab.

Üks peamisi põhjuseid kodust või kogukonnast väljaviskamiseks on see, kui last süüdistatakse nõiaks olemises. Nõiasüüdistusele kinnituse saamisel hakatakse last tihti peale väärkohtlema ning laps võib seetõttu kodunt kas ise põgeneda või heidetakse ta sunniviisiliselt välja. Kongo Demokraatliku Vabariigi pealinnas elab umbes 100 000 tänavalast, kellest pea 50 protsenti on sinna sattunud, kuna neid peetakse nõidadeks (Cahn 2006). Nigeerias arvatakse 85 protsenti kõikidest tänavalastest olevat kodust välja visatud nõiasüüdistuse tõttu (Ellison 2018). Nõiaks olemise kahtlusel kutsuvad pereliikmed seda kinnitama või ümber lükkama äratusliikumise kirikute preestrid. Preester kutsutakse kohale tasu eest, et ajada kodust välja, sarnaselt kurjade vaimude väljaajamisele, lapsnõid. Kui ta kinnitab, et pereliikmete seas on lapsnõid, siis perekond võib hakata last kas väärkohtlema või heidetakse laps kodunt välja (Hynd 2020). Vanusepiiranguid lapsnõidade puhul ei ole, mõningatel andmetel on nõiaks peetud ja perekonnast välja heidetud ka väga väikseid lapsi või lausa vastsündinuid. Imikut võib lapsnõiaks pidada aga juba vaid selle tõttu, et ta sünniasend ei ole tavapärane (The New Humanitarian 2005).

Lapsnõidadena väljavisatud laste kirjelduste järgi kasutatakse nende suhtes vägivalda, näljutamist, neid on pandud põlema ja raporteeritud on ka juhtumeid, kus lapsevanemad üritavad lapsel pead otsast raiuda (Ellison 2018). Kui laps kodunt välja heidetakse, ei saa ta enam tagasi pöörduda ning peab omal käel hakkama saama. Lapsed muutuvad seetõttu kergeks saagiks kuritarvitamisele ning võivad ellujäämiseks valida meetodeid nagu varavastaste kuritegude toimepanemine, narkootikumide kuritarvitamine ja sattuda vägistamise või muu väärkohtlemise ohvriks (Cahn 2006). Kogukonnast väljaheitmine teeb lapsed kergeks sihtmärgiks ka mistahes ebaseaduslikul eesmärgil värbamisele. Relvastatud rühmitusega liitumine seevastu rahuldab tänavalapse kõik peamised vajadused – peavari, kaitse, söök, vaba juurdepääs narkootikumidele ja muu eluks vajalik.

Tänavalapsed ei ole vaid sotsiaalne probleem. Kui laps on välja heidetud seetõttu, et teda nõiaks on peetud ning temast lapssõdur saab, siis on sellel religioossed põhjused. Kuid siis on religiooni roll rühmitusega liitumise eelne - perekonna või kogukonna usuliste vaadete tõttu on laps haavatavaks muutunud. Lisaks on lapsnõidade puhul näha tugevalt sünkretistlikku nähtust, kus perekond usub traditsiooniliste uskumuste järgi nõidadesse ja halva õnne toojatesse ning seda kinnitavad kristlikud preestrid, kes viivad läbi eksortsismi.

Selline perekonna või kogukonnaliikmete käitumine tuleneb kohalikest uskumustest ja mõjutab nii seda, miks lapsest võib saada sõdur, kui ka seda, kuidas laps endise lapssõdurina edasi elab. Kui ta on kogukonnast juba välja heidetud ja reintegreerumise järel oma kodukohta naaseb, ei pruugita teda sinna enam vastu võtta. Lisaks sellele, et juba eelnevalt oli ta stigmatiseeritud, siis sõduriks olemise järel on ta toime pannud tegusid, mille tõttu kogukond võib karta, et ta toob endaga kaasa ebaõnne ja vaimude pahameele.

Mõningates Aafrika piirkondades viiakse läbi rituaale, mille käigus endist lapssõdurit puhastatakse tema poolt tapetud inimeste kurjadest vaimudest, kes toovad endaga kaasa haigusi, viljatust ning ebaõnne¹⁹. Seejärel lubatakse lapsel kogukonda

¹⁹ Acholi hõim Ugandas viib läbi rituaali, mida kutsutakse *Mato Oput*, mis tõlkes tähendab “kibeda juure joomine”. Rituaal koosneb mitmetest etappidest, mille järel lepivad süüdlane ja kannatanu omavahel ära ning kogukondlikud sidemed saavad seeläbi taastatud (Mamdani 2001).

naasta. Samas ei ole selliste rituaalide läbiviimine reegliks ning väga suur hulk endistest lapssõduritest ei saa oma kodukohta tagasi minna (Brett ja Specht 2004).

3.2 Liitumise näiline vabatahtlikkus

Kongo Demokraatlikust Vabariigist pärit olev Lucien Badjoko põgenes kodunt, et vabatahtlikult liituda relvastatud rühmitusega, kuna tundis vajadust isamaad kaitsta ning idealiseeris sõda ja kõike sellega kaasnevat. Badjoko oli enne kodunt põgenemist käinud salaja sõjaväelist väljaõpet omandamas, kus relvade käsitlemise õpetamise kõrval tehti noortele ka ideoloogilist mõjutustegevust, mis puudutas olemasoleva riigikorra kukutamise vajadust. (Badjoko ja Clarens 2006) Vabatahtlikult ühines ka Punase Risti (2019) poolt intervjueritud Kongo noormees, kes oli 16-aastaselt vanemate tahte vastaselt end lapssõduriks pakkunud. Ta põhjendas oma otsust sellega, et tundis tugevat soovi riiki vabastada. Ta võeti rühmituse poolt soojalt vastu. Kuid kui ta hiljem lahkuda soovis, pidi seda aga salaja tegema. Sierra Leone'ist pärit Ishmael Beah pandi koos sõpradega pärast perekonnast lahusolekut valiku ette, kas liituda valitsusvägedega või heidetakse nad kogukonnast välja ja peavad omal käel metsas hakkama saama (Beah 2009). Punase Risti (2019) intervjuudes kirjeldavad endised lapssõdurid nii sunniviisilist (näiteks inimrööv) kui vabatahtlikku liitumist.

Ideoloogilist mõjutamist kasutati Beah (2009), Badjoko (2006) ja mõnede Punase Risti intervjueritavate (2019) väljaõppes. Lapsi mõjutati isamaa-armastuse tõttu sõdima, vastast dehumaniseeriti, kõik lapse elus varem ette tulnud raskused (vaesus, perekonna kannatused või surm) esitati vastase süüna ning lapsed hakkasid ajapikku kandma rühmituse poliitilisi väärtusi. Beah (2009) kirjeldab oma sõduriks saamise algusest seiku, mis viitavad nii vastase dehumaniseerimisele, vastasele enda kaotuste ülekandmist, kui isamaa kaitsmise vajadusele:

“Me pole nagu need mässulised, see rahvarämps, kes tapab inimesi ilma mingi põhjusta. Meie tapame riigi heaolu ja paremaks saamise nimel.” [...] Tema kõne eesmärgiks oli [...] tõsta oma meeste, sealhulgas meie, poiste, moraali. Seisin, automaat käes, ja tundsin end erilisena, sest olin osa millestki, mis võttis mind tõsiselt.” (Beah 2009, 140)

Ideoloogilise mõjutamise järel pandi Beah seejärel kõigi nähes justkui oma mõjutamise kinnistumist praktiliselt demonstreerima:

“Kapral valis meie hulgast mõned välja. Näidistapmine usaldati Kaneile, kolmele teisele poisile ja minule. Viis vangi rivistati kinniseotud kätega meie ette õppeväljakule üles. Pidime kaprali käsu peale neil kõrid läbi löikama. See, kelle vang kõige kiiremini sureb, võidab võistluse. [...] Ootasin kaprali käsku. Vang oli lihtsalt järjekordne minu perekonna surmas süüdi olev mässuline, nagu ma nüüd tõeliselt uskusin.” (Beah 2009, 140-141)

Tegelikkuses lapssõduriks ei värvata vaid selleks saadakse. Mistahes eeltegevused lapssõduriks saamisel ka ei ole, on need mõjutustegevused, mille käigus last manipuleeritakse kas hüve või hirmuga rühmituse tegevusest osa võtma. Bloom ja Horgan (2019) võrdlevad alaealiste mõjutamist pedofiilide taktikatega. Pedofiilide tegutsemisviisid on üsna täpselt mudeldatud - mõjutatakse nii lapsi, kui nende vanemaid. Ka terroristid on hakanud kasutama laste värbamiseks ja (vajadusel) vanemate mõjutamiseks pedofiilidega sarnaseid meetodeid. Mitte alati ei kasutata selleks vägivalda vaid tihti pigem süsteemset manipulatsiooni. Sarnaselt pedofiilidele kasutatakse peibutust (inglise keeles *grooming*), mille objektiks on nii lapsed, kui nende vanemad. Peibutamiseks võib kasutada interneti ja muid suhtluskanaleid. Pedofiilidega sarnaselt püütakse lapsi desensibiliseerida, harjutades lapsi vägivaldsete materjalide ja normaalsusest kõrvalekalduvaid käitumismaneeridega. Pedofiilide peibutusprotsess on jaganud erinevatesse etappidesse: ohvri leidmine, usalduse võitmine ja usaldusliku sideme loomine, lapse vajaduste rahuldamine, tema isoleerimine, moraalsete vaadete muutmine ja lõpuks lapse üle kontrolli hoidmiseks väljapressimise või sunni kasutamine. (Bloom ja Horgan 2019)

Nii lapsed kui lapsevanemad näevad peibutamise esimestes etappides eelkõige liitumisega kaasnevaid eeliseid. Olukorras, kus piirkond on sõjaolukorras, on laste esmavajaduste rahuldamine (söök, peavari ja julgeolek) märgatavalt lihtsam, kui turvalises keskkonnas, kuna vaja läheb vähe. Näiteks annavad mõnedes piirkondades vanemad oma lapsed vabatahtlikult ära, kuna rühmitused, kes lapse oma ridadesse võtavad, on loonud endale maine, mille alusel ei tolereerita näiteks narkootikumide kasutamist, külade rüüstamist või muud taolist. See võib tõesti ka nii olla nagu näiteks

Rwanda FPR liikumisega²⁰, kus narkootikumide kasutamine on rangelt keelatud. Kuid tegelikkuses ei ole vanematel hiljem võimalik kontrollida, kas lapse elukeskkond tõesti selliseks saab nagu rühmitus lubab. (Bloom ja Horgan 2019) Seega ei ole lapssõduriks saamine vabatahtlik ei siis, kui laps ise liitumiseks soovi avaldab ega ka siis, kui lapsevanemad lapse vabatahtlikult parema elu või ellujäämise eesmärgil loovutavad.

3.3 Usulised vaated lapsepõlves

Minu uurimustöös kasutatud juhtudel olid lapsed enne sõduriks saamist elanud nn tavakeskkonnas. Neil olid perekonnad, nad olid kogukonna liikmed ning nad olid kasvatatud kandma endas hõimu, klanni ja perekonna väärtusi. Sellega koos olid nad saanud kaasa ka religioossed ja vaimsed vaated ümbritsevast. Pidades silmas Lääne-Aafrika sünkretistlikke usundeid, on huvitav näha elulugudest ja intervjuudest lastel juba olevaid religioosseid ja vaimseid arusaamisi ning vaateid.

Endine lapssõdur Ishmael Beah oli pärit väiksest Sierra Leone'i külast, mis oli kirjelduste järgi islamiusuline. Beah vanaisa oli olnud araabia haritlane ja ravitseja (Beah 2009). Kirjeldusest tuleb välja, et vanaisa usulised vaated olid sünkretistlikud, islam oli segunenud traditsiooniliste usundite ja kommetega. Ta ravis taimede ja rituaalidega, kuid mitte ainult haigusi.

„Kui ma olin kuuene, torkas vanaisa mu naha sisse ravimit, mis pidi kaitsma maohammustuste eest ja andma mulle kontrolli madude üle. Kuid niipea, kui ma kooli läksin, lõin ravimi mõjus kahtlema. Pärast seda polegi ma enam suutnud sundida madusid seisma jääma, et neist siis ise mööduda.“ (Beah 2009, 66)

Samasugust kahtlemise tõttu mõju kadumist kirjeldavad ka Peters ja Richards (1998), tuues välja olukorrad, kus sõdurite kasutuses olevad amuletid ei anna neile eeldatud võitmatust, mis saab sõduritele ilmsiks, kui lahingus oleval rühmal on suured

²⁰ RPF ehk *Rwandan Patriotic Front* on poliitiline ja sõjaline liikumine, millel oli keskne roll Rwanda genotsiidi lõpetamises. Genotsiidi lõpus võttis RPF Rwandas võimu, aidates kaasa riigi stabiliseerumisele, kuid seda kritiseeritakse autoritaarse valitsemise, poliitilise opositsiooni mahasurumise ning inimõiguste rikkumiste tõttu. (Encyclopædia Britannica 2023)

kaotused. Sellist olukorda põhjendavad sõdurid siis näiteks sellega, et keegi hakkas amulettide toimes kahtlema. Garcia (2020) selgitab juurde: „Kuigi amuletid ja omandatud võimed alati ei tööta, siis see ei tähenda, et need oleks täielikult ebaefektiivsed. Arvestades seda, et nende kasutamisel on vaja järgida paljusid piiranguid, võib inimene uskuda, et neil [amulettidel] puudub mõju, kuna kõiki tingimusi pole rangelt järgitud või vaenlase kasutuses olevad amuletid olid tugevamad“ (Garcia 2020, 1191).

Beah kirjeldab ka vanaisa läbiviidud rituaali, millel on korraga islami ja traditsioonilistele Aafrika usundite tunnused. Eesmärgiks oli aidata kaasa lapse õpitulemuste paranemisele. Beah kinnitas, et ravimil oli mõju, kuna ta suutis koolis kõik õpitu kergesti meelde jätta.

„Iga külaskäigu ajal andis ta meile erilist ravimit, mis pidi soodustama aju võimet võtta vastu ja talletada teadmisi. Selle ravimi valmistamiseks kirjutas ta kõigepealt ühest teisest ravimist tehtud tindiga waleh'ile (kivitahvlile) erilise araabiakeelse palve. Seejärel uhtus ta kirjutatu tahvlilt maha ja see vesi, mida kutsuti nessim'ks, valati pudelisse. Me võtsime rohu kaasa ja pidime hoidma seda salajas ning enne eksamiteks õppimist jooma. Ravim mõjus.“ (Beah 2009, 63)

Ka Beahle nimeandmise tseremoonia on kirjelduste järgi sünkretistlik. Selle käigus imaam luges suurasid ning seejärel pritsis maha vett, et kutsuda esivanemate hingesid (Beah 2009, 90). Beah eluloost käib tihedalt läbi esivanemate kaitse motiiv. Näiteks enne lapssõduriks saamist ühest külast lahkudes andsid kohalikud elanikud talle ja ta sõpradele kaasa head soovid, lootes, et esivanemate hinged nendega oleks (Beah 2009, 86).

Lääne-Aafrika traditsioonilistes usundites nähakse esivanemaid elavate surnutena, kes jäävad järeltulijate kaaslasteks, juhendades, kaitstes ja mõningatel juhtudel neid karistades (Olupona 2014). Esivanematest räägib ka Badjoko oma eluloos, ta paneb esivanemate abi arvele selle, kui keegi on suutnud viga saamata pikalt sõdur olla. Kui Badjokole pakutakse esivanemate kaitset andvat riitust, siis ta loobub sellest, kuna tal on juba jumala kaitse olemas ja lisaks peab ta esivanemate kaitse palumist justkui „kahe isanda teenimiseks“. (Badjoko ja Clarens 2006, 31) Hiljem ütleb ta, et ei usu, et metsas saab jääda ellu kauem kui viis aastat ilma esivanemate üleloomuliku kaitseta (Badjoko ja Clarens 2006).

Sõduriks olemise ajal mõtiskleb Bodjako mitmel korral selle üle, mida esivanemad temast ja kaassõduritest arvata võivad.

„Aeg-ajalt leidsime maast inimluid. Vanu unustatud kehi. Alguses tundsin me piinlikkust: mida küll esivanemad mõtlevad? Hetke pärast aga juba naersime selle üle. Mina ja Ali etendasime suurte luudega lahinguid.“ (Badjoko ja Clarens 2006, 34)

Need näited ilmestavad lapse varasemate usuliste vaadete teisenemist. Laste vaated ei pruugi täielikult muutuda, kuid suletud sotsiaalses keskkonnas ollakse vastuvõtlikud üksteise mõjutustele ja avatud kaaslaste mõjutustele. Grupi sees jagatud kogemused ja uskumused mõjutasid Bodjako varasematele uskumustele uute „kihtide“ juurde tekkimist.

Badjoko oli pärit katoliiklikust perest ja sõduriks saades ja sõduriks olles toob ta korduvalt välja, kuidas tal on jumala kaitse. Kaitse tugevust võrdleb ta teiste sõdurite amulettide või esivanemate kaitsest suuremana ning esialgu naerab oma kaaslaste üle, kes usuvad, et saavutavad üleloomulikud võimed nagu näiteks nähtamatuks muutumine, teatud amulettide ja palve läbi (Badjoko ja Clarens 2006).

„Edasi liikudes näen ma järsku ühe puu vastas oma sõpra Anissed põlvili maas, ta hoiab pea kohal puulehte. Nagu palvetaks. Kuid mida ta teeb selle lehega? Ma uurin: „Semu, mida sa seal teed? Me peame taganema.“ Üks mu teine sõber, Papi, on samuti peatunud, et vaadata. Anisse ei liiguta, ta ainult ütleb meile: „Teie minge ära. Mina muutun varsti nähtamatuks.“ „Mis?“ (Tahaksin naerda.) Ta käis nõia juures, tal on amuletid. Kuid mina tahan näha. „Alguses kao,“ ütlen, „ja siis ma lähen...“ Ta tõmbub konksu oma väikse lehe all. Me hakkame südamest hirnuma.“ (Badjoko ja Clarens 2006, 8)

Ta kritiseerib ka rühmas Maï-Maï sõdurit²¹, kes oma usulistest vaadetest tulenevalt usub end olevat erakordselt tugev sõdur ning teatud sõnade kordamisel ka

²¹ Maï-Maï on nimetus, mida kasutatakse Kongo Demokraatlikus Vabariigis tegutsevate mässuliste rühmituste kohta. See ei viita nende etnilisele kuuluvusele, küll aga ühendavad neid uskumused traditsioonilistesse rituaalidesse ja amulettide ning fetišiste kasutamine.

kuulikindel. Huvitav on näha, kuidas sõduriteekonna lõpus kirjeldab Bodjoko, kuidas ta nägi Mai-Mai sõdurit, keda tulistati, kuid ta raputas endalt kuulid maha.

„Ma austan mai-maisid, ma küll ei taha nende usku astuda, aga tean, et esivanemad kaitsevad neid tõepoolest. Ma mäletan päeva, mil ajasin ühega neist juttu. Tol ajal ei uskunud ma nende amulettide värki. [...] Ma tulistasin. Mitu korda järjest keha pihta. Sellel ajal poiss lihtsalt korrutas: „Mai mai mai mai...“ Kui ma lõpetasin, raputas ta endalt kuulid maha. Temaga oli kõik korras, üks kriimustus käsivarrel välja arvatud. Mina jäin oma kohale, vaadates teda ammuli vajunud suuga. [...] ma pidin tunnistama, need mehed olid nõiduslikud. [...] See ei seadnud kahtluse alla minu lähedust Jumalale, kes on minu jaoks ainus, kuid ma jäin sõnatuks peaaegu üheks ööpäevaks.“ (Badjoko ja Clarens 2006, 95-96)

Punase Ristile (2019) andis intervjuu 15-aastane endine lapssõdur, kes oli 11-aastasena relvastatud rühmituse poolt röövitud, talle õpetati relva käsitlemist ja tema edasiseks ülesandeks rühmituse juures sai *gris-gris*’i kandmine. *Gris-gris* on Lääne-Aafrikas kaustatavad amuletid või talismanid, mis annavad selle kandjale kaitse. Amuletid on tavaliselt väikesed paunad või kinniõmmeldud padjakesed, mille sisse pannakse erinevaid esemeid. Täidiseks võivad olla kivikesed, taimed, luud, paberitükid, millele kirjutatud palved või muu taoline. (Handloff 1982) Kuna *gris-gris*’s olevad palved võivad mõningatel juhtudel ka koraani suured või piiblitekstid olla, on see taaskord näide Lääne-Aafrika usundite omavahelisest lõimumisest (Olupona, African Religions: A Very Short Introduction 2014, 94). Punasele Ristile (2019) antud intervjuust tuleb välja, kuidas laps uskus, et ta peab lahingtegevuses osalema, kuna tema kantav *gris-gris* tagab rühma eluspüsümise.

„Ma olin õnnetu, et pean kandma gris-gris’d, aga ma muretsesin teiste ellujäämise pärast. Ma ei saanud neid lihtsalt hüljata, ma pidin neid kaitsma.“ (Rahvusvaheline Punane Rist 2019, 445-446)

2018. aastal puutusin ma ise õiguskaitseorganis uurijana töötajades esimest korda *gris-gris*’ga kokku. Pidasime narkootikumide salakaubaveos kahtlustavana kinni Lääne-Aafrikast pärit noormehe. Tema isiklike asjade kontrollimise käigus leidsin koraani, palvevaiba ning väikesed pehmed nahast padjakesed. Noormees ütles, et need on tema amuletid. Seda, mis nende sees on, ei osanud ta öelda. Valgustasime tema isiklikud asjad

läbi ja kuna ei olnud võimalik aru saada, mis nendes padjakestes täpselt on, teavitasin teda vajadusest neid kontrollida ja avasin ühe neist. Pruun nahatükk oli niidiga kinni õmmeldud, selles oli kangariba ja paber, millele oli araabia keeles midagi kirjutatud. Paigutasin pärast kontrolli amuletid tema isiklike asjade juurde tagasi ning kuna ta viidi arestimajja, siis küsisin ta käest, milliseid esemeid ta arestikambris vajab. Ta soovis kambrisse vaid palvevaipa ning koraani. Mind üllatas tema rahulik olek amulettide avamise osas ja et ta neid arestikambrisse kaasa ei soovinud.

Ehkki see näide käis täiskasvanud inimese kohta, siis ei erine lapsed amulettide kandmise soovi osas täiskasvanutest. *Gris-gris*'d võidakse kanda endaga kaasas juba enne lapssõduriks saamist, kuid sellel võib olla lastele ning täiskasvanutele eriline tähendus ka rasketes või ohtlikes olukordades. Garcia (2020) selgitab, et relvastatud rühmitustes antakse amuletid tihtipeale lastele kandmiseks, kuna usutakse, et laste süütus ja nende rikkumatu olek võimendab amulettide mõju. Kuna rühmitustel ei ole tihti piisavalt relvi, siis laste kaasamine lahingutegevuses on vastasele liikmete paljususe näitamiseks tõhus, kuid samal ajal on osad liikmed (tihtipeale just lapsed) lahingus tuli- või külmrelvadega varustamata.

Garcia (2020) toob näite, kus lapsi kasutatakse sõjategevuses nii, et neile relvi ei anta, vaid lastakse neil amulettidesse või eelnevatesse rituaalidesse uskudes lahingusse minna. Võitlejad kasutasid lapsi järgnevalt: „Eesliinil olid *ya mama* tüdrukud, kellel oli võime oma seelikutega kuule kinni pidada, teises reas olid poisid, kes olid relvastatud keppidega, millel oli võime muutuda tulirelvadeks. Viimases reas olid paremini varustatud ja kogenumad vanemad rühmituse liikmed.“ Sarnaseid lahingukoosseise on kirjeldatud ka Côte d'Ivoire'is. (Garcia 2020, 1195)

Nende kirjelduste osas puudub info, kas ja kui palju laste kuulikindlusesse ja amulettidesse uskumist enne lahingusse minekut tugevdati. Nii Lääne- kui Kesk-Aafrika kohta on teada, et kohalikes usundites on amulettide erilistesse võimettesse ja kuulikindluse saavutamise võimesse uskumused olemas.

Ellis (1999) kirjeldab Libeeria kodusõdade ajal toimunut ja on leidnud suurel hulgal uskumusi, mida elanikud oma kristlikele usulistele vaadetele lisaks tunnistasid. Nii nagu ka mujal Lääne-Aafrikas tuli tugevalt esile ka Libeeria kodusõdade ajal uskumus esivanematesse ja nende lepitamiseks tehti mitmeid rituaale ja toodi neile ohvreid. Samuti

oli tugev usk vaimudesse, nõidusesse ja üleloomulikesse võimetes. Need uskumused mõjutasid kodusõjast osa võtnud võitlejaid ning ka riigi elanikke üldiselt. Kodusõdade põhjusena arvati olevat tasakaalu puudumine piirkonna nähtamatute jõudude seas. Üleloomulikesse võimetes uskumine oli peamiselt kristlikus riigis väga laialt levinud. Näiteks usuti riigijuhtide võimet nähtamatuks muutuda, et ohuolukorrast põgeneda või vastase tapmise järel tema kehaosade ja siseelundite söömisel erakordsete võimete saamisenesse. (Ellis 1999)

2011. aasta dokumentaalfilmi „The Redemption of General Butt Naked“ peategelane on Libeeria sõjas väejuhina võidelnud Joshua Milton Blahyi, keda kutsuti General Butt Naked’iks, kuna ta oli tuntud alasti sõdimise poolest, uskudes, et nii saavutab ta kuulikindluse ja võitmatuse. Ta kirjeldab filmis, kuidas enne lahingusse minemist lasi ta tuua endale mõnest lähedaolevast külast inimese, kelle südame ta söömiseks välja lõikas ja jagas seda ka oma sõduritega. Südame söömine oli rituaal, mille kaudu said nad vaimudelt võimeid, et olla lahingus edukad. (Strauss ja Anastasion 2011)

Ellis (1999) toob oma raamatus välja, et 1990. aastal kaamerate ees hukatud Libeeria president Samuel Doe surnukeha küljest lõigati tükke, mille sõdurid jätsid endale kas mälestuseks või mõnede allikate järgi ka ära söödi. Sõdurid uskusid, et võimsa juhi kehaosade tarbimisel saavutavad ka nemad samasuguse edu. Samuel Doe hukkamisvideost on näha, kuidas ta piinamise ajal puhub iseenda peale. Ellis selgitab, et vanemate uskumuste järgi usutakse inimesel olevat kolm hinge, millest üks liigub vabalt une ajal ringi, üks on inimese olemus või essents, mis muutub inimese surma järel esivanema hingeks ja kolmas on inimese eluõhk või eluhing, mis sureb siis kui inimene hingamise lõpetab. Doe kehale puhumine tähendas Ellise järgi, et ta püüdis lasta üht hinge põgenema. (Ellis 1999)

Beah (2009), kelle kirjeldused erinevate uskumuste kohta käivad suuremas osas teiste inimeste kohta (vanaisa, isa), kirjeldab kuidas ta koos kaaslastega ühel ööl enne seda, kui ta veel sõduriks oli saanud, pimedas inimeste häält kuulis ning silla alla varjus. Inimesed kõndisid vaikselt rääkides üle silla ning peidus olnud poisid olid sellest juhtumist väga hirmunud. Üks Beah kaaslastest kaotas hirmust teadvuse. Hiljem arutasid lapsed omakeskis, et silla ületajad ei olnud mitte inimesed vaid vaimud. Mõni öö hiljem

suri varem teadvuse kaotanud poiss ilma igasuguste vigastuste või põhjuseta. Beah meenutas noormehe varasemat juttu:

„Iga kord, kui inimesed meid tapmismõtetega ründavad, sulen ma silmad ja jään surma ootama. Ma olen ikka veel elus, ent iga kord, kui ma surmamõttega lepin, osake minust sureb. Varsti surengi päriselt ära ja kõik, mis minust järele jääb, on tühi keha, mis siis koos teiega edasi kõnnib.“ (Beah 2009, 84)

Beah ei räägi oma eluloos enne juhtumit sillal sellest, et ta usuks vaimudesse ja nende võimesse inimestele head või halba põhjustada. Küll aga peale mõningast koosveedetud aega kaaslastega, kellel sellised uskumused võisid olla, näeb ta sõbra surmas ja vaimude läheduse vahel seost. Tema sõbra kirjeldus sellest, mis temast saab, kui ta sureb „tühi keha, mis koos teiega edasi kõnnib“ (Beah 2009, 84), vihjab võimalusele, et tema arusaamine inimese hingest võis olla sarnane Lääne-Aafrikas levinud uskumusele, et inimestel on mitu hinge (Ellis, 1999).

3.4 Uute uskumuste lisandumine

Religioonil on selge roll sõduriks initsieerimise rituaalides. Erinevatest uurimustest tuleb välja, et need sissepühitsemised on tihti seotud toimingutega, mis annavad uutele liikmetele erilised võimed. Selle käigus võidakse teha uutele liikmetele tätoveeringuid, kuid ka tarvitada üheskoos narkootilisi aineid või spetsiifilisi jooke ja sööke. Wlodarczyk (2009) kirjeldab, kuidas sõduritele tehakse spetsiaalsed tätoveeringud või lõiked kehale, et muuta nad kuulikindlateks. Mõningatel juhtudel kasutatakse seejärel paukpadroneid, et näidata uutele sõduritele, et nad tõesti on kuulide vastu immuunseks muudetud. Ellise (1999) järgi on rituaalides kasutatavad objektid ja toimingud laia spektriga ning asukohast sõltuvad. Tätoveeringute tegemise eesmärgiks on ühtsuse ja kokkukuuluvuse loomine, kuid reaalsuses kasutatakse seda ühtlasi ka tagatisena, et laps ei julgeks põgeneda. Beah (2009) ja Punase Risti (2019) lapssõdur kirjeldavad mõlemad, kuidas nad kontrollisid mässuliste juures, kas neil on kindlad tätoveeringud ja seejärel tätoveeringu olemasolul hukkasid need inimesed. Tätoveerimine või muul viisil keha märgistamine on ühise kuuluvuse tunnuseks olnud kasutusel pikalt läbi ajaloo.

Elulugudest ja intervjuudest tuleb välja, et laste sissepühitsemise tegevuste seas on mitmeid toiminguid, mis hoiavad ära või vähendavad lapse hilisemat põgenemise soovi. Nii Badjoko (2006) kui Beah (2009) sissepühitsemise üheks esimeseks toiminguks oli inimese tapmine. Mõlemad kirjeldasid selle toimingu olulisust ning tunnet, et seejärel algas sõduriks olemine. Mõningatel juhtudel sunnitakse uusi liikmeid oma kodukülas tapmisi, vägistamisi ja rünnakuid toime panema, mis tekitab lapses tunde, et isegi kui ta tahaks põgeneda, siis pole tal kuhugi minna, kuna ta on oma kodus toime pannud tegusid, mille tõttu teda sinna enam tagasi ei lubata (Bloom ja Horgan 2019). Punase Risti (2019) intervjuudes kirjeldas endine lapssõdur, kuidas ta 16-aastasena oli sunnitud oma kodukohas külaelanike silme all inimesi tappa, mille tõttu ta nüüd enam kunagi koju tagasi minna ei saa, nimetades seda tegevust justkui endale haua kaevamiseks.

Ideoloogilise mõjutustegevuse osas oli minu jaoks üllatav, et mõlema noormehe eluloost tuli välja, et väejuhid ei tundnud huvi lapssõdurite konkreetsete usuliste vaadete vastu. Badjokol oli väljaõppe ajal iga päev kell 19 aeg palvetamiseks. Väeülem ütles:

„Las see, kellel on vaja palvetada, palvetab, mis kirikust tema ka poleks“. [...] Katoliiklased on siin ülekaalus. Kuid siin on ka Mai-Maisid, kes kasutavad maagiast ning tegelevad okultismiga, ja moslemeid. Jutluse lõpus me laulame.“
(Badjoko ja Clarens 2006, 36)

Badjoko kirjeldusest on näha, et mistahes usuliste vaadetega sõduritel oli võimalus enda jaoks olulisi rituaale ühisel ajal läbi viia. Nende praktiseerimiseks anti eraldi aeg, seda ei pidanud tegema salaja teiste toimingute vahel ning väeülem ei eelistanud selle tsitaadi põhjal ühtegi usulist kuuluvust teisele.

Beah kirjeldas oma esimest kokkupuudet mässulistega, siis kui ta veel lapssõduriks ise ei olnud saanud. Mässulised valisid osad külaelanikud välja ja eraldasid nad teistest.

„Osutades käega meie poole, teatas üks mässulistest: „Me pühitseme teid sisse, tappes kõik need inimesed otse teie silme all. Me peame seda tegema, et näidata teile verd ja muuta teid tugevaks. Te ei näe neid inimesi enam kunagi, kui ei usu just elu pärast surma.“ (Beah 2009, 43)

Lapssõduriks saamise järel lubas Beah väejuht:

„Kui olete usklikud, see tähendab, kristlased, kummardage täna oma jumalat, sest uut võimalust ei pruugi teil tulla.“ (Beah 2009, 129)

Mõlemast eluloost on näha, et lapssõduriks saamisel said lapsed oma uskumused alles hoida ja ka usutalitusi läbi viia. Selles osas mõjutamist ei esine, kuid siiski on tegemist olulise sündmusega lapssõduri jaoks, kuna mõlemas eluloos on väejuhtide laused otsekõnes välja toodud. Selline sõnastuse kasutamine loob lugejale ettekujutuse, justkui öeldu oli nii tähtis, et jäi sõna-sõnalt meelde ja anti meile nii ka edasi.

Religiooni roll lapssõduriks saamisel sõltub sellest, millisest kultuurikontekstist ja mis taustaga laps on. Sõduriks saamisel annavad need uskumused lastele mõningatel juhtudel tuge. Sõduriks olemise ajal leiavad need vaated siis kas kinnitust või kasvavad nendele peale uued kihid, mis mahutavad lapse juba olemasoleva identiteedi ja minapildi sisse. Nii nagu Badjoko oma teekonna lõpus näeb kuulide maharaputamist või nimetab oma väejuhti teiseks prohvetiks Jeesuse kõrval. (Badjoko ja Clarens 2006) Või Beah, kes kaotas madude üle mõjuvõimu, kuna ta hakkas ravimi toimes kahtlema, kuid hiljem tajub vaimude juuresolekut, mille järel ta sõber sureb.

Religioossete vaadete pealesundimine või nendega hirmutamine ei tulnud minu analüüsitud materjalidest välja. Küll aga panid väejuhid rõhku sellele, et õpetada lapssõduritele poliitilisi vaateid, vastase dehumaniseerimiseks vajalikku võõraviha ning teatud kultuuriliste vaadete ja päritolust tulenevat üleolekut teiste üle. Lõpuks ei ole lapssõdurid enam täiesti erinevad teistest äärmuslike vaadetega inimestest. Ka neil võivad olla väga tugevad põhimõtted ja seisukohad seoses poliitikaga (isamaa armastus ja selle kaitse vajadus, võimul oleva juhi kukutamise vajadus, et taastada „vana ja hea“), vajadusega vastast dehumaniseerida, enda vaateid olulisemaks pidada ning oma vaadete ja eesmärkide pealesurumiseks vägivalda kasutamise õigustamine. Lapsed, kellele neid jutte räägitakse on tihtipeale näljas, üleväsinud, vigastatud ning narkootikumide mõju all, mis teeb nad mistahes infore vastuvõtlikuks (Dallaire 2011).

Juba lapssõduriks saanud noored on pideva mõjutustegevuse all. Väejuhid kirjeldavad neile oma nägemust poliitilisest olukorrast ja annavad oma seisukohad ja väärtused lastele edasi. Lastele tuuakse etnilisi, hõimulisi, poliitilisi ja usulisi põhjendusi selle kohta, miks nad võitlevad, kasvatades neis seeläbi fanatismi. Mitmel juhul on selline

omakeskis istumine ja arutlemine ainus aeg, kui lastel päeva jooksul vaba aeg tekib või neil treeningu ja võitluse vahel üldse puhata lastakse (Dallaire 2011).

Juba sõduriks saanud laste religioosest mõjutamisest olulisem on ideoloogiline mõjutamine, millele pannakse lapssõdurite puhul tugevalt rõhku. Selline pidev manipuleerimine ei anna lastele võimalust iseseisvalt mõelda või neile antud infot kriitiliselt hinnata. See muudab nad kergesti manipuleeritavateks ning seeläbi on väejuhtidel lihtsam nende üle autoriteeti kehtestada.

IV. RELIGIOON JA VÄGIVALLAST EEMALDUMINE

Vägivallast eemaldumisel on oluline tegeleda nii lapssõduri rehabilitatsiooni kui reintegreerimisega. Selle tulemusel peaks endine lapssõdur saama täisväärtuslikuks funktsioneerivaks ühiskonna liikmeks. Dettmer (2017) hinnangul võtab endise lapssõduri reintegratsiooni aega kuus kuud kuni neli aastat. Reintegreerumise vorm sõltub põhjustest, miks rühmitusega ühineti ning reintegreerumise aeg sõltub vanusest - mida vanem inimene, seda kauem läheb aega.

Kvalitatiivse sisuanalüüsi ja temaatilise analüüsi käigus tuvastasin kirjandusest endise lapssõduri vägivallavaba elu juurde naasmisel järgmised teemad, millega religioonil puutumus võib olla: laste psühholoogilised probleemid ja rahvusvaheliste organisatsioonide roll, uskumuste ja kommetega arvestamine ning andestamine.

Religiooni roll lapssõdurite vägivallast eemaldumise ja reintegreerumise juures on märkimisväärselt väiksem, kui ma esialgu arvasin, et see on või olema peaks. Kuna mul ei õnnestunud intervjuuerida DDR programmides töötavaid eksperte, siis kõrvutasin ka sellele uurimisküsimusele vastuse leidmiseks intervjuusid ja elulugusid teadusliku kirjandusega. Ma ei keskendu programmide tööpõhimõtetele vaid endiste lapssõdurite kirjeldustele, kes mistahes määral programmis on osalenud. Programmide sisu ja edukust on analüüsitud rahvusvaheliselt palju ning selle kohta on võimalik leida üksikasjalikku infot mujalt, näiteks Horgan ja Braddock (2010), Koehler (2016) ja Eestis Maiberg (2018).

4.1 Psühholoogilised mõjutegurid ja abiorganisatsioonid

Kõige olulisem teema, mis vägivallast eemaldumisel esile kerkib, on laste psühholoogilised probleemid. See, kui kaua laps sõdur on, sõltub piirkonnast ja konflikti olemusest. Kui riigis on pikalt rahutused või kodusõjad, siis ei pruugi tekkida võimalust

last kiiresti sõjategevusest eemaldada. Rahvusvahelised humanitaarabi ja lastekaitsega tegelevad organisatsioonid ei saa täiemahuliselt teatud piirkondades juba üksnes julgeolekukaalutlustel oma eesmärkide täitmisega tegeleda.

Beah kirjeldab oma raamatus, kuidas nende sõjalaagrisse ilmus ühel päeval sõjaväepolitsei koos UNICEF särkidega inimestega. Pärast vestlust väejuhiga, mida sõdurid pealt ei kuulnud, käskis juht osadel poistel UNICEFiga kaasa minna. Seda, miks selline valik nende osas tehti, lastele ei selgitatud.

„Kokku valiti viisteist poissi. Seejärel käsutas leitnant: „Eemaldage magasinid, pange kaitseriiv peale ja asetage automaadid maha“. Panime relvad maha ja külalised, eriti just kaks võõramaalast, hakkasid jälle naeratama. „Valvel. Sammu marss“, andis reamees meile käsu ja me järgnesime leitnandile veoautoni, millega külalised olid tulnud. Jäime seisma, kui leitnant ringi keeras ja meie poole vaatas. „Te olete olnud suurepärased sõdurid ja te teate, et olete osake sellest vennaskonnast. Poisid, olen uhke, et sain teie kõrval oma riiki teenida. Kuid teie töö siin on tehtud ja ma pean teid ära saatma. Need mehed panevad teid kooli ja annavad teile uue elu.“ (Beah 2009, 146)

Beah otsis terve sõjalaagrist ärasõidu võimalust põgeneda. Ta kirjeldas enda ja kaaslaste tundeid seoses ärasaatmisega ja nad tundsid, et väejuht on nad reetnud, mis tekitas neis viha, mida nad laagris elavate teiste endiste lapssõdurite peal välja elasid.

„Pärast pikka reisi ja mõistatamist, miks meie ülemused olid lasknud meil minna, vajasime oma tuju tõstmiseks vägivalda.“ (Beah 2009, 153)

Laagrisse viidud poiste peamine probleem oli, et tsiviilised andsid neile korraldusi. Nad nägid end armee poolel võidelnud sõduritena ning järsku suhtuti neisse kui õrnadesse lastesse. Beah esimeseks hämmastuseks laagrisse jõudes oli see, et samades ruumides olid nii valitsusvägede kui mässuliste võitlejad. Noormehed, kes vahetult enne laagrisse jõudmist olid sõdinud vastaspoolel.

„Võib olla olid naiivsed võõramaalased arvanud, et sõjast kaugemale viimine vähendab meie viha RUFi²² vastu. Neile polnud pähegi tulnud, et keskkonnamuutus ei tee meist veel normaalseid poisse. Me olime ohtlikud ja ajupesuga programmeeritud tapma. Nad olid selle rehabilitatsiooniprotsessiga alles algust teinud, nii et see oli neile üks esimesi õppetunde.“ (Beah 2009, 152)

Hynd (2020) toob välja, et meessoost lapssõdurite militariseeritud identiteedid on tugevalt seotud hegemoonilise maskuliinsusega²³ ja enda täiskasvanuks pidamisega. Demobiliseerumine on lapssõdurile identiteeti sekkumine ja tihtipeale pole esialgu tegemist vabatahtliku protsessiga (Hynd 2020). Programmi läbiviijad nägid lapssõdureid kannatavate lastena ja jätsid arvestamata nende militariseeritud identiteediga. Lapsed nägid end sõduritena ja käitusid sõduritena. Humanitaartöötajad kordasid Beahle ja teistele lapssõduritele lauset „see ei ole sinu süü“, mis tekitas neis viha, kuna viitas justkui tegemist poleks täieõiguslike, täiskasvanud, võimekate sõduritega (Beah 2009). Lapssõdurite identiteet mõjutab seda, kuidas neile reintegreerumisprotsessi käigus lähenema peaks ning sellega tuleks arvestada.

Beah kirjeldab, kuidas nad peksid laagris töötava lao eest vastutava mehe läbi ja pussitasid teda, kuid ta jäi ellu.

„Mitu päeva hiljem tuli Poppay lõunasöögi ajal tagasi. Ta lonkas, kuid tema näol oli naeratus. „See ei ole teie süü, et te minuga nii käitusite,“ ütles ta piki söögisaali kõndides. See ajas meid vihale, sest me tahtsime, et tsiviilisikud, nagu me personali kutsusime, austaksid meid kui sõdureid, kes on võimelised neile tõsiselt viga tegema. [...] kuid seda enam pani nende naeratus meid neid vihkama.“ (Beah 2009, 157)

Beah oli häiritud sellest, et teda haletseti ning ta püüdis medõde šokeerida, et ta rahule jäetaks:

²² *Revolutionary United Front* oli rühmitus, mis võitles Sierra Leone'i kodusõjas valitusvägede vastu eesmärgiga valitus kukutada (Encyclopædia Britannica 2023).

²³ Hegemooniline maskuliinsus on sotsioloog Raewyn Connelli poolt kasutusele võetud termin, mis viitab võimu, autoriteedi ja tunnustuse hierarhiale meeste seas ning meeste ja naiste vahel. See on soopraktikate kogum, mis kehastab teatud ajaperioodil neid patriarhaadinõudeid, mis kindlustavad ühe maskuliinsuse dominantse positsiooni naiste ja teiste meeste üle (Scott 1994, 302).

„Niisiis jutustasin talle kogu oma haavataasaamise loo, mitte et oleksin tahtnud seda teha, vaid lootuses, et kui räägin talle oma sõja-aastatest võigast tõde, hakkab ta mind kartma ega esita enam küsimusi.“ (Beah 2009, 172)

Lapssõdurite elulugudest tuleb välja, et programmides laste emotsionaalsetest ja materiaalistest vajadustest sõltuvad sekkumised peavad lähtuma abivajavatest lastest mitte organisatsiooni või abistajate endi vajadustest. Samas on arusaadav, miks selline dissonants tekkida võib. (Hynd 2020) Kannatavat last nähes püüavad inimesed oma parimate teadmiste juures teda lohutada, kuid jäetakse arvestamata see, kellena laps end sel ajal ise näeb.

Endine Sudaani lapssõdur Jal (2009) kirjeldab oma eluloos, kuidas ta endise lapssõdurina ühe pere juures elas ning sealne pereema talle murelikult kordas, et ta on liiga noor, et olla sõdur:

„Ma ei olnud poiss. Ma olin sõdur ja öösiti kummitasid mind unenäod rohkem kui kunagi varem.“ (Jal ja Davies 2009, 88)

Elulugudes kirjeldatakse valgeid lääne naisi justkui päästjaid, kes käituvad lapssõdurite surrogaatemadena, eesmärgiga pakkuda lapsele armastust, perekonda ja lähedust (Hynd 2020). Samas toonitab näiteks teine Sudaani endine lapssõdur, kuidas ta ei soovinud emakuju vaid vajas oma ellu tugevat meest, kes pakuks talle distsipliini ja oskusi tsiviilelus uuesti hakkamasaamiseks (Adut 2016). Need näited võivad viidata lääneliku suhtumise sobimatusele selles keskkonnas.

Sellise päästja rolli võtmine on Aafrika kontekstis pika ajaloolise taustaga. Ajakirjanik Max Fisher võtab selle 2012 aasta The Atlantic artiklis kokku öeldes, et tegemist on pikalt kasutusel olnud kampaaniaga, mis võimendab läbi ajaloo Aafrika jaoks kõige katastroofsemat ideed, mille järgi heatahtlikud lääne inimesed peavad tulema ja asjad korda tegema. Aafriklased on selle narratiivi järgi abitud ohvrid ja lääne inimesed on kangelased. See on osa sajandite pikkusest lääne agitatsioonist, millega on lääts võtnud endale „valge mehe koorma“²⁴, koheldes aafriklasi nii, et nende eest hoolitsevad vaid

²⁴ Rudyard Kiplingu 1899.a luuletus „Valge mehe koorem“ väljendab Euroopa ja Ameerika toleageid imperialistlikke ideid, mille järgi on lääneriikide inimestel kohustus juhtida teisi rahvaid, eriti neid, kes elasid koloniseeritud maades.

lääne inimesed, nende probleemid on lahendatavad vaid lääne inimeste poolt ja kui lääs neid päästa ei saa, siis on nad hukule määratud. (Fisher 2012)

Hollandi rahvusvaheliste uuringute mõttekoda Clingendael avaldas 2006. aastal uurimuse, milles käsitleti arenguabi ja religiooni seoseid. Uurimuses tuuakse välja vajadus võidelda vaesuse ja vägivallaga, kuid autor kutsub üles olema ettevaatlikud meetodite valimisel. Isegi kõige paremate motiivide puhul võib usulisi vaateid arvesse võtmata jättes kasu asemel kahju teha. Uurimus selgitab, et suur osa Aafrikas tegutsevaid (kuid ka mujal kriisikolletes ja humanitaarabi vajavates piirkondades) humanitaarorganisatsioon on läänelike, vormiliselt sekulaarsete vaadetega, kuid need on ehitatud kristlikele väärtustele. Selline vaesuses olevate inimeste abistamine sai alguse juba maadeavastamise järgselt kristlike misjonäride poolt ning nüüdseks on lihtsalt asendatud abivajajate kirjeldamiseks kasutatav sõna „hing“ sõnaga „inimene“. Endiselt levitatakse humanitaar- ja arenguabi jagamisel seda eelkõige läbi kristliku õpetuse. (Berger 2006) Ehk siis on tegelikult vaja tähelepanu pöörata ka sellele, et mis on abistajate motiivid ja millised on parimad meetodid selleks, et inimesi vajadustele vastavalt ja püsivalt aidata.

Endiste lapssõdurite psühholoogiliste vajadustega arvestamisel toovad Bloom ja Horgan (2019) välja analüüsi, mille järgi endistel lapssõduritel ilmnevad tihti posttraumaatilise stressisündroomi sümptomid, milleks on näiteks sündmuste taaskogemine, hirmuunenäod, mittevabatahtlikud traumaatiliste kujutiste tekkimised, traumeerivad mälestused seoses helidega, üldine psüühiline tuimenemine, vägivalda kordumise hirm ning lootusetus tuleviku suhtes. Lisaks võib lastel olla sisemine veendumus, et nad ei ela täiskasvanueani.

Kuus aastat pärast teise Libeeria kodusõja lõppu intervjueriti trauma ulatuse mõistmiseks 130 endist lapssõdurit. Neist 90 protsendil tuvastati posttraumaatilise stressi sündroom ning 65 protsendil esines raske depressioon. Viiendik küsitletutest oli teinud enesetapukatse, viiest naissoost küsitletust kolm olid kogenud seksuaalvägivalda. Traumeeritud endiste lapssõdurite raviks pakkus teadusartikkel välja vaid erialaspetsiifilisi meetodeid (Gregory and Embrey 2009). Traumaatilistest läbielamistest tingitud psüühilised probleemid on tõsised nii reintegreerumisprogrammi ajal kui ka märkimisväärselt hiljem.

Beah kirjeldab teist kuud reintegratsioonilaagris olekut:

„Kuid me olime ikka veel traumeeritud ja nüüd, kui oli aega mõelda, hakkasid meie kapseldunud sõjamälestused vähehaaval päevavalgele tulema. Iga kord, kui ma veekraani lahti keerasin, nägin sealt välja voolamas verd. Põrnitsesin seda enne joomist või duši võtmist nii kaua, kuni see jälle veena paistis. Vahel jooksid poisid majadest välja, karjudes: „Mässulised tulevad!“ Teinekord istusid nooremad poisid nuuksudes kivide kõrval ja rääkisid, et need on nende surnud pereliikmed. Siis tuli veel ette juhtumeid, kus me varitsesime keskuse töötajaid, sidusime nad kinni ja kuulasime üle, et saada teada, kus asub nende rühm, kust nad saavad relvi ja laskemoona, narkootikume ja toitu.“ (Beah 2009, 161)

Psühholoogiliste probleemidega tegelemisel oleks üheks lisavõimaluseks kasutada muude ravivõtete kõrval ka võimalusi, mida Aafrika traditsioonilised usundid pakuvad. Olupona (2014) kirjeldab Aafrika traditsiooniliste usundite juures, kuidas need on integreerunud kõikidesse eluvaldkondadesse, puudutades inimeste sündi, surma, abielu, peredünaamikat, toitumist, tervist ning sealhulgas ka vaimset tervist (Olupona 2014). Sullivan (1989) on uurinud, millised on ravimise ja ravimite roll erinevate maailma usundite ja kultuuride juures. Ta toob välja, et religioossed traditsioonid integreerivad religioosseid uskumusi tervenemise protsessidesse. Ravimiseks kasutatakse erinevaid rituaale, palveid, ravimtaimi või muud taolist. Samuti on traditsioonilistes usundites arusaamine sellest, et mentaalne, vaimne ja füüsiline tervis on omavahel tihedalt lõimunud. Sullivan rõhutab, et oluline on püüda aru saada sellest, kuidas erinevad ühiskonnad läbi oma vaimsete ja usuliste traditsioonide mõistavad erinevaid haigusi (sealhulgas psühholoogilisi) ja tervist. (Sullivan 1989)

Akuutsetele psühholoogilistele probleemidele lisaks mõjutab lapsi ka mõjutustegevus, mis lastele seoses vastase dehumaniseerimisega on tehtud. Selleks, et tavaellu naasta ning tihtipeale juba reintegratsioonilaagrites, peavad üksteist vihkama õpetatud osapooled koos elama. Ka siin võiks tekkida sarnaste väärtuste otsimise juures mõningane abi ühistest usulistest vaadetest. Näiteks usk esivanemate rolli olulisusse, erinevatesse amulettidesse, rituaalidesse ja ennetesse.

4.2 Uskumuste ja kommetega arvestamine

Võttes arvesse lapse psühholoogilisi traumasid ja tema sõdurieelse identiteedi militariseerimist, tekivad lapse aitamisega mitu samaaegset raskust. Kahjuks ei leidnud ma teadusartiklitest ega analüüsides nende traumadega tegelemisel viidet suuremate maailmausundite ega traditsiooniliste usunditele.

Beah (2009) kirjeldab oma teekonda reintegratsioonilaagris ning seda, kuidas ta mingi hetk hakkas pakutavat abi vastu võtma ja sellest aru saama. Enne laagrist lahkumist kirjeldab Beah, kuidas laager korraldas rahvusvaheliste organisatsioonide külalistele talendishow. Tantsude ja näidendite kõrval rääkisid poisid Bra Ämbliku lugusid ja õudusjutte.

Bra Ämblik²⁵ on Lääne-Aafrikas tuntud ka trikster Anansina ja tal on erinevates piirkondades erinev nimi. Siiski on lood temast sarnased - ta veab oma tahtmise saamiseks teisi loomi ninapidi, kuid tema trikid lõpuks keeravad ta enda vastu. Beah mainib oma raamatus Bra Ämblikku mitmel korral. Näiteks räägib ta, kuidas vanaema kutsus teda lapsena Bra Ämblikuks, kuna ta oli väga ulakas olnud. (Beah 2009)

Lääne-Aafrikas peetakse suulise pärandi edasiandmist väga oluliseks. Huvitav oleks olnud näha, kas laagri töötajatel oleks olnud lihtsam lastega ühist keelt leida või panna nad endaga rääkima, kui „see ei ole sinu süü“ kordamise asemel oleks piirkonna uskumusi arutatud. Seda enam, et paljud rituaalid ja uskumused ei ole Lääne-Aafrikas elavate inimeste jaoks religioon vaid tavaelu osa. Sealhulgas usk esivanematesse, kes näiteks Badjoko (2006) kirjelduse järgi aitavad inimestel sõjas ja metsas ellu jääda.

Garcia (2020) toob välja, et mõningates deradikaliseerumise programmides lastakse endistel lapssõduritel koos relvadega ära anda ka *gris-gris*. Tegemist on kaheteralise mõõgaga, kuna amulettide omamine võib lapsele meenutada sõjategevuses osalemist. Kuid Garcia viitab ka uuringule, mida mul ei õnnestunud kahjuks leida, mis

²⁵ Selle ämbliku alusel on Joel Chandler Harris kirjutanud „Onu Remuse jutud“, mille peategelaseks on Jänes Br'er. Autor viibis 1860ndatel pikalt Ameerikas Georgias asuvas istanduses, kus kuulis Lääne-Aafrikast toodud orjadelt selle ämbliku lugusid (Flusche 1975).

viidi läbi Kongo Demokraatlikus Vabariigis, kus leiti, et amuletid võivad laste ärevust ka vähendada (Garcia 2020, 1194).

Kui reintegreeritakse islamiusulisi sõdureid, siis võimaldatakse neil jätta enda kasutusse koraan või muud islamiusu praktiseerimiseks olulised esemed. Samas traditsiooniliste usundite esemed korjatakse Garcia (2020) järgi pigem ära. See on koht, kus tuleks tähelepanu pöörata sellele, et ühtesid uskumusi teistele ei eelistataks. Kui tegemist on näiteks radikaalset islamiõpetust saanud sõduriga ja tema puhul ei kardeta koraani edasilugemist, siis peaks arvestama, et ka amulettide omamise osas peab inimesel olema vaba voli otsustada.

Lääne-Aafrikas on usundid tugevalt sünkretistlikud ning võib olla ei ole otstarbekas panna inimest valiku ette, et kumba religioosset eset ta oma reintegreerumisprotsessi juures vajab. Kuidas tunneks end kristlasest eestlane, kes pannakse valiku ette, et kas soovib jätta endale kaela risti või võimaldatakse tal ebaõnne ärahoidmiseks kolm korda puust pinnale koputada?

4.3 Religioon ja andestamine

Kolmandaks oluliseks kokkupuutekohaks religiooni ja vägivallavaba elu juurde siirdumisel on andestamine. Selleks, et lapsest saaks funktsioneeriv ühiskonnaliige, peab ta suutma andestada iseendale selle, mida ta on toime pannud. Kuid selleks, et ühiskonda tagasi minna, on vaja ka kogukonna andestust. Lisaks on mõningates riikides probleem sellega, et endised lapssõdurid saadetakse toimepandu tõttu sõjatribunalide ette (Hynd 2020). Selline hirm ei lase juhtunut täielikult analüüsida ja andestust leida, kuna osast läbielatud ei julgeta kõneleda.

Endale andestamine on pikk protsess, kuid sellele võib kaasa aidata, kui ühiskond tunnistab enda rolli ja süüid selles, et lapsest üldse lapssõdur sai. Lapsed ei vastuta selle eest, kui riigis on kodusõjad või relvastatud konfliktid ning neid mõjutatakse kas vabatahtlikult või sunniviisiliselt nendest osa võtma. Punase Risti (2019) intervjuudes rääkisid lapsed, kuidas nad ei saa enam koju tagasi minna, kuna neid kardetakse või tõrjutakse eemale. Brownell, Mercado-Sierra ja Smith toovad oma 2020 artiklis välja, et

ühiskond peab leppima lapssõdurite reintegreerimise järel sellega, et lapsed tulevad oma kodukohta või mujale tagasi elama. Wessells (2006) rõhutab samamoodi, et reintegreerimine ja lepitusprotsessid peavad hõlmama ka kogukonnapoolset vastutuse võtmist endiste lapssõdurite ees. Ta näeb ühe võimalusena vastastikkust andestamist, et oleks võimalik juhtunust taastuda ja edasi liikuda. See aga nõuab kogukonna poolset vastutuse mõistmist.

Aafrika traditsioonilistes usundites on arusaamine, et halbu tegusid toime pannud inimene või keegi, kes on palju surma näinud, kannab endaga seda halba kaasas ning võib end ümbritsevatele inimestele halba õnne tuua (Garcia 2020). Sarnane arutluskäik on ka lapsnõidade kogukonnast väljaheitmisel. Taasühiskonnastamiseks on vajalik, et kõik osapooled oma rolli tunnistaksid, siis on võimalik pidada reintegratsiooni edukaks.

Selleks, et traditsioonilised usundid ja rituaalid saaksid laste kogukonda tagasivõtmist toetada, on vaja teiste oluliste aspektide kõrval tunda neid usulisi traditsioone ja uskumusi. Kui kogukond tõesti kardab endist lapssõdurit, siis tuleks leida võimalusi nende hirmude ületamiseks. Lahenduseks ei saa see olla, et laps saab reintegreeritud, kuid peab perekonnast või sugulastest eraldi elama jääma. Beah (2009) üks kaaslastest reintegratsioonilaagrist läks tagasi sõdima, kuna tema pere ega sugulased ei olnud nõus teda enda juurde tagasi võtma ning ta tundis, et tal on seetõttu lihtsam sõjas edasi osaleda.

Nagu ma varem lapsnõidade juures juba välja tõin, siis mõningates Aafrika piirkondades viiakse läbi rituaale, mille käigus endist lapssõdurit puhastatakse kurjadest vaimudest, kes põhjustavad haigusi, viljatust ning ebaõnne. Seejärel lubatakse lapsel kogukonda naasta. (Brett and Specht 2004) Traditsioonilisi Aafrika usundeid tundvate ekspertide kasutamine reintegreerimisprotsesside juures võiks anda laiema pildi, mis võib omakorda lahendada mõned uskumustest tingitud probleemid. Ka Garcia (2020) pakub, et traditsiooniliste usundite juurde kuuluvate uskumuste teadmine võib aidata kaasa suhete paranemisele ja sotsiaalse tasakaalu loomisele. Üheks võimaluseks oleks näiteks ka lepituse leidmine esivanemate kaudu.

Andestamisega koos käib ka süütunne. Endised lapssõdurite psüühika on õrn, posttraumaatilise stressisündroomi tõttu võivad nad näha õudusunenägusid ning mistahes helid, pildid või lõhnad võivad neid mentaalselt tagasi lahingusse paisata. Libeeria endise

väejuhi General Butt Naked'ist tehtud dokumentaalfilmis käib selleks ajaks pastoriks saanud Joshua Milton Blahyi oma kodumaal ringi ning otsib koos kaameragrupiga inimesi, kellele ta on liiga teinud. Inimesi, kelle perekonna on ta tapnud või noormehi, keda ta lapssõduritena kasutas. Paljudest tema endistest lapssõduritest on saanud narkomaanid, kel puudub elu- ja töökoht. Blahyi püüab oma tegude pärast kannatanud inimestega vestelda ja andestust saada, ta ise aga meenutab nendele inimestele korraga nii seda, mida ta tegi, kui seda, mille nad tema pärast kaotasid. (Strauss ja Anastasion 2011)

Süütunne ei esine ainult ohvrite tõttu, süütunnet tunnevad lapssõdurid ka teiste lapssõdurite ees. Sõjas olles sunnib süütunne neid oma kaaslaste surma eest kätte maksma ning vastaseid selle eest tapma. Beah (2009) kirjeldab, kuidas ta tundis end reintegratsioonilaagris süüdi, kuna temaga koos võidelnud sõprade perekondi ei olnud õnnestunud leida, sel ajal kui Beah onu oli leitud ja ta teadis, et ta saab tema juurde elama minna.

4.4 Religiooni roll elu mõtestamise ja eesmärgi leidmisel

Lapssõdurite elulooraamatud kuuluvad Hyndi (2020) järgi korraga nii teraapilise kirjutamise, ülestunnistuse, inimõiguste raportite, humanitaarkampaania, noorepõlve lugude, postkolonialismi järgse eluloo jutustamise ja suulise pärimuse kategooriatesse. Võiks öelda, et endiste lapssõdurite raamatute autoritel on läbi kirjutamise elu mõtestamise esimesed sammud juba justkui astunud või astumisel.

Trauma üle elanud inimesed peavad kaasaegsete psühholoogiliste teooriate järgi suutma edasiliikumiseks ära mõtestada selle, mis nendega juhtus ja milline oli nende roll selles, seda on uurinud näiteks Goodman (2017) ja Kraybill (2018). Lisaks tuleb leida uus siht, mille poole püüelda. 2015. aasta konverentsil peetud kõnes ütles Beah, et peale reintegreerimisprotsessi läbimist ei teadnud ta endiselt, kuidas elada, ta teadis ainult, kuidas ellu jääda (Beah 2015).

Beah kirjeldab, kuidas ta enne lapssõduriks saamist üksi metsas ellu jääda püüdis ning mis tunded teda sellega seoses valdasid:

„Üks kõige painavamaid asju minu teekonna jooksul, ja seda nii vaimselt, füüsiliselt kui ka emotsionaalselt, oli see, et ma ei teadnud, millal või kus see lõpeb. Ma ei teadnud, mis minu elust saab. Mul oli tunne, et alustan ikka ja jälle otsast peale [...] Mu eesmärk oli elada üle iga järgnev päev [...] Ma ei pettunud kunagi, sest ootasin alati halvimat.“ (Beah 2009, 83)

Seda, et lapssõduritel puudub info selle kohta, millal sõda läbi saab, toob välja ka Dallaire (2011). Väljaõppel olevad sõdurid teavad, millal õppus lõppeb, ka sõjas olevad sõdurid teavad, et tegemist on olukorraga, mis varem või hiljem möödub. Palgasõdurid teavad, millal nende missiooni rotatsioon läbi saab. Kuid laps, kes on tõmmatud sõjakeerisesse, ainult sellist normaalsust teabki ning sellest tulenevalt kaotavad lapsed oskuse elada ning lõpuks teavad vaid, kuidas ellu jääda. Bloomi ja Horgani (2019) väljatoodud statistikas tundsid mitmed relvastatud konfliktides osalenud lapsed, et nad ei usu, et elavad täiskasvanueani. See info aga on oluline, et mõista, kuidas selliste mõtete ja tunnetega last aidata.

Viktor Frankl (1959) kasutas oma holokausti kogemust selleks, et analüüsida ebainimlikes olukordades ellujäämist. Ta märkas, et mõned inimesed peavad mistahes raskustele vastu ning teised justkui loobuvad elamisest ning seetõttu mõne aja pärast ka surevad. Frankl leidis, et peamine jõudu andev ja vastupidamise motivatsioon on elule mõtte leidmine. Tõenäolisemalt jäid äärmuslikult rasketes oludes ellu need, kes suutsid oma kannatustele tähenduse leida.

Sarnast elutahte temaatikat käsitlevad ka Beah (2009) ja Badjoko (2006) oma elulugudes. Nad olid olnud ebainimlikes olukordades ning mõtisklevad elutahte üle. Badjoko kaalub lausa enesetappu, kuid loobub sellest, kuna arvab, et jumal ei peaks seda õigeks. Jumalasse usu ja tema heakskiidu kaotamise hirmu tõttu ei teinud ta enesetappu.

„Olin ma kõik selle läbinud, et lõpetada elu alatult, lastes endale kuuli pähe? Ning mu Jumal, kas ta annaks mulle enesetapu andeks? Ma tegin relva korda ning siirdusin taas sõjaliinile. Erilise tahteta.“ (Badjoko ja Clarens 2006, 114)

Beah (2009) meenutas oma perekonda ja seda, kuidas teda oli kasvatatud, milliseid väärtusi oluliseks peetud ja mis on elus ettetulevate raskuste põhjused. Ta räägib

oma kogemuste analüüsimise juures reintegratsioonilaagris olles mälestusest, mis tal oma vanaemaga seoses meenusid.

„Kui ma laps olin, rääkis vanaema mulle, et taevas kõneleb nendega, kes teda vaatavad ja kuulavad. Ta ütles: „Taevas on vastused ja seletused kõigele: igale valule, igale kannatusele, rõõmule ja segadusele.“ Tol õhtul tahtsin, et taevas minuga räägiks.“ (Beah 2009, 183)

Reintegreerimise juures tuleb arvestada inimese vajadusega traumaatiliste läbielamiste järel leida uued eesmärgid, mille nimel ning suunas edasi elada. Seda on ka edukalt tehtud, Punase Risti (2019) intervjuudes räägivad lapsed, kuidas nad saavad ametikoolitust selleks, et näiteks oma juuksurisalong avada. See annab lapsele midagi, mille poole püüelda ja mida oodata. Ühiskonna liikmena, kellel on võimalus sissetulekut teenida, väheneb ka oht, et ta uuesti sõduriks tagasi läheks.

Nii Opoko (1993) kui Olupona (2014) räägivad sellest, et traditsioonilised Aafrika usundid annavad seletuse toimunule ja põhjuse olemisele. Opoku (1993) selgitab oma essees: „Aafrika traditsiooniline religioon on inimkonna usulise pärandi osa, mis on tekkinud meie Aafrika esivanemate kogemustest ja sügavast mõtisklusest. See pakub vastuseid inimvaimu äratamisele, selgitab jumaliku ja inimliku kohtumise sügavust, kasutades ressursse Aafrika kultuuripärandist ja arusaamadest. See vastab ülimatele küsimustele, mida Aafrikas elavad mehed ja naised esitavad, annab inimesele tähenduse ja tähtsuse, selgitab inimeste päritolu ja saatust, kuidas kõik maailmas tekkis ja milline peaks olema nende vaheline suhe. Kokkuvõttes on see Aafrika enda viis reaalsusega toime tulla“. (Opoku 1993, 67)

Sellist piirkonnas olemasolevat ressursi oleks vaja lapssõdurite reintegreerimise juures arvestada. Reintegreerimisprogrammid on üsna universaalsed ning peaks mõtlema, millised muudatused tuleks nendes erinevates piirkondades sisse viia. Kuid Lääne-Aafrika traditsioone ja kultuuri arvesse võttes peaks kaaluma ka traditsiooniliste usundite abistavat rolli. Sellise uskumuste baasi olemasolu traditsiooniliste usundite juures võib pakkuda võimalust endistel lapssõduritel elule uut eesmärki või sihti leida.

V. ARUTELU

Magistritööga soovisin teada saada, milline on religiooni roll Lääne-Aafrika lapssõduriteks värbamisel ja endiseks lapssõduriks saamisel. Lääne-Aafrika pakkus mulle erilist huvi nii rikkaliku usulise maastiku kui piirkonnaspetsiifiliste julgeolekuprobleemide tõttu. Alustasin piirkonna religioosse keskkonna uurimisega ning esialgu eeldasin, et leian infot kristluse, islami ja kohalike usundite kohta. Kuid avastasin, et nendele usunditele lisandub veel loendamatu hulk omavahelisi sünkretisme. Lääne-Aafrikas on traditsiooniliste usunditega lõimunud nii islam, kui kristlus, omavahel on segunenud isegi islam ja kristlus.

Aafrikas elab viimastel andmetel 1,3 miljardit inimest, kellest natuke alla poole on moslemid ning natuke üle poole peavad end kristlasteks (Worldometers 2024). Seda, kui palju 1,3 miljardi inimese seast Aafrika traditsiooniliste usundite järgijad täpselt on, ei ole teada. Pea kõik traditsiooniliste usundite uurijad toovad esimesena välja, et need uskumused on igapäevaeluga nii tugevalt põimunud, et neid on raske piiritleda ja neid ei saa traditsioonilises mõttes ka seetõttu religiooniks nimetada. See aga paneb religiooniuurija väga keerulisse olukorda - kuidas ja miks mõõta religiooni mõju, kui igapäevaelu on osa usundist? Võimatu on tajuda, rääkimata mõõtmisest, traditsiooniliste usundite mõju suurust, kui ei ole täpselt võimalik eristada, millised rituaalid või elukorralduslikud kombid on usu osaks.

Lääne-Aafrikas levinud uskumused antakse uutele põlvedele edasi suulise pärimusega ning neil puuduvad tüvitekstid. See aga on teinud need avatuks erinevatele jooksvatele muudatustele, mis tulenevad ajast, kohast ja teistest religioonidest (Olupona ja Nyang 1993). Opoku (1993) hinnangul näitavad sellised pluralismist tekkinud sünkretismid mitte vastuvõtva usundi nõrkust, vaid vastupidi, selle tugevust. Aafrika traditsioonilised usundid on valmis aktsepteerima, et tõde ei ole ainult üks, vaid seda on võimalik leida samaaegselt mitmest kohast. Ta kirjeldab, kuidas tõde on teekond, mille

poole liigutakse. Sarnaselt ookeani poole voolava jõega. Teekonnal liituvad sellega lisajõed, mis teevad jõe suuremaks enne kui see ookeani suubub. (Opoku 1993)

5.1 Religiooni roll ja mõju lapssõduriks saamisel

Minu esimeseks uurimisküsimuseks oli, et milline on religiooni roll ja mõju lapssõduriks saamisel Lääne-Aafrika lapssõdurite puhul.

Uurimistöö alguses eeldasin, et leian infot selle kohta, et religioonil on keskne roll lapssõdurite psühholoogilise mõjutamise ja hirmutamise juures. Arvasin, et lapsi sõduriteks võtnud väejuhid kasutavad laste olemasolevaid uskumusi selleks, et panna nad oma tahte järgi tegutsema ning loobuma põgenemisest. Samuti arvasin, et religioossed vaated annavad lastele liitumise ja sõduriks olemise ajal tuge ja lohutust.

Leidsin esimesed tõendid religiooni mõju kohta lapssõduriks saamisel juba enne lapse relvastatud konflikti sattumisega. Aafrika traditsioonilistes usundites on levinud uskumus nõidadesse ja kurjadesse vaimudesse. Lääne- ja Kesk-Aafrikas on laialtlevinud probleem lapsnõiaks usutud laste kodunt väljaheitmisega, mille tagajärjel kaotavad erinevas vanuses lapsed perekonna ja kogukonna ning peavad ise hakkama saama. Sellesse protsessi, mille käigus lapsnõidid nn tuvastatakse on kaasatud nii traditsiooniliste usundite rituaalid ja kombes kui ka kohalike koguduste kristlikud preestrid, kes pakuvad tihtipeale tasulist nõiatuvastamise teenust (Cahn 2006).

Kodust väljaviskamine teeb lapsed kergeks saagiks mistahes halbade kavatsustega täiskasvanutele. Kodutuid lapsi võidakse väärkohelda, kuid neid on ka lihtsam lapssõduriks värvata. (Cahn 2006) Sellega saab laps osaks kogukonnast ja tema esmased vajadused saavad rahuldatud, kuid tasuks selle eest peab ta osalema relvastatud konfliktides. Nõiasüüdise saanud lapsi aga ei võeta kogukonda ega perekonda enam tagasi ning kui nendel lastel õnnestubki endisteks lapssõduriteks saada, jäävad nad tihtipeale oma perekonnast eraldi. Seda siis juba nii perekonna või kogukonna eelnevate usuliste vaadete tõttu, kus last peeti nõiaks, kui ka seetõttu, et lapssõdureid peetakse ebaõnne toojateks, kuna nad kannavad kaasas kõiki oma tapetute kurje vaime (Brett and Specht 2004).

Sõduriks initsieerimise rituaalide juures on näha samuti traditsiooniliste usundite mõju. Mistahes gruppi sissepühitsemised on tihtipeale seotud erinevate rituaalidega. Ka sõduriks saamine ei ole erand. Initsieerimisel kasutatakse traditsioonilisi rituaale ja kohalikke uskumusi. Need on näiteks seotud toimingutega, mis annavad sõduritele erilised võimed, selleks manustatakse koos spetsiaalseid aineid või vedelikke, samuti võib üleloomulikku kaitset saada läbi tätoveeringute või muu märgistamise. Liikmetele gruppi kuuluvuse tähistuste tegemisega tagatakse ka see, et sõduritel ei ole võimalik vastaspoolele üle minna ega ka kodukohta naasta.

Beah (2009) eluloost ja Punase Risti (2019) intervjuudest nähtub, kui juhuslik on see, millisesse gruppi laps satub. Põhimõtteliselt võiks öelda, et see, kes esimesena jõuab, saab endale uue sõduri, kellele tehakse ideoloogilist mõjutustegevust niikaua, kuni rühmituse poliitilised ja väärtuspõhised vaated on omaks võetud. Väejuhid ei mõjutanud lapssõdureid religioossete vaadete osas, küll aga tehti süstemaatilist mõjutustegevust selleks, et lapsed võtaksid omaks rühmituse poliitilised ja vastast dehumaniseerivad vaated.

„Õhtuti toimusid jutuajamised instruktorigega. Meile selgitati, kuidas Mobutu ja FAZ riisusid riiki. Mismoodi nad alavääristasid meie peresid. Selgitati, et maa peab vabaks saama. See oli meie tähtis ülesanne.“ (Badjoko ja Clarens 2006, 33)

Beah kirjeldab, kuidas ta kandis hukatavatele vangidele üle kõik, mida tema ja ta pere oli pidanud läbi elama. Ühtlasi seob ta oma perekonna surma riigi kaitse vajadusega.

„Meie ülesanne on raske ja meil on väga võimekad sõdurid, kes annavad endast kõik, et seda riiki kaitsta. Me pole nagu mässulised, see rahvarämps, kes tapab inimesi ilma põhjusega. Meie tagame selle riigi heaolu ja paremaks muutmise nimel. [...] Vang oli lihtsalt järjekordne minu perekonna surmas süüdi olev mässuline, nagu ma nüüd tõeliselt uskusin.“ (Beah 2009, 140-141)

Õhtuti vaatasid sõdurid üheskoos ka sõjafilme, mida siis järgmistel päevadel ise lahingutes jäljendada püüdsid. Sõjafilmi näitamine oli nii oluline, et mistahes oludes sõdurite laager ka püsti ei pandud, käib kirjeldustest läbi, et televiisor ja selle töötamiseks vajaminevad generaatorid koos kütusega olid olemas.

Lapsi mõjutati ka läbi nimede andmise. Juhid andsid lastele tihti hüüdnimesid, mida nad seejärel väga oluliseks pidama hakkasid ja püüdsid vastavalt oma nimele käituda.

„Pärast seda haarangut sai Alhaji hüüdnimeks Väike Rambo ja tegi kõigil järgnenud haarangutel kõik endast oleneva, et seda nime välja teenida. [...] Sa ei näe ohtlik välja, kuid oled seda ja sulandud loodusesse, nagu roheline madu, petlik ja surmatoov, kui sa vaid ise seda tahad. Olin selle nimega rahul ja igal haarangul tegin seda, mida nimi eeldas.“ (Beah 2009, 160-161)

2015. pidas Beah kõne, kus ta kirjeldas, et Ameerikasse elama asudes ta sõbrad ei teadnud tema minevikkust lapssõdurina ja kutsusid ta endiga paintballi mängima. Ta kinnitas, et see ei tekitanud temas hirmutavaid sõjamälestusi, kuna mäng oli päris sõjast täiesti erinev. Kuid ta selgitas oma taktikat selles mängus - ta kasutas oma võimet vaikselt oodata ja siis rünnata, mis tõi talle mängus edu. (Beah 2015) Raamatut uuesti lugedes leidsin kõnes ja raamatus toodud identiteedi kattuvuse. Teda ei kutsutud küll enam väejuhilt saadud hüüdnimega Roheline Madu, kuid ta käitus aastaid hiljem sellele nimele vastavalt ja oli uhke oma võime üle loodusesse sulanduda.

Beah (2009) ja Badjoko (2006) räägivad mõlemad sellest, kuidas nende väejuhid andsid sõduritele aega iseenda jaoks oluliste usutalitustega tegeleda. Seda, millise religiooni rituaale selleks kasutama pidi, ei mõjutatud, kõikidel oli võimalik valida ise, milliste usuliste vaadetega nad on ja siis sellest lähtuvalt sai palvetada. Mõlema lapssõduri jaoks oli tegemist olulise hetkega

Kui laps on juba lapssõdur, on näha, et ta kannab endaga neid uskumusi edasi, mis ta kasvatusena oli saanud. See aga sõltub otseselt, millisest kultuurikontekstist ja mis taustaga laps on. Badjoko rõhutas oma katoliiklaseks olemist ja jumala abi võitlemisel ning elu mõtestamisel:

„Ma olen katoliiklane ja järgin rangelt kõiki kombetalitusi. Jumal on mu tõeline tugi ning ma pean rääkima temaga iga päev. Ma palun, et minu usk kõigevägevamasse jääks püsima. Temata, kindel mis kindel, oleksin ma juba surnud.“ (Badjoko ja Clarens 2006, 36)

Talle pakuti sõduriteekonna alguses võimalus teha läbi rituaal, millega oli võimalik saada esivanemate tugev kaitse, kuid ta loobus sellest, kuna uskus enda jumala kaitse tugevusse. Ta nägi ka esivanematelt kaitse küsimist justkui kahe isanda teenimist. Kuid sõduriks olemise ajal mainib ta mitmel korral esivanemaid ja nende võimet inimesi aidata. Teda ümbritsesid lapssõdurid, kes olid erinevate usuliste vaadetega. Nende seas oli nii moslemeid, kristlasi kui traditsiooniliste usundite järgijaid. Mida kauem Badjoko sõdur oli, seda enam on näha, kuidas ta hakkas omaks võtma ka teisi usulisi vaateid. Ta ei vaidle üleloomulikele võimetele vastu. Kui raamatu esimestel lehtedel naerab ta nõialt abi saanud sõduri üle, kes uskus nähtamatuks muutumist, siis lõpupoole näeb ta ise traditsiooniliste usundite järgiva võitleja võimet kuulid endalt maha raputada. (Badjoko ja Clarens 2006)

Beah (2009) oli pärit moslemiperekonnast, tema külas oli islam segunenud traditsiooniliste usunditega. Paljud rituaalid ja usulised tegevused olid seotud samaaegselt mõlemate uskumustega. Beah meenutab seda, kuidas ta vanaema rääkis Beahle nimeandmise tseremooniast.

„Seejärel luges imaam Koraanist mitu suurat. Pärast palvet pritsis ta maha vett, kutsudes nii esivanemate hingi. [...] Imaam hõõrus pudelkõrvitsast võetud vett minu otsaesisele ning luges veel palveid, mille järel tegi teatavaks mu nime. [...] Ema andis mind isa kätte, kes tõstis mind kõrgele üles rahva kohale, enne kui andis edasi, et kõik kohalolijad saaksid mind süles hoida. Mind oli vastu võetud kogukonna liikmeks, kuulusin nüüdsest kõigile ja kõik pidid mu eest hoolt kandma“ (Beah 2009, 91)

Raamatutes, artiklites ja Punase Risti intervjuudes räägiti *gris-gris* kasutamisest ning nende võimest sõdurid võitmatuks teha. Isegi kui lahingus olid suured kaotused ning sõdurid pidid nentima, et *gris-gris* ei mõjunud, siis seda ei põhjendata sellega, et amulettidel puuduvad üleloomulikud võimed. Selgituseks tuuakse pigem, et vastase amuletid olid tugevamad või keegi oma seltskonnast ei olnud *gris-gris* toimimiseks kõiki vajalikke toiminguid ja rituaale korralikult läbi viinud.

Wlodarczyk (2009) tsiteerib sõjakuritegude eest kohtu alla antud endist Sierra Leone poliitikut Samuel Hinga Normanit:

„Teie kutsute neid ravitsejateks, aga ka lääne armeedes on teil oma kaitsevarustus ning vahel see ei tööta, mis on sama ka meie puhul. Vahel me saame viga ja vahel saame surma, aga see ei tähenda veel, et see ei tööta.“ (Wlodarczyk 2009, 1)

Gris-gris on mõningatel juhtudel Lääne- ja Kesk-Aafrikale kohaselt sünkretismi produkt. Amuletid on valmistatud traditsiooniliste usundite uskumuste järgi selle omanikule kaitse andmiseks, kuid mõningatel juhtudel lisatakse sinna piibli tekste või koraani suurasid. See on kinnituseks Opoku (1993) näitele, kuidas ja miks traditsioonilised usundid suurte maailma usundite vaateid omaks võtavad. Nad lisavad neid olemasolevatele rituaalidele eesmärgiga võimendada või tugevdada kasutusel olevate amulettide või fetišite toimet.

Igasuguste traditsioonilise usundi rituaalide kaudu saadud võimete oluline komponent on nendesse uskumine. Beah (2009) kirjeldas, kuidas ta araabia õpetlasest ja ravitsejast vanaisa andis rohtu, mille järel tekkis tal võime madusid enda tahte järgi peatada, kuid ta lõi selle toimes kahtlema. Seejärel kadus tal ka võime madusid peatada, et ta nendest ohutult mööda saaks minna. Enne kui Beah lapssõduriks sai ja üksi metsas ellu püüdis jääda, oli tema suurim hirm madude ees ning seal ta ka meenutas vanaisa antud kaitset. Ka *gris-gris* võib kaotada toime, kui keegi selle mõjus kahtlema hakkab.

Grupi sees jagatud kogemused ja uskumused kasvavad varasematele uskumustele justkui kihtidena peale. Badjoko (2006) ega Beah (2009) elulugudest ei tulnud välja, et endise lapssõdurina oleks esmased uskumused nende hinnangul valedeks osutunud. Pigem olid nende usulised vaated laienenud. Sel ajal, kui laps sõdur on, leiavad tema kodunt kaasa saadud uskumused kas kinnitust või modifitseeruvad ning muutuvad tema identiteedi osaks.

Niisiis on Lääne-Aafrikas religioonil lapssõduriks saamisel märkimisväärne roll. Kõige rohkem mõjutavad seda traditsioonilised Aafrika usundid amulettide, rituaalide ja erinevate uskumuste kaudu. Religioon mõjutab näiteks seda, miks mõned lapsed sõduriks saavad, kui nad satuvad lapsnõidadena sotsiaalse toetuseta tänavalapseks. Religioosseid rituaale kasutatakse lapssõdurite initsieerimise rituaalide juures, ka nende rituaalide päritolu on tihti traditsioonilistest usunditest.

Minu analüüsitud materjalide põhjal lubatakse lapssõduritel jääda vabalt valitud religioossete vaadete juurde. Küll aga on näha, kuidas kaassõdurite vaated hakkavad neid mõjutama. Lapssõdurite usulised vaated laienevad teiste sõduritega koos olemisest. See aga ei tähenda, et esialgsetest uskumustest loobutakse või nendes kahtlema hakatakse. Pigem kasutatakse uusi vaateid olemasolevate usuliste tõekspidamiste tugevdamiseks.

Uuritud materjalidest nähtub, et lapssõdurite eelnevad vaated on pea alati sünkretistlikud. Kuigi mõlemad vaadeldavad lapssõdurid pidasid end kahe suure maailmausundi järgijateks – üks oli moslem ja teine kristlane, olid neil mõlemal uskumused ja maailmast arusaamine seotud ka piirkonnaspetsiifiliste traditsiooniliste usundite vaadetega.

5.2 Religiooni roll vägivallast eemaldumisel

Teine uurimisküsimus otsis vastust sellele, milline on religiooni roll ja mõju vägivallast eemaldumise juures Lääne-Aafrika lapssõdurite puhul.

Religiooni rolli avastasin mujalt kui esialgu eeldasin. Ma arvasin, et vägivallast eemaldumisel kaasatakse reintegreerimislaagritesse suuremas mahus erinevaid religioosseid õpetajaid, imaame või preestreid. See arvamus sai pea esimesena ümber lükatud, kui lugesin DDR (disarmament, demobilization, and reintegration) programmide juhendmaterjale. Imaamide ja preestrite mainimine neis on üldsõnaline ning vajaduspõhine, mis otsustatakse igas laagris eraldi. Nende kaasamine ei ole standardiseeritud, mis võib tekitada olukorra, kus usujuht ei pruugi lapse vajadustest lähtuvalt teda aidata. Traditsiooniliste usundite järgijate kohta informatsiooni polnud, nende usulisi vajadusi eraldi ei käsitletud. Laagris olevad lapsed kuulusid programmi läbivijate jaoks eelkõige kas kristlaste või moslemite hulka.

Lääne-Aafrika kontekstis on DDR programmides peamine rõhk moslemitel. Nagu ma varem välja tõin, siis hoidun oma töös lapssõduri ja lapsterroristi vahel vahetegemist. Üks oluline põhjus on ka osaline vastus minu uurimisküsimusele. Lapssõduriteks saamisel nähakse peamiste põhjustena sotsiaalmajanduslikke põhjuseid. Lapsterroristideks saamisel aga usulist ja ideoloogilist mõjutegevust. Lääne-Aafrikas ei

ole see vahetegemine aga otstarbekas, kuna terroristliku rühmituse ja muude relvastatud üksuste huvid võivad vaid vormiliselt usulised olla. Mõlema eesmärgiks on riigi kukutamine, kas siis šariaadiseaduste alusel uue riigi loomiseks või võimul oleva partei või riigijuhhi kukutamiseks. Liitumise motiivid mõjutavad seda, kuidas aidatakse inimesel vägivallast eemalduda. Arvesse tuleb võtta, et religiooni olulisus liitumisel võib mõlemal juhul olemas olla ja selle järgi tuleb ka reintegreerumisprogrammis lapsele läheneda.

Religiooni rollist kohati olulisem oli laagrisse jõudnud laste militariseeritud identiteet. Selle osaks on enda täiskasvanuna nägemine ning laagri töötajate autoriteedi mittetunnistamine, kuna tegemist oli tsiviilisikutega. See, et lapsed end täiskasvanud sõduritena näevad, võib tuleneda rühmitusega liitumisel läbitehtud sissepühitsemise rituaalidest. Lääne-Aafrikas on üleminekuriitused elukaare tavapärased etapid. Initsieerimisrituaale viiakse läbi teatud vanuses kogukonna liikmetele, et tähistada uusi kohustusi ja õigusi, mis neil vanusega kaasnevad. Lisaks viiakse läbi spetsiaalseid rituaale inimestega, kes siis kas vanusest või mõnest muust tegurist lähtuvalt saavad kogukonnas õiguseid või kohustusi juurde. Nende rituaalide üheks oluliseks osaks võivad olla kehalised katsed ning tätoveeringute või muude märgistuste tegemine. Ka lapssõduriks saamisel kasutatakse nii initsieerimisrituaalide kui sõjategevuses edu saavutamise juures traditsioonilistest usunditest pärinevaid amulette või rituaale. Need uskumused samuti saavad osaks lapssõduri identiteedist. Näiteks võib laps hakata uskuma, et on kuulikindel või suudab muutuda nähtamatuks.

Vägivallast eemaldunud lapssõduri usulised vaated erinevad nendest uskumustest, mis lapsel enne sõduriks saamist või sõduriks olemise alguses olid. Need saavad mõjutatud teiste sõdurite ja väejuhtide uskumustest. Küll aga ei asenda need varem olemasolevaid uskumusi vaid neile tekib teisi tasandeid juurde. Kui lapssõdur varasemalt ei uskunud amulettide või okultismi mõjusse, siis hiljem võib ta oma silmaga nähtult nende mõju kirjeldada.

Religiooni roll vägivallast eemaldumisel seisneb ka elule mõtte leidmises. Sõjast tulnud laps on olnud tundlikus eas pikalt rühmituse ideoloogia poolt mõjutatud, tema elu ja tegevus on olnud tugevalt seotud sellega, kuidas ülejäänud rühmaliikmed käitusid ja mida grupis normaalseks peeti. Eduka vägivallast eemaldumis käigus hakkavad järkjärgult väejuhtide mõjutegevuse tagajärjed vähenema ning laps peab leidma ise olemise

põhjuseid. Kui tal jääb vaid ellujäämise asemel aega ka elamiseks, võivad muutuda elus olulised küsimused, mis puudutavad läbielatud ja elu eesmärki üldiselt. Samaaegselt võib endiseid lapssõdureid vallata ellujäänu süütunne nende sõprade ees, kes sõjas nende kõrval surma said, ning süütunne oma kogukonna ees.

„Kuid me olime ikka veel traumeeritud ja nüüd, kui oli aega mõelda, hakkasid meie kapseldunud sõjamälestused vähehaaval päevavalgele tulema.“ (Beah 2009, 161)

Toimunule võib tähenduse ja edasiliikumise tahte leida erinevatest kohtadest. Aafrika traditsiooniliste usundite uurijad toonitavad, et kõik eluvaldkonnad on nendest uskumustest puudutatud ning need aitavad elada nii igapäevast elu kui ka leida elule sügavam mõte. Sellist mõtet saavad endistel lapssõduritel aidata otsida need, kes piirkonnaspetsiifiliste uskumustega tuttavad on.

General Butt Naked, kes oli täisealine võitleja, käis aastakümneid peale sõda mööda Libeeriat ringi ja otsis inimesi, kellele ta oli haiget teinud, kelle perekonnad tapnud või keda lapsena sõduriteks värvanud. Nende inimeste leidmisel ta tihti ise ei mäletanud enda poolt kordasaadetut, küll aga mäletasid teda ja ta tegusid tema ohvrid. (Strauss ja Anastasion 2011) Selline andestuse otsimine ja leidmine võib olla oluliseks sammuks tavaellu naasmisel. Kõikidel endistel lapssõduritel sellist võimalust ega julgust ei pruugi olla. Siis on võimalik abistada neil leida andestus kuskilt kõrgemalt või suuremalt.

Aafrika traditsiooniliste usundite uskumuste seas on olulisel kohal esivanemad, erinevad vaimud ja jumalused ehk orishad. Kui laps oli sõduriks terroristlikus rühmituses, siis ei pruugi islamiõpetused talle lohutust tuua, kuna võivad olla seotud ta jaoks sõjategevusega, millest ta oli sunnitud osa võtma. Siin võiks olla abi sünkretismi kaudu lapse aitamisest. Leida see, mida laps ise arvab, et teda elus hoidis ja seda mõtet edasi arendada. Näiteks kui ta uskus esivanemate abisse, siis esivanemate käest võib olla võimalik saada ka andestust.

Lisaks võib abi ja edasiliikumise jõudu leida rituaalidest mida kogukonnas läbi on võimalik viia. Endiseid lapssõdureid ei saa tihtipeale oma kodukohta tagasi saata, kuna neid ei olda nõus vastu võtma. Kui aga selgitada need põhjused välja, miks last kardetakse

ja ühiselt otsitakse võimalus nende hirmude peletamiseks rituaalide kaudu vabaneda, võiks see teha reintegreerimisprotsessi kergemaks.

Kuna Lääne-Aafrikas on endiselt mitmeid aktiivseid relvastatud konflikte ning rahutusi, tuleks reintegreerimisprogrammides erilist tähelepanu pöörata sellele, et välistada võimalus, et laps uuesti sõduriks tagasi läheks. Selleks on vajalik neile anda väljaõpe, et nad saaksid uue elukutse ja seeläbi sissetuleku ja koha ühiskonnas. Vajadust selle järele rõhutas suurem osa Punase Risti (2019) intervjueeritavatest.

5.3 Edasised uurimisvõimalused

Magistritöö kirjutamiseks töötasin läbi suure mahu akadeemilist kirjandust, sealhulgas erinevaid religiooni, julgeolekut, psühholoogiat ja õigusteadust puudutavaid uuringuid. Lisaks mitmeid endiste lapssõdurite elulugusid ning nende poolt antud intervjuusid. Oma uurimisküsimustele vastuste leidmisele lisaks leidsin neist mõtteid, mis tundusid piisavalt olulised, et neid täpsemalt uurida ning millest oleks ka minu töö kirjutamisel kasu olnud, kui neid teemasid oleks varem uuritud.

Lahingusse minevad nii täisealised, kui lapssõdurid kasutasid mõningatel juhtudel erinevaid amulette või viisid läbi ja osalesid rituaalides, et end kuulikindlaks või võitmatuks teha. Huvitav oleks uurida, millised olid nende inimeste eelnevad vaated amulettide võimetusse ja kas vahetult enne või pikema aja jooksul meetodiliselt või korrapäraselt tegeleti nende uskumuste tugevdamisega. Sellist infot ma kirjandusest ei leidnud, kuid seda oleks võimalik ilmselt kohapeal intervjuerimise käigus teada saada.

Mina vaatlesin laste religioosset vaateid, kuid oluline oleks teada ka seda, kuidas täiskasvanud sõdurid oma usulisi vaateid mõistavad ja kuidas nad neid edasi annavad. Kas ka nemad mõjutavad üksteise usulisi vaateid sarnaselt lapssõduritega? Materjalidega tutvudes leidsin vihje, kus mõningates relvastatud üksustes hakati mõnda kaasvõitlejat ebaõnnes süüdistama ja see võis lõppeda sõduri hukkamisega.

Minu poolt jäi täielikult uurimata tütarlaste roll sõdurina. Punase Risti (2019) intervjuude seas oli ka naisintervjueeritavaid. Nad rääkisid, et neil puudub võimalus koju tagasi minna, kuna neid peetakse räpasteks väejuhtide naisteks. Levinud on arusaamine,

et relvastatud konflikti kaasatud naised on alati seksuaalselt ekspluateeritud ehkki see alati nii ei pruugi olla. Küll aga on suur hulk endistest naissoost lapssõduritest üksikemad, kes on seetõttu eriti haavatavas seisundis ja vajavad igakülgset abi.

5.4 Soovitused

Oma uurimistöös leidsin, et Lääne-Aafrika spetsiifiliselt on vaja lapssõdurite abistamisel suuremat tähelepanu pöörata erinevatele sünkretismidele ning piirkonnas levinud traditsioonilistele usunditele ja nende kommetele, rituaalidele ja uskumustele. Need võivad mõjutada lapse saamist sõduriks ning on oluliseks osaks sõduriks olemisel. Neid uskumusi arvesse võttes võib olla võimalik lapssõdureid vägivallast eemaldumisel aidata.

DDR programmidesse või muudesse reintegreerimisega seotud laagritesse tulnud lastel tuleks võimaldada valida, milliseid religiooni või uskumustega seotud olevaid esemeid nad vajavad ning võimalusel jooksvalt täpsustada, kas vajadused vahepeal muutuvad. Kui koraan või krutsifiks on lubatud, siis võiks olla lubatud ka mistahes amuletid, mida laps piisavalt olulisteks peab, et endaga kaasas kannab.

Selleks, et laste vaimsete ja spirituaalsete vajadustega tegeleda, peaks olema programmide läbiviijatel võimalik konsulteerida traditsiooniliste usundite spetsialistidega. Kohalikke usundeid tundvate tervendajatel, ennustajatel, preestritel või muudel rituaalispetsialistidel oleks võimalik vestelda endistele lapssõduritele olulistel teemadel nagu esivanemad, elu ja surm, sündmuste omavaheline seotus ja tähendus, hõimu või klanni uskumused seoses jumala ja ettemääratusega. Nii nagu kristlast või moslemit võib toetada vestlus imaami või preestriga, võib ka lapsele olla abi rääkimisest inimesega, kes jagab tema usulisi vaateid või on nendega kursis.

KOKKUVÕTE

Lapssõdurite probleem on ülemaailmselt väga tõsine ja selle tagajärjed mõjutavad veel tulevikuski mitmeid põlvkondi. Nähtust on uuritud pikka aega ning süvitsi, mina püüdsin analüüsida sellest vaid väikest osa, millele seadsin ka geograafilised piirangud ning kasutasin selleks oma teadmisi religiooniuurijana.

Magistritöös otsisin vastust kahele uurimisküsimusele – milline on religiooni roll ja mõju Lääne-Aafrika lapssõduriteks värbamisel ja milline on religiooni roll ja mõju vägivallast eemaldumise juures Lääne-Aafrika lapssõdurite puhul. Nendele küsimustele vastamiseks kõrvutasin teemat puudutavat teaduslikku kirjandust Ishmael Beah (2009) ja Lucien Badjoko (2006) elulugudega ning Punase Risti (2019) poolt endiste lapssõduritega tehtud intervjuudega. Tuvastasin religiooni rolli nii lapssõduriks saamise kui ka endiste lapssõdurite vägivallavaba elu juurde naasmise juures.

Lapssõduriks saamisel leidub viiteid religiooni rollile mitmes kohas. Selle mõju on märgata juba enne seda, kui lapsest üldse sõdur saab. Lääne-Aafrikas levinud kohalikud traditsioonilised usundid võivad näiteks mõjutada seda, et laps heidetakse kogukonnast või perekonnast välja, kuna teda peetakse lapsnõiaks. Seetõttu kaotab laps sotsiaalse toe ja kaitse, mis teeb ta tänavalapsena sõduriks värbamiseks haavatavaks. Lapssõduriks saamisel on Lääne-Aafrikas oluliseks mõjutajaks kohalikud traditsioonilised usundid. Kuna piirkonnas on levinud ka islam ning kristlus, siis oli mitmetel juhtudel näha sünkretislikke uskumusi, millega lapssõdurid kokku puutusid.

Religioonil on oluline roll ka initsieerimisrituaalides, mille käigus tehakse uutele lapssõdurile tätoveeringuid või muid märgistusi. Nende tegemise üheks põhjuseks on grupikuuluvuse näitamine, kuid eesmärgiks võib olla ka eriliste võimete andmine. Näiteks tehakse mõningatel juhtudel märgistused selleks, et saavutada võime muutuda nähtamatuks või saada kuulikindlaks. Sellised uskumused on pärit kohalikest traditsioonilistest usunditest, mõningatel juhtudel on need ka sünkretislikud, olles samaaegselt seotud näiteks kristluse või islamiga. Kirjandusest ja intervjuudest tuleb

välja, et lapssõduritel on puutumus ka amulettide ja fetišitega. Nende kandmisel võivad lapsed olla valmis ilma relvadeta lahingusse minema, kuna usuvad näiteks, et tütarlaste seelikud on muudetud kuulikindlaks või käes hoitavad puupulgad muutuvad lahingsituatsioonis päris relvadeks.

Religiooni rolli ma laste mõjutamisel sõduriks saamisel ega nende sõdurina hoidmisel ei leidnud. Pigem leidsin kirjeldusi, kuidas väejuhid julgustasid lapssõdureid neile olulisi usutalitus edasi praktiseerima. Küll aga mõjutasid väejuhid lapsi rühmitustele oluliste poliitiliste vaadete omaksvõtmisel ning vastase dehumaniseerimisel.

Märkasin ka, et lapssõdurid mõjutavad üksteise uskumusi. Kui lastel on lapsepõlvest teatud usulised vaated, siis leidsin näiteid selle kohta, kuidas ajapikku üksteise uskumusi üle võeti. Kui näiteks lapssõdur on esialgu seisukohal, et maagia ei toimi, siis Badjoko (2006) näitel oli ta hiljem ise tunnistajaks sellele, kuidas okultismi praktiseeriv sõdur endalt kuulid maha raputas. Samal ajal ei kaotanud analüüsitud tekstides lapssõdurid oma esialgseid uskumusi vaid kaassõdurite vaated justkui lisandusid kihtidena juba olemasolevatele.

Religiooni roll ja mõju vägivallast eemaldumise juures Lääne-Aafrika lapssõdurite puhul oli väiksem, kui ma esialgu arvasin, et see võiks olla. Erinevaid Lääne-Aafrika lapssõdurite reintegreerimise programmide juhendeid läbi töötades leidsin, et sinna kaasatud imaamide või muude religioosete õpetajate kasutamine ei ole standardiseeritud. Kohalike traditsiooniliste usundite preestrite või õpetajate kaasamise kohta puudusid igasugused viited.

Garcia (2020) artiklist tuli välja, et reintegreerumisprogrammidesse minnes korjatakse mõningatel juhtudel endistelt sõduritelt nendega kaasasolevad amuletid ära. Selline tegevus võib aga põhjustada ärevust ning võib protsessi esialgu negatiivselt mõjutada. Kui programmid võimaldavad muidu reintegreerumisprogrammidesse sattunud endistel sõduritel koraani või piibli alles jätta, tuleks jälgida, et ka traditsiooniliste usundite järgijatel oleks võimalik endale oluliste religioosete sümbolite või vahendite kasutamine.

Religioonil on roll vägivallavaba elu juurde naasmisel ka elule mõtte leidmise ja toimunu mõtestamise juures. Traditsioonilisi Aafrika usundeid tundvad eksperdid

rõhutavad, et nendest õpetustest on võimalik leida tuge nii andestuse leidmisel kui elu mõtestamisel.

Magistritöö lõpus toon välja soovitusel, mille kohta usun, et need võivad Lääne-Aafrika lapssõdureid vägivallavaba elu juurde naasmisel toetada ja abistada. Esimeseks ettepanekuks on reintegreerumisprogrammides piirkonnaspetsiifiliste sünkretismidega arvestamine. See aitab mõista, miks laps sõduriks sai ning annab võimaluse otsida nende aitamiseks vajadusele vastavaid meetodeid. Programmidesse vastu võtmisel ei tohiks eelistada ühtegi usku teisele. Kui osaleja vajab ja soovib pühakirja kasutada tuleb seda võimaldada, kuid sama tuleb teha ka traditsiooniliste usundite amulettide või muu taolisega, mida näiteks rituaalsetel eesmärkidel kasutatakse. Programmidel peaks olema soov ja võimalus konsulteerida kohalikke traditsioonilisi usundeid tundvate ekspertidega, et endistel lapssõduritel oleks vajadusel võimalik endale olulistel usulistel teemadel kõneleda.

Globaalse probleemi puhul tuleb igaühel mõtiskleda, mida oleks võimalik omalt poolt teha selleks, et olukorda kas lahendada või vähemalt natukenegi leevendada. Lapssõduriteks saamisel ja nende hilisema vägivallavaba elu juurde naasmisel võib arvata, et probleem on liiga suur, et seda omaltpoolt mõjutada. Kuid tihtipeale toovad just väikesed pingutused suuri tulemusi. Aafrikast on pärit vanasõna: „Kui sa arvad, et oled liiga väike, et sinust midagi oleneks, siis ei ole sa maganud sääsega ühes toas“. Alati tuleb pigem uskuda, et meil kõigil on võimalus positiivset muutust esile kutsuda.

Kasutatud kirjandus

- ACCORD. *Understanding the Recruitment of Child Soldiers in Africa*. 2016.
<https://www.accord.org.za/conflict-trends/understanding-recruitment-child-soldiers-africa/> (kasutatud 15. 04 2024. a.).
- Achvarina , Vera, ja Simon F Reich. „No Place to Hide: Refugees, Displaced Persons, and Child Soldier Recruits.“ *International Security* 31, nr 1 (2006): 127-164.
- Adichie, Chimamanda Ngozi . „The Danger of a Single Story.“ *TED Talks*. Oxford: TED Global, 2009.
- Adut, Deng Thiak. *Songs of a War Boy*. Sydney: Hachette, 2016.
- Al Jazeera. *Profile: Joseph Kony*. 2014.
<https://www.aljazeera.com/news/2014/5/6/profile-joseph-kony> (kasutatud 10. 03 2024. a.).
- American Psychological Association. „Identity.“ *APA Dictionary of Psychology*. 19. 04 2018. a. <https://dictionary.apa.org/identity> (kasutatud 27. 04 2024. a.).
- Amnesty International. „Child soldiers: One of the Worst Abuses of Child Labor.“ *Amnesty International*. 1999. <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/ior420011999en.pdf> (kasutatud 28. 04 2024. a.).
- Ariès, Philippe. *Centuries of Childhood. A Social History of Family Life*. New York: Alfred A. Knopf, 1962.
- Badjoko, Lucien, ja Katia Clarens. *Ma olin lapssõdur*. Tallinn: Sinisukk, 2006.
- Bastide, Roger. *The African Religions of Brazil: Toward a Sociology of the Interpenetration of Civilizations*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978.
- Beah, Ishmael. *Kaugel ära. Lapssõduri mälestused*. Tallinn: Eesti Ekspressi Kirjastus, 2009.
- . „Unusual Normality.“ New York: The Moth, 2015.
- Berger, Maurits S. *Religion and Development Aid: The Special Case of Islam, Clingendael Diplomacy Papers No. 8*. Research Report, The Hague: Clingendael Institute, 2006.
- Betancourt, Theresa S, Jessica Agnew-Blais, Stephen E Gilman, David R Williams, ja B Heidi Ellis. „Psychosocial Adjustment and Community Reintegration of Former

- Child Soldiers in Sierra Leone: A Longitudinal Study.“ *The British Journal of Psychiatry* 7, nr 3 (2010b): 60-62.
- Betancourt, Theresa S, Katrina Keegan, Jordan Farrar, ja Robert T Brennan. „The Intergenerational Impact of War on Mental Health and Psychosocial Wellbeing: Lessons from the Longitudinal Study of War-affected Youth in Sierra Leone.“ *Conflict and Health* 14, nr 1 (2020).
- Betancourt, Theresa S, Robert Thomas Brennan, Julia Rubin-Smith, Garrett M Fitzmaurice, ja Stephen E Gilman. „Sierra Leone’s Former Child Soldiers: A Longitudinal Study of Risk, Protective Factors, and Mental Health.“ *The British Journal of Psychiatry: The Journal of Mental Science* 49, nr 6 (2010a): 606-615.
- Blanc, Theo. *Salafism: Challenged by Radicalization? Violence, Politics, and the Advent of Post-Salafism*. San Domenico di Fiesole: European University Institute, 2020.
- Bloom , Mia, and John Horgan. *Small Arms. Children and Terrorism*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2019.
- Boaheng, Isaac. „Early Christian Missions in West Africa: Implications for Rethinking the Great Commission.“ rmt: *Rethinking the Great Commission: Emerging African Perspectives*, – Emmanuel Asente ja DNA Knobi, 207-230. Accra: Type Company Limited, 2018.
- Brandon, George. *Santeria from Africa to the New World: The Dead Sell Memories*. Bloomington: Indiana University Press, 1997.
- Braun, Virginia, ja Victoria Clarke. „Using thematic analysis in psychology.“ *Qualitative Research in Psychology* 3, nr 2 (2006): 77-101.
- Brett, Rachel, ja Irma Specht. *Young Soldiers: Why They Choose to Fight*. ILO 2004 edition. Geneva: International Labour Office, 2004.
- Brownell, Gracie E, Marta A Mercado-Sierra, ja Marcella Smith. „Reintegration as a Social Development Strategy for Liberia’s Ex-Child Soldiers: Addressing Structural Barriers.“ *Social Development Issues*, 2020: 34-60.
- Cahn, Naomi R. „Poor Children: Child Witches and Child Soldiers in Sub-Saharan Africa.“ *Ohio State Journal of Criminal Law* 3, nr 2 (2006): 413-429.
- Capone, Francesca. „Children, Not Soldiers: Preventing the Recruitment and Use of Children by Armed Forces and Groups.“ rmt: *Handbook of Political Violence and Children: Psychosocial Effects, Intervention, and Prevention Policy*, – C W Greenbaum, M M Haj-Yahia ja C Hamilton , 443-473. New York: Oxford University Press, 2020.
- Chanaiwa, David. „African Initiatives and Resistance in Southern Africa.“ rmt: *General History of Africa. Africa under Colonial Domination 1880-1935*, – International Scientific Committee, 194-220. California: UNESCO Publishing, 1985.

- Cronin, Audrey Kurth. *How Terrorism Ends: Understanding the Decline and Demise of Terrorist Campaigns*. Princeton : Princeton University Press, 2009.
- Crowder, Michael. *West Africa Under Colonial Rule*. London: Cambridge University Press, 1968.
- Cutrin, Philip, Stephen Freierman, Leonard Thompson, ja Jan Vansina. *African History*. New York and London: Longman Publishing Group, 1991.
- Dallaire, Roméo. *They Fight Like Soldiers, They Die Like Children*. New York: Random House, 2011.
- Demant, Froukje, Marieke Sloodman, Frank Buijs, ja Jean Tillie. *Decline and disengagement. An analysis of processes of deradicalisation*. Amsterdam: Institute of Migration and Ethnic Studies, 2008.
- Dettmer, Jamie. *Steeped in Martyrdom, Cubs of the Caliphate Groomed as Jihadist Legacy*. 06. 07 2017. a. <https://www.voanews.com/a/islamic-state-cubs-of-the-caliphate/3931042.html> (kasutatud 28. 04 2024. a.).
- Dolan, Chris. *Social Torture: The Case of Northern Uganda, 1986-2006*. New York: Berghahn Books, 2009.
- Ekih, University Ovuokeroye, Omorho Humphrey Onoriode, ja Asinedu Kennedy Nwafili. „Cultural Homogenization Cultural Americanization and Globalization: The African Fear.“ *Palarch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology* 18, nr 08 (2021): 2089-2100.
- Eichstaedt, Peter. *First Kill Your Family: Child Soldiers of Uganda and the Lord's Resistance Army*. Chicago: Lawrence Hill Books, 2009.
- Ellis, Stephen. *The Mask of Anarchy The Destruction of Liberia and the Religious Dimension of an African Civil War*. London: Hurst & Company, 1999.
- Ellison, Marc. *How Nigeria's fear of child 'witchcraft' ruins young lives*. 14. 11 2018. a. <https://www.aljazeera.com/features/2018/11/14/how-nigerias-fear-of-child-witchcraft-ruins-young-lives> (kasutatud 20. 03 2024. a.).
- Encyclopædia Britannica. *Aksum*. 03. 12 2023. a. <https://www.britannica.com/place/Aksum-Ethiopia> (kasutatud 25. 04 2024. a.).
- . *Clan*. 15. 07 2008. a. <https://www.britannica.com/topic/clan> (kasutatud 23. 04 2024. a.).
- . *Dogon*. 09. 02 2024. a. <https://www.britannica.com/topic/Dogon> (kasutatud 25. 04 2024. a.).
- . *Fon*. 22. 12 2017. a. <https://www.britannica.com/topic/Fon-people> (kasutatud 25. 04 2024. a.).
- . *Fulani*. 05. 04 2024. a. <https://www.britannica.com/topic/Fulani> (kasutatud 25. 04 2024. a.).

- . *Guarani*. 11. 11 2011. a. <https://www.britannica.com/topic/Guarani> (kasutatud 25. 04 2024. a.).
- . *Revolutionary United Front*. 20. 03 2023. a. <https://www.britannica.com/topic/Revolutionary-United-Front> (kasutatud 25. 04 2024. a.).
- . *Rwandan Patriotic Front*. 28. 04 2023. a. <https://www.britannica.com/topic/Rwandan-Patriotic-Front> (kasutatud 23. 03 2024. a.).
- . *Tribe*. 15. 03 2024. a. <https://www.britannica.com/topic/tribe-anthropology> (kasutatud 23. 04 2024. a.).
- . *Tuareg*. 12. 04 2024. a. <https://www.britannica.com/topic/Tuareg> (kasutatud 24. 04 2024. a.).
- . *Tupian*. 20. 007 1998. a. <https://www.britannica.com/topic/Tupian> (kasutatud 25. 04 2024. a.).
- . *Western Africa*. 20. 04 2024. a. <https://www.britannica.com/place/western-Africa> (kasutatud 25. 04 2024. a.).
- . *Yoruba*. 04. 04 2024. a. <https://www.britannica.com/topic/Yoruba> (kasutatud 25. 04 2024. a.).
- Esdaile, Charles. *Napoleon's Wars: An International History, 1803-1815* . Penguin Books, 2008.
- Fisher, Max. *The Soft Bigotry of Kony 2012*. 08. 03 2012. a. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2012/03/the-soft-bigotry-of-kony-2012/254194/> (kasutatud 24. 03 2024. a.).
- Flood, Gavin. *Beyond Phenomenology. Rethinking the Study of Religion*. London: Bloomsbury Publishing, 1999.
- Flusche, Michael. „Joel Chandler Harris and the Folklore of Slavery.“ *Cambridge University Press*, 1975: 347-363.
- Forest, James J. F. . *Confronting the Terrorism of Boko Haram in Nigeria*. Tampa: Joint Special Operations University Press, 2012.
- Frankl, Viktor E. *Man's Search for Meaning: An Introduction to Logotherapy*. Boston: Beacon Press, 1959.
- Fritzen, Johannes. *Accountability of Child Soldiers in Conflict Situations in Sub Saharan Africa*. Master's thesis, Gqeberha: Nelson Mandela Metropolitan University, 2010.
- Gall, Timothy L, ja Jeneen Hobby. *Worldmark Encyclopedia of the Nations. Africa*. Detroit: Gale, 2016.

- Garcia, Ana Dols. „Armed groups, IHL and the invisible world: How spiritual beliefs shape warfare.“ *International Review of the Red Cross*, 2020: 1179-1199.
- Geertz, Clifford. „Religion kui kultuurisüsteem.“ *Akadeemia (Akadeemia)*, 1990: 2301-2329.
- Geschiere, Peter. „Globalization and the Power of Indeterminate Meaning: Witchcraft and Spirit Cults in Africa and East Asia.“ *Development and Change*, 1998: 811-837.
- Good, Charles M. „Pioneer medical missions in colonial Africa.“ *Social Science & Medicine*, 1991: 1-10.
- Goodman, Revital. „Contemporary Trauma Theory and Trauma-Informed Care in Substance Use Disorders: A Conceptual Model for Integrating Coping and Resilience.“ *Advances in Social Work*, 2017: 186-201.
- Gray, David H, ja Tom Owen Matchin. „Children: The New Face of Terrorism.“ *International NGO Journal*, 2008: 108-114.
- Gregory, Jennifer, ja David G Embrey. „Reducing the Effects of Profound Catastrophic Trauma for Former Child Soldiers: Companion Recovery Model.“ *Traumatology* 15, nr 1 (03 2009): 52-62.
- Handloff, Robert E. „Prayers, Amulets, and Charms: Health and Social Control.“ *African Studies Review* 25, nr 2/3 (1982): 185-194.
- Harris, Dave. *Literature Review and Research Design: A Guide to Effective Research Practice*. Abingdon: Routledge, 2020.
- Herbst, Jeffrey. *States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control*. Princeton : Princeton University Press, 2000.
- Hoffman, Bruce. *Inside Terrorism*. New York: Columbia University Press, 2006.
- Horgan, John. *The Psychology of Terrorism*. London: Routledge, 2005.
- Horgan, John, ja Kurt Braddock. „Rehabilitating the Terrorists?: Challenges in Assessing the Effectiveness of De-radicalization Programs.“ *Terrorism and Political Violence* 22 (2010): 267-291.
- Hynd, Stacey. „Trauma, Violence, and Memory in African Child Soldier Memoirs.“ *Cult Med Psychiatry* 45, nr 1 (2020): 74-96.
- Igbinadolor, Nosa. *Nigeria's children face extreme poverty*. 24. 09 2023. a. <https://businessday.ng/analysis/article/nigerias-children-face-extreme-poverty/> (kasutatud 14. 12 2023. a.).
- Ike, George O. „Religious Syncretism in Africa: Toward an Enduring Solution.“ *New Horizons* 6, nr 1 (2022): 16-24.

- Jal, Emmanuel, ja Megan Lloyd Davies. *War Child: A Child Soldier's Story*. New York: St. Martin's Press, 2009.
- Janson, Marloes. „Unity Through Diversity: A Case Study of Chrislam in Lagos.“ *Africa: Journal of the International African Institute*, 2016: 646-672.
- Jõks, Priit. *Endiste lapssõdurite kriminaalvastutus*. Master's thesis, Tallinn: Tartu Ülikooli õigusteaduskond, 2019.
- Jürjo, Merike, Aart Nõmm, ja Hanno Ojalo. *Koolipoisid Vabadussõjas*. Tallinn: Argo, 2017.
- Kieh, George Klay. „Civilians and Civil Wars in Africa: The Cases of Liberia, Sierra Leone, and Côte D'Ivoire.“ *Peace Research* 48, nr 1/2 (2016): 203-228.
- Kingsley, Emeka Chigbogu. *Religion and Terrorism: A Case Study of Boko Haram in Nigeria*. Master's thesis, Tallinn: Tallinna Tehnikaülikool, 2020.
- Ki-Zerbo, Joseph, G. Mokhtar, M. Elfasi, D. T. Niane, B. A. Ogot, ja J. F. Ade Ajayi. *General History of Africa. Africa from the Eleventh Century*. 3. California: California University, 1988.
- Koehler, Daniel. *Understanding deradicalization: methods, tools and programs*. London: Routledge, 2016.
- Kraybill, Odelya Gertel. *Roadmap After Trauma: Six Stages to Trauma Integration*. 28. 09 2018. a. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/expressive-trauma-integration/201809/roadmap-after-trauma-six-stages-trauma-integration> (kasutatud 18. 04 2024. a.).
- Loftus, Elizabeth F. „Planting misinformation in the human mind: A 30-year investigation of the malleability of memory.“ *Learning & Memory* 12, nr 4 (2005): 361-366.
- Maiberg, Heidi. *Islamistide deradikaliseerumist ja eemaldumist soodustavad meetodid ja teemad kuue Euroopa riigi näitel*. Master's thesis, Tartu: Tartu Ülikool usuteaduskond, 2018.
- Mamdani, Mahmood. *When Victims Become Killers: Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda*. Princeton: Princeton University Press, 2001.
- Marumo, Phemelo Olifile, ja Mompoti Vincent Chakale. „Understanding African philosophy and African spirituality: challenges and prospects.“ *Gender & Behaviour*, 2018: 11695-11704.
- McCants, William. „The Believer: How Abu Bakr al-Baghdadi Became Leader of the Islamic State.“ *Brookings Essay*. 01. 11 2015. a. <http://csweb.brookings.edu/content/research/essays/2015/thebeliever.html> (kasutatud 18. 04 2024. a.).

- McDonnell, Faith J. H., ja Grace Akallo. *Girl Soldier: A Story of Hope for Northern Uganda's Children*. Grand Rapids: Chosen Books, 2007.
- McKay, Susan . *007 Child Soldiers in Africa: The Recruitment, Use and Demobilization of Child Soldiers*. London: Penguin, 2014.
- McManimon, Shannon, ja Rachel Stohl. „Use of Children as Soldiers.“ *Institute for Policy Studies*. 05. 10 2014. a. https://fpif.org/use_of_children_as_soldiers/ (kasutatud 28. 04 2024. a.).
- Messay, Marda. *Unlocking the Voices of Child Soldiers in Sub-Saharan African Novels, Films, and Autobiographies*. Tallahassee: Florida State University, 2014.
- Neumann, Peter R. *Radicalized: New Jihadists and the Threat to the West*. London: I.B. Tauris, 2016.
- Noorte inimõigushariduse käsiraamat. *Sõnastik*. 2014. <https://www.coe.int/et/web/compass/glossary> (kasutatud 27. 04 2024. a.).
- Ojike, Mbonu. *My Africa*. New York: The John Day Company, 1946.
- Olupona, Jacob Kehinde . „The Spirituality of Africa.“ *The Harvard Gazette*, 2015.
- Olupona, Jacob Kehinde. *African Religions: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press, 2014.
- Olupona, Jacob Kehinde, ja Sulayman S Nyang. *Religious Plurality in Africa. Essays in Honour of John S. Mbiti* . Berlin: Mouton de Gruyter, 1993.
- Opoku, Kofi Asare. „African traditional religion: An enduring heritage.“ rmt: *Religious Plurality in Africa*, – Jacob Kehinde Olupona ja Sulayman S Nyang. Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1993.
- Opoku, Kofi Asare. „Religion in Africa Under the Colonial Era.“ rmt: *General History of Africa. Africa under Colonial Domination 1880-1935*, – International Scientific Committee, 508-538. California: UNESCO Publishing, 1985.
- Peters, Krijn , ja Paul Richards. „"Why we fight": Voices of youth combatants in Sierra Leone.“ *Africa: Journal of the International African Institute* 68, nr 2 (1998): 183-210.
- Pew Research Center. „Tolerance and Tension: Islam and Christianity in Sub-Saharan Africa.“ 2010. <https://www.pewresearch.org/religion/wp-content/uploads/sites/7/2010/04/sub-saharan-africa-preface.pdf> (kasutatud 12. 12 2023. a.).
- Pietz, William. „The Problem of the Fetish, I.“ *RES: Anthropology and Aesthetics*, 1987: 5-17.
- Rahvusvaheline Kriminaalkohus. *Judgment pursuant to article 74 of the Statute ICC-01/04-01/07-3436-tENG*. Court Ruling , The Hague: International Criminal Court, 2014.

- Rahvusvaheline Punane Rist. „Testimonies of Former Child Soldiers in the Democratic Republic of the Congo.“ *International Review of the Red Cross* 101, nr 911 (2019): 445-457.
- Rosen, David M. *Armies of the Young: Child Soldiers in War and Terrorism*. New York: Rutgers University Press, 2005.
- Rosen, David M. „Child Soldiers, International Humanitarian Law, and the Globalization of Childhood.“ *American Anthropologist* 109, nr 2 (2007): 396-306.
- Sageman, Marc. *Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-First Century*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008.
- Schacter, Daniel. *The Seven Sins of Memory: How the Mind Forgets and Remembers*. Boston: Houghton Mifflin, 2001.
- Scott, John. *Dictionary of Sociology*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Simpson, Diane. „Syncretism in Two African Cultures.“ *Totem: The University of Western Ontario Journal of Anthropology*, 1995: 61-64.
- Singer, Peter Warren. *Children at War*. New York: Vintage Books, 2005.
- Starratt, Priscilla Ellen. „Tuareg Slavery and Slave Trade.“ *Slavery & Abolition* 2, nr 2 (1981): 83-113.
- The Redemption of General Butt Naked*. Režii: Eric Strauss ja Daniele Anastasion. Produtseerinud: Part2 Pictures. 2011.
- Sturges, Paul. „The Role of Spirit Messages in African Conflicts the Case of Joseph Kony and the Lord’s Resistance Army in Uganda.“ *The Open Information Science Journal* 3 (2011): 76-79.
- Sullivan, Lawrence Eugene. *Healing and Restoring: Health and Medicine in the World's Religious Traditions*. New York: Macmillan, 1989.
- The New Humanitarian. „Fears of witchcraft lead to widespread infanticide in remote north.“ *The New Humanitarian*, 18. 07 2005. a.
- Thurston, Alexander. *Boko Haram. The History of an African Jihadist Movement*. New Jersey: Princeton University Press, 2019.
- . *Jihadists of North Africa and the Sahel. Local Politics and Rebel Groups*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- UNICEF. *Children recruited by armed forces or armed groups*. 2021. <https://www.unicef.org/protection/children-recruited-by-armed-forces> (kasutatud 12. 11 2023. a.).

- „Paris Principles. Operational Handbook.“ 2022a.
<https://www.unicef.org/media/132331/file/Paris%20Principles%20.pdf>
 (kasutatud 01. 12 2023. a.).
- „Situation Analysis of Children in Nigeria.“ *UNICEF*. 2022b.
<https://www.unicef.org/nigeria/media/5861/file/SituationAnalysisofChildreninNigeria.pdf> (kasutatud 27. 04 2024. a.).
- ÜRO. *Integrated Disarmament, Demobilization and Reintegration Standards (IDDRS)*. 2006. <https://www.unddr.org/the-iddrs/> (kasutatud 14. 12 2023. a.).
- *Children and Armed Conflict*. 2024.
<https://childrenandarmedconflict.un.org/2024/02/to-mark-the-international-day-against-the-use-of-child-soldiers-the-special-representative-is-launching-the-children-and-armed-conflict-primer/> (kasutatud 04. 03 2024. a.).
- *Children and Armed Conflict*. 2023.
<https://childrenandarmedconflict.un.org/document-type/annual-reports/>
 (kasutatud 11. 03 2024. a.).
- „Lapse õiguste konventsioon.“ 20. 11 1991. a. <https://www.riigiteataja.ee/akt/24016>.
- „Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict.“ 25. 05 2000. a.
<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-involvement-children> (kasutatud 17. 11 2023. a.).
- ÜRO peasekretäri eriesindaja. „Children and Armed Conflict Annual Report 2020.“ *Children and Armed Conflict*. 2020. https://childrenandarmedconflict.un.org/wp-content/uploads/2021/06/Children-Armed-Conflict_Report-Summary-2020.pdf
 (kasutatud 28. 04 2024. a.).
- ÜRO. „Rahvusvahelise Kriminaalkohtu Rooma statuut.“ *Riigi Teataja*. 2002. RT II 2002, 2, 5.
- Vasterling, Jennifer J, et al. „Attention, Learning, and Memory Performances and Intellectual Resources in Vietnam Veterans: PTSD and No Disorder Comparisons,“ *Neuropsychology* 16, nr 1 (2002): 5-14.
- Wessells, Michael. *Child Soldiers: From Violence to Protection*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2006.
- Wessells, Michael. „Supporting the Mental Health and Psychosocial Well-Being of Former Child Soldiers.“ *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry* 48, nr 6 (2009): 587-90.
- Wilkinson, John D. *Drummer Boys of the American Civil War. Union Influences That Made Children Go To War*. Columbia University, 2014.
- Włodarczyk, Nathalie. *Magic and Warfare*. New York: Palgrave MacMillan, 2009.

- Worldometers. *Africa Population*. 2024. <https://www.worldometers.info/world-population/africa-population/> (kasutatud 15. 04 2024. a.).
- Wright, Lawrence. *The Looming Tower: Al-Qaeda and the Road to 9/11*. New York: Alfred A. Knopf, 2006.
- Yousif, Elias, ja Ryan Flecher. *The 2022 CSPA List at a Glance*. 27. 07 2022. a. <https://www.stimson.org/2022/the-2022-cspa-list-at-a-glance/> (kasutatud 28. 4 2024. a.).

The Role of Religion in the Recruitment of Child Soldiers and Their Disengagement from Violence in West Africa

Summary

The use of children as soldiers has been a problem for a long time. In West Africa, child soldiers have been increasingly used since the end of the colonial period, facilitated by the evolution of weapons to become smaller and easier to handle. In the 21st century, children have been involved in armed conflicts more than ever before in history. This affects the psyche of a young child, which in turn impacts their later ability to function in society. I decided to focus my master's thesis on West African child soldiers because this region has had and continues to have high-casualty armed conflicts. There have been several studies on African child soldiers, but so far, the main focus has been on the social and political causes of becoming a soldier.

West Africa is an interesting research area due to its abundance and diversity of beliefs. The region is home to major world religions such as Islam and Christianity. Additionally, there are numerous different traditional African religions and unexpected syncretisms. Identifying the role of religion in the recruitment of child soldiers and their later return to a non-violent life is crucial, as understanding this can provide additional support for the children. Through this, it may become possible to better understand the reasons why children participate in armed conflicts and help former child soldiers become fully-fledged community members who have found new goals and motivations for moving forward in life.

My research topic is interdisciplinary, simultaneously placed in the fields of social sciences and humanities. I study religious beliefs and practices, positioning the work within the field of religious studies, while also involving West Africa's security situation, which belongs to the fields of security and conflict studies as well as African studies. Addressing issues of criminal responsibility and reintegration of child soldiers, it falls under international humanitarian and criminal law. Analysing the personal experiences of child soldiers belongs to the field of psychology. Such integration of disciplines allows

me to provide as comprehensive a view as possible to find answers to my master's thesis research questions.

The necessity for a better understanding of the role of religion in armed conflicts involving children was highlighted in 2014 by the decision of the International Criminal Court in the prosecution of war crimes in the Democratic Republic of Congo. The court pointed out in its decision that attention should have been paid to the region's religious traditions and their meanings from the early stages of the preliminary investigation, as this influenced, for example, the assessment of witness credibility.

In my master's thesis, I sought answers to two research questions—what is the role and impact of religion in the recruitment of West African child soldiers and what is the role and impact of religion in their disengagement from violence. To answer these questions, I compared the topic-related academic literature with the life stories of Ishmael Beah (2009) and Lucien Badjoko (2006), as well as interviews conducted by the Red Cross (2019) with former child soldiers. I identified the role of religion in both becoming a child soldier and returning to a non-violent life afterward. Having identified the role of religion, I will now summarise its various influences at different stages in the lives of child soldiers.

There are references to the influence and role of religion in becoming a child soldier in several places. Its impact is noticeable even before a child becomes a soldier. For example, local traditional religions prevalent in West Africa can influence the exclusion of a child from the community or family, as they may be considered child witches. As a result, the child loses social support and protection, and, as a street child, becomes vulnerable to recruitment as a child soldier.

Religion also plays a role in initiation rituals, during which new child soldiers are marked with tattoos or other types of markings to signify their membership and roles within the group. One reason for these markings is to show group membership, but they may also aim to bestow special powers. For example, markings are sometimes made to confer the ability to become invisible or bulletproof. Such beliefs originate from local traditional religions, and in some cases, they are syncretic, simultaneously associated with Christianity or Islam. Studies and interviews show that child soldiers commonly use amulets and fetishes. Wearing these, children may be prepared to go into battle unarmed,

believing, for example, that girls' skirts have been made bulletproof or that wooden sticks held in their hands will turn into real weapons in battle situations.

I did not find religion playing a role in influencing children to become soldiers or keeping them as soldiers. Instead, I found descriptions of military leaders encouraging child soldiers to continue practicing religious rites that are important to the children. However, the leaders manipulated the children, indoctrinating them with the group's political views and teaching them to dehumanize the enemy.

I found examples of child soldiers influencing each other's beliefs I noted that if children entered with pre-existing religious views, they often gradually assimilated each other's beliefs over time. At the same time, the child soldiers did not lose their original beliefs in the analysed texts; instead, the views of their comrades were added in layers to the existing ones.

The role and impact of religion in detaching from violence among West African child soldiers was less significant than I initially thought it could be. Reviewing various child soldier reintegration program guidelines, I found that the inclusion of religious authorities is not standardized. Furthermore, there were no references to the involvement of priests or teachers of local traditional religions.

I found references that sometimes, amulets accompanying former soldiers are collected when entering reintegration programs. This action can cause anxiety and may initially negatively impact the process. If programs otherwise allow former soldiers in reintegration programs to keep the Quran or Bible, it should be ensured that followers of traditional religions can also use important religious symbols or tools.

Religion plays a role in returning to a non-violent life and in giving meaning to life and understanding the past. Scholars of African traditional religions emphasise that these teachings can provide support for finding forgiveness and meaning in life.

At the end of my master's thesis, I present recommendations that I believe could support or assist West African child soldiers. The first proposal is to consider region-specific syncretisms in reintegration programs. This helps understand why a child became a soldier and provides an opportunity to find methods tailored to their needs. No faith should be preferred over another when admitting participants into programs. If a

participant needs and wishes to use the scripture, it should be allowed, but the same should be done with traditional religious amulets or similar items used for ritual purposes. Programs should have the desire and ability to consult with experts familiar with local traditional religions, so that former child soldiers can discuss religious topics important to them if needed.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Marianne Orutar,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose, „Religiooni roll lapssõduriks värbamisel ja vägivallast eemaldumisel Lääne-Aafrikas“, mille juhendajateks on Heidi Maiberg ja Erki Lind reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Marianne Orutar

25.04.2024